

credo

evangélikus folyóirat

XXIX. ÉVFOLYAM
2023/1. • 1800 FT

„...az az íge, hogy »kérjétek«, nem egyebet jelent, mint azt, hogy kérjétek, ordítsatok, síkolásatok, zörgesetek, dörömböljétek!” (LUTHER MÁRTON)

IMÁDSÁG

Tartalom

BOJTOS ANITA: Szavakkal és szavak nélkül	1
KERTÉSZ ESZTER: Újjászületett imája	3
REUSS ANDRÁS: Az imádkozó Luther	4
KERTÉSZ BOTOND: Petőfi konfirmációja	16
<i>Körkérdés – Mi(lyen) a jó ima?</i>	24
JOHN FRITH: <i>Christian sentence</i> , 1532	26
MOLNÁR KRISZTINA RITA: Belső szoba	26
BAJÁKI RITA: Milyen a jó ima?	28
KORONDI ÁGNES: „Ez imádság akkoron mondandó...”	30
PUZSÉR RÓBERT: Elvesztett jelentés	32
SZEMETHY ORSOLYA: Az ájtatos zongora	33
BÁNKI ÉVA: Megmozdul	38
JANCSÓ ÁGNES: Nagymama	39
NÁDASDY ÁDÁM: Mi(lyen) a jó ima?	41
SEPSI ENIKŐ: Az imádságról. Tipológia	42
DEÁK-SÁROSI LÁSZLÓ: Az öröm útja	
<i>A feltámadott útja húsvét és pünkösd között</i>	46
ÉRFALVY LÍVIA: Vörös István zsoltárversei	54
FARKAS ARNOLD LEVENTE: ugyan az	60
H. HUBERT GABRIELLA: Régi magyar evangélikus imádság a 16–17. században	62
MEDGYESY S. NORBERT: „Megnyitatom mennyországnak kapuját...”	
<i>Az archaikus népi imádságokról</i>	71
JAHODA SÁNDOR: térdre halljátok-e egyre-kor	80
HARMATI BÉLA LÁSZLÓ: Fába faragott imádság	
<i>A nemescsói szószékeltár rövid története</i>	82
FERENCZFI JÁNOS: Credo ergo sum Hogy hinni tudjam Isten vállán	86
HORVÁTH ORSOLYA: Mi a fundamentalizmus?	
<i>James Barr fundamentalizmusfogalmának távlatai és buktatói</i>	88
ACSAI ROLAND: Elmegy Műanyag Rózsa Kabátban	96
MACZÁK IBOLYA: „Grammatika” egy szavak nélküli nyelvhez	97
TÓTH KINGA: A látomás nyelve	100
BATÓ ÁGNES: Visszanyerjük-e a paradicsomot? Péti Miklós Milton-fordításáról	105
FENYVESI FÉLIX LAJOS: Tudomány és költészet	110
VÁRAY RITA: Lelki, zenei, szellemi szimbiózis megtapasztalása	
<i>az evangélikus hittanórákon</i>	111
KERTÉSZ ESZTER: Hitvallomások	116

Szavakkal és szavak nélkül

→ *BOJTOS ANITA*

A 2020-ra meghirdetett, majd a koronavírus miatt 2021-re halasztott budapesti 52. nemzetközi eukharisztikus kongresszus előtt éveken át kínban voltam a szentmisék végén. A heti rendszerességű ismétlés ellenére sem tudtam ugyanis megjegyezni a liturgiához illesztett készületi imát, amely lélekben hangolta a híveket a közelgő nagy eseményre. Nyelvem csetlebotlott a szöveget formálva, amikor hangosan kellett mondani, és emlékezetem rendre kihagyott, amikor magamban próbáltam elimádkozni. Bosszúsán állapítottam meg: ezt az imát egyszerűen nem lehet jól mondani! Pedig a tartalom szép, a megfogalmazás szép, az ismétlésszám alapján pedig minden betűjének már rég a memorizált imák között lenne a helye. Mégis talán hiányozhatott belőle valami, mert egyszerűen nem állt rá a fülem és az emlékezetem. Úgy éreztem, ezt az imát képtelen vagyok úgy egyénileg, mint közösséileg „jól mondani”, mert a mondatszerkesztést pont rossz helyen kell megszakítani a levegővételhez, szétesik tőle a tartalom, miközben a szöveg szinte nélkülözi a ritmust, a dallamot, a rímet – azokat a nyelvi-stilisztikai elemeket, amelyek segítik a memorizálást, középtávon az ima automatikus bevethetőségét, azaz az egyéni spiritualitásba való beépíthetőségét, hosszú távon pedig azt, hogy a fejben-szívben már önálló életet élő szövegre gondolva valóban „a Lélek könyörögjön helyettünk”, ahogyan Pál apostol írja a Római levélben. Soha korábban nem gondoltam volna, hogy a kötött szövegű imák nyelvi megformálásának ekkora jelentősége lehet egy írástudó korszakban a tartalom célba juttatása szempontjából.

„...az az ige, hogy »kérjétek«, nem egyebet jelent, mint azt, hogy kérjétek, ordítsatok, sikoltsatok, zörgessetek, dörömböljétek!” (Luther Márton)

A bennünket megelőző néhány nemzedéknek lehetősége volt jó példákhoz nyúlnia. A 20. század első felének „legimádkozottabb” katolikus imakönyve alighanem a diákos köznyelvben „síkschütztként” emlegetett – Sík Sándor és Schütz Antal piarista szerzetes szerkesztésében megjelent – *Imádságoskönyv, egyszersmind kalauz a lelki életre a tanulóifjúság számára*, amelynek számos imáját maga Sík Sándor írta. Sík fiatal korától rendkívül termékeny költő volt, Szegeden az irodalomtörténet professzoraként generációkat nevelt, magyarra ültette a zsoltárokat, és számos ma is használt egyházi ének szövegének volt a szerzője vagy a fordítója. Értett nemcsak a

▲ El Greco: Krisztus az Olajfák hegyén, 1590. k. (olaj, vászon, 103 x 132 cm, London, National Gallery)

→ *Bojtos Anita* (1986): történész, a Mika Sándor Egyesület alapító tagja. Kutatási területe a kora újkori magyar történelem és néprajz, egyház- és eszmetörténet, társadalom- és művelődéstörténet.

fiatalok, de az ima és a vers nyelvén is, minden adott volt ahhoz, hogy jó szövegű imákat írjon. Vajon tényleg csak ennyin múlt a sikere?

Adódik a következő kérdés: feltétlenül kell a szöveg az imádkozáshoz? Éppen Sík Sándor írja *Az imádságról* című, posztumusz megjelent négyrészes esszéjében, hogy a buddhizmus, amely kezdetben „voltaképpen nem is vallás volt, hanem filozófiai rendszer”, idővel „a világ legimádkozóbb vallásává” vált. A buddhizmusban találunk példát az emberi szöveg nélkül végzett imádságra is. Imamalmokra vésett, rövid dicsőítő szövegeiket kézzel forgatják, így az imádkozó buddhista nem maga formálja a szavakat, hanem kézzel hajtja őket egy tárgyon. A szöveg nélküli imádság példajaként említhetjük még a muszlim papság zenével kombinált dervisztáncát is.

Akár szöveg, akár mozdulat, az ima minden fenti esetben cselekvés. Az imádkozás „cselekvésjellegét” teszi relatívvá a meditatív, szemlélődő ima, amely a csendet helyezi középpontba, és imádkozójától azt várja, hogy kiüresítve magát elérje a nyolc boldogságban megfogalmazott „lelki szegénységet”, és a lehető legnagyobb mértékben átadja magát a Jóistennek. Hogy Jálcis Ferencnek, a spirituális teológia jezsuita tudósának szavaival fogalmazzunk, „ennek az imának a megtanulása egy új, ismeretlen világ felfedezését jelenti: az értelmi béke világát”, amely meglehetősen távol áll fejlett civilizációnk életmódjának sebességétől, ezért elsőre bizonyára idegennek tűnik. Hiányzik belőle a „csinálás”, miközben folyik az idő – amelyre a modern ember a leginkább érzékeny, és amelynek hiányától talán a leginkább szenved.

Még a hitüket gyakorló emberek is számtalanszor panaszkodnak arra – vagy keresik vele az önfelmentés kiskapuját? –, hogy nincs idejük imádkozni. Szentmártoni Mihály írja, hogy e mentségkeresés mögött éppen az az alapvetően rossz szemlélet áll, amely a „valamit csinálás” kényszeréből indul ki, és magát az erre vagy arra fordítható időt tekinti értéknek.

Pedig nem az idő az érték, hanem az, amivel kitöltjük. Az imádság percei és órái épp azért válnak értékessé, hogy egyedül Istennek szenteljük őket. Gyakran ráadásul a perceken kívül nincs is

mérhető eredményük, hiába – itt a következő kísértés – *érezzük* akkor a legeredményesebbnek az imát, ha jólesett, felszabadulttá tett, vagy épp katartikus volt, mert ennek szintén nincs köze a lényeghez. A jó ima nem a jóleső ima.

Lelki szárazság idején, amikor elfogytak imához illő szavaink, vagy nem tudunk már újat mondani, esetleg túlságosan szomorú vagy bénult a szívünk és szellemünk, még mindig van lehetőség. Hűséggel és elköteleződéssel belekapaszkodhatunk akaratunkba. Szabad akaratunkba, amely némán is térdet hajlít, fejet hajt, keresztvetésre emeli vagy imára kulcsolja kezünket. Ha úgy tetszik: térben adja meg az időt, amelyet Istennek szentelhetünk. És létrejön a kapcsolatfelvétel.

Apropó, kapcsolat. Rég tudjuk, hogy az imádság kommunikáció, de vajon a kommunikáció imádság-e? – veti föl a kérdést Várnai Jakab ferences teológus, aki három rövid analógiával világít rá a lehetséges igenlő válaszra. Mind az imádság, mind a kommunikáció ugyanis a személyes érintkezés eseménye, amely rászorul ugyan a szavakra és a jelekre, de lényegét tekintve *azokon túl* valósul meg. Továbbá mindkettő szeretetcselekedet abban az értelemben, hogy manipuláció és uralkodás nélkül *akarja* a másik létezését. (Mindehhez persze az eszményi kommunikációból kell kiindulnunk, amely a mai tömegkommunikációval ellentétben nem kiskorúsítja a befogadót, hanem éppen azt vallja be: szükségem van a szabad, független és egyenrangú másikra, hogy segítségével létrehozam önmagammat.)

Végül pedig az imádság és a kommunikáció is ugyanazt a titkot érinti – hiszen Jézus Krisztus egyenlőségjelet tett a másokkal való bánás és a vele való érintkezés között: „...*valahányszor megtettétek ezeket akár csak eggyel is az én legkisebb testvéreim közül, velem tettétek meg.*” (Mt 25,40) Istenképmás voltunk így azt is lehetővé teszi, hogy minden kapcsolat minden mozzanata részt kapjon az örök életben.

Mi mással nyithatnánk a *Credo* hasábjain az elköteleződést középpontba állító, 2023-as esztendő, mint a buzdítással: szavakon innen és túl imádkozunk, hogy jól kommunikáljunk! Kommunikáljunk jól, és (már) imádkozunk! ■

Újjászületett imája

→ KERTÉSZ ESZTER

Valaha hallottam hangodat,
szívdobogásod és szavad –
a vízen át, a tűzön át.
Nem ismertem még más hazát.

Világra jöttem. Keresem
a lüktetést ütőereden,
a szívdobogás hol ered,
és hangodban testmeleged.

*

A köldökszinór nem pulzál tovább.
Az anyából nő. Az apa vágja el.

*

Mi Anyánk, aki a szívekben –
dúdoltassék a te neved,
nyílják meg a te otthonod,
ragyogjon fel a te áldásod,
amint a szívben,
úgy a kézben is.

→ **Kertész Eszter** (1970): tanár, költő. Legújabb kötete: *Élő geometria* (Kairosz Kiadó, 2015).

Az imádkozó Luther

→ REUSS ANDRÁS

Az ember imaélete tükrözi, mennyire hatott rá az evangélium. Nem véletlen, hogy a lutheri reformációban az Isten igéjének helyes értéséért való fáradozás együtt járt az imádkozás megújulásával. Így volt ez Luther személyes életében is.

Az imádkozás három módja

A szerzetesi élet középkori rendje napi hétszeri közös imádkozást követelt meg előírt fohászokkal és könyörgésekkel, valamint hetente a százötven zsoltár felolvasását. Nyilvánvaló, hogy nehéz, talán lehetetlen is volt mindezeket mindig odaadó átéléssel végigmondani és -hallgatni. De felhívták a figyelmet a problémára azzal, hogy gondosan megkülönböztették az imádkozás háromféle módját.¹

Az egyik a megértés nélkül mondott ima (devotio materialis), amikor csak a szöveg pontos elmondására ügyeltek, és semmi többre. A helyzetet Luther így ecsetelte: „...csupán üres szavak mormolása figyelem nélkül. Ezt csak az emberek előtt, csupán szájjal végzik.”² Annyi értelme az ilyen imának mégis, „hogy fájdalmat okoz az ördögnek”.³

A másik a megértve mondott ima (devotio formalis), amikor valaki érti ugyan a szavakat, de csak kötelességszerűen mondja őket. Ilyen helyzetben találta magát a reformátor is 1520-ban, amikor professzori feladatai miatt az előírthoz képest már negyedévnyi lemaradását úgy igyekezett behozni, hogy szombatoként szobájába zárkózva mondta az imákat.⁴ Szerzetestársai között pedig akadt olyan, aki oktatói kötelezettségeire hivatkozva egész évre felfogadott valakit, hogy imádkozzék helyette.⁵ Nem

is lehetett ez más, mint „engedelmesség nélkül vagy kényszeredetten és kedvetlenül, esetleg pénzért, dicséretért és dicsőségért”⁶ mondott szöveg, amelyet nem lehetett komolyan imádságnak mondani.⁷ Jutalma azonban ennek is lehet, mondja Luther: mulandó vagyon és dicsőség, „ahogy Isten a szolgáját és nem a gyermekeit jutalmazza”.⁸ A problémát Luther maga személyesen átélte azáltal, „hogy a zsoltár vagy az előírt zsolozsma véget ért anélkül, hogy tudtam volna: az elején vagy a közepén vagyok?!”.⁹ Tapasztalta, hogy még azok között is, akik ismerték és imádkozták a Miatyánkot, sokan csak értelem nélkül elhadarták-ledarálták a szavakat. Felidézi az egyszeri pap komédiába illő imádkozását, aki az előírt ima szövegét mondván egyre újabb parancsokat osztogat szolgálainak, és nógatja őket.¹⁰ Ilyesmit nemcsak pap, hanem mindenki átélhet, még napjainkban is.

Az imádság harmadik módja a hathatós ima (devotio affectualis). Ez „a lelki és valódi ima szívbeli vágyakozás”,¹¹ amely Isten szent és istenfélő gyermekévé tesz, szemben az elsővel, amely szenteskedéshez vezet,¹² és a másodikkal, amely hamis magabiztosságot ad.¹³ Az első kettőt lehet előírásra végezni, de szívből vágyakozni parancsszóra nem lehet.

Édessé váló parancs

A középkori egyházban jól tudták persze és gyakran el is mondták, hogy az imádság a szív fölemelkedése Istenhez. Csak éppen azzal nem boldogultak, hogy kicsoda Isten. Így kifogástalan szerzetesi élete ellenére is állandóan háborgott Márton test-

→ Reuss András (1938): az Evangélikus Hittudományi Egyetem Rendszeres Teológia Tanszékének professor emeritusa. Szerkesztésében jelent meg a Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratait közreadó sorozat (Luther Kiadó, Budapest, 2008–2020).

▲ Wolfgang Stuber: Luther Márton mint Jeromos a dolgozószobájában, 1580 k. (rézmetszet, 15,2 x 13,5 cm, The Clark Art Institute, Williamstown)

vér lelkiismerete. Amint életére visszatekintve megvallotta: „...semmiképpen nem tudtam abban bizakodni, hogy elégtételeim kiengesztelik” Istent.¹⁴ Kortársaira gondolva pedig úgy vélte, hogy „bensőkben bizonytalanul imádkoztunk magunk elé, találomra és vaktában”.¹⁵ Azonban az úgynevezett toronyélmény¹⁶ azzal a felismeréssel ajándékozta meg a reformátort, hogy Isten nemcsak szigorú bíró, hanem szerető mennyei Atya is, akinek a parancsai édessé válnak, „ha azokat nem csupán a könyvekben, hanem Üdvözítőnk sebeiben olvasva értjük meg”.¹⁷ A reformátori felismerések nemcsak teológiáját és tanítását, hanem lelkiségét és imádságát is megváltoztatták.¹⁸ Önmagában már erre is úgy tekintett, mint reformátori ténykedésének hátlára indító eredményére.¹⁹ Az buzdít

tehát imádkozásra, és az magyarázza újra és újra az Úrtól tanult imádságot, aki maga is imádkozó ember: „...úgy adom eléd – írja a wittenbergi borbélynak –, amint gyakorlom, és amint én magam is imádkozni szoktam.”²⁰

A második parancsot kapcsán nemcsak annak közvetlen értelmére utal, nevezetesen Isten nevének szükségtelen emlegetésére vagy az azzal való visszaélés tilalmára. A parancsot magában foglalja a név helyes használatát, vagyis az imádságot: „...hogy Isten nevét minden bajban segítségül hívjuk, imádjuk és hálaadással dicsőítsük.”²¹ Ugyanígy az Úrtól tanult imádság nemcsak a helyes imádság mintája, hanem imádkozásra szóló parancs is. Saját magából az ember nem meríthet bátorságot arra, hogy a mindenható Istent mennyei Atyának szólítsa.

Ezt a szabadságot és bátorságot Jézus szava adja meg: „*Ti azért így imádkozzatok...*” (Mt 6,9)

Lelke mélyéig megérintett emberként szól Luther a Jézus által tanított imában foglalt megszólításról. Szavait idézni kell, hogy érzékeltessék azt a bensőséges hangot, amellyel az *Atya* megszólítást értelmezi. „Nincs még egy olyan név, amely nagyobb bizalommal töltene el minket Isten iránt, mint az »Atya«, ez édes, mélyreható és szívből jövő beszéd. Nem lenne ilyen szeretetteljes vagy vigasztaló, ha »Urat«, »Istent« vagy »Bíró« mondanánk, mert az »Atya« szó velünk született, és természeténél fogva kellemes. Ezért ez a legkedvesebb Istennek, és ez a név az, amely a legjobban indítja őt arra, hogy minket meghallgasson. Ezzel a névvel valljuk mi is magunkat Isten gyermekeinek. Ezáltal mélyesen meghatjuk Istent, mert nincs kedvesebb szó annál, mint a gyermeké, amelyet atyjához intéz. Ebben segít még az is, ha ezt mondjuk: »ki a menyenyekben vagy«. Ezek azok a szavak, amelyekkel megvalljuk száználmas szükségünket és nyomorúságunkat, és amelyek láthatóan arra indítanak minket, hogy könyörögjünk, Istent pedig arra készítetik, hogy megkönyörüljön rajtunk.”²² Mindez azonban nem hatalmaz fel bizalmaskodásra, hiszen az isteni kegyelem felmérhetetlen csodája, hogy „egy nyavalyás ember csak úgy megszólíthatja a hatalmas Felséget a mennyországban, és nem kell tőle megijednie, hanem tudhatja, hogy Isten barátságosan mosolyog rá Jézus Krisztus, az ő édes Fia, a mi Urunk és Megváltónk kedvéért”²³

„...semmire sincs nagyobb szükségünk, mint arra, hogy szüntelenül ostromoljuk Isten fiát, kiáltunk hozzá, és könyörögjünk, hogy adjon, éltesse és növelje bennünk a hitet és a Tízparancsolat megtartását, és hárítsa el mindazt, ami ebben akadályoz és gátol minket.”

Az imádkozás Luther értelmezésében tehát nem az emberre rótt, fáradtságosan teljesítendő kötelesség, hanem páratlan lehetőség. A meghallgatás ígérete tartozik ugyanis hozzá: „Kérjétek, és adatik, a zörgetőnek megnyittatik” (vö. Mt 7,7–8). Az igazi imához az embernek elsősorban nem is annyira parancsra, mint inkább biztatásra van szüksége:

„Szívünknek ettől föl kell ébrednie és lángra kell lobbannia, hogy kedvvel és örömmel imádkozzunk. Hiszen azért tanúsítja igéjével, hogy szíve szerint gyönyörködik imádságunkban, sőt meghallgatja és teljesíti azt, hogy meg ne vessük, szélnek se eresszük imádságainkat, és ne kérjünk bizonytalanul.”²⁴ Az a jó imádság talál meghallgatásra, amely emlékezteti Istent ígéreteire. Semmit sem kaphat ugyanis az ember Istentől a maga méltó voltáért, „hanem csakis Isten mélységes könyörületessége által, mely minden kérést és vágyakozást megelőz”.²⁵

Elhidegülés és elkedvetlenedés ellen

Általános tapasztalat mindmáig, hogy az ember mégis megfélekedezik az imádságról, abba is hagyja, mert elhidegül és elkedvetlenedik. Mindenkit fenyeget ez a veszély, még a Szentírás doktorát is, amint ezt a wittenbergi borbélyt imádságra buzdítva ország-világ előtt megvallotta.²⁶

Az ilyen megfáradás legfőbb oka az imádság kisiklott értelmezése, amikor olyan cselekedetnek tartják, amelyet az ember ad Istennek, nem pedig megfordítva. A reformátor ezért minden alkalmat megragad, hogy hirdesse

az imádságnak az Isten atyai szeretetéből fakadó lehetőségét. Nem kivételes ez a gondolat Luther teológiájában, hiszen a 118. zsoltárt magyarázva is hosszan sorolja Isten hálára indító ajándékait,²⁷ amint az *Apostoli hitvallás Kis káté*ban szereplő magyarázatában is aprólékosan számba veszi őket.²⁸ A szerető Atya hirdetésével azonban Luther nem törölte el a szent és féltékeny Isten képét, aki előtt következménye van az ember hűtlenségének. A kegyelmes Istent megismerő reformátor nemcsak az ember vesztes, elveszett, tehetetlen, kilátástalan, bűnös és kárhozatos helyzete ellenére, hanem éppen amiatt tartotta szükségesnek az Istenhez kiáltó imádságot. A *Nagy káté*ban megfogalmazott érvelése példája lehet ennek: „...semmire sincs nagyobb

szükségünk, mint arra, hogy szüntelenül ostromoljuk Isten fülét, kiáltunk hozzá, és könyörögünk, hogy adja, éltesse és növelje bennünk a hitet és a Tízparancsolat megtartását, és hártsa el mindazt, ami ebben akadályoz és gátol minket.”²⁹ Az írásából felhozható sok más idézet helyett hadd igazolja ezt végül egy magyar fordításban eddig még meg nem jelent kis emlékeztetője. Ezen a „kis vigasztaló cédulán”³⁰ Luther felsorolja érveit, amelyekkel a méltatlansága miatt az imádkozással felhagyó ember – a konkrét esetben a súlyosan megbetegedett és lázasan ágyban fekvő, reményét veszített Justus Jonas – bátoríthatja magát, hogy a magasságos és felséges Isten bizonyosan meghallgatja:

„Ezért hát így beszélj és gondolkozz:

1. Engem Isten arra méltatott, hogy Teremtőm a semmiből megteremtessen, az anyaméhben megformáljon, stb.
2. Engem Isten arra méltatott, hogy Isten egyszülött Fiának halála és szent vére által megváltson.
3. Engem Isten arra méltatott, hogy a Szentlélek engem Krisztusról, Isten Fiáról tanítson, szívembe az evangélium iránt kedvet és szeretetet adjon.
4. Engem Isten arra méltatott, hogy a szent ige hirdetői hivatalt bízta rám. Továbbá, hogy Isten a szent evangéliumot, az ő nagy mennyei titkát és bölcsességét általam hirdettesse és kinyilvánítsa.
5. Engem Isten arra méltatott, hogy Istenért oly sokat elhordozzak és szeressek.
6. Engem Isten arra méltatott, hogy erős isteni segítséggel oly sok kísértés, veszedelem és ellenállás közepette megmaradjak a sátánnal és a világgal szemben.
7. Engem Isten arra méltatott, hogy az ő parancsára mindezt higgyem.
8. Engem Isten arra méltatott, hogy az ő örök irgalma elvesztésének terhe mellett kedvesen megparancsolja, hogy sem e [fent említett] dolgok valamelyikében, sem az ő kegyelmében és édes atyai szívében Krisztus által ne kételkedjem.”

E rövid irat idézett részlete arra bátorít, hogy Istenhez mint ajándékozóhoz forduljunk. Erre pedig unos-untalan emlékeztetnünk kell magunkat. Tudnunk kell, hogy nem egymagunkban küzdünk az elhidegüléssel, hiszen Isten is segítségünkre van, aki „szereti a kísértéseket, és haragos is miattuk. Szereti, hogyha azok minket imára indítanak, de haragos miattuk, ha kétségbe ejtenek. [...] Ám Isten a megszomorítottak és megkísértettek halk sóhajtásait is meghallja.”³¹

Szívbeli vágyódás

Mégsem arról az oldalról közelíti meg a megszólítást, hogy van-e, és ha igen, mi a feltétele annak, hogy az Istentől elszakadt emberek mennyei Atyának szólíthassák Istent. Inkább olyan biztatásként értelmezi, amelyet kimondva az imádkozó „elismeri, hogy van egy Atyja, aki a mennyekben van. Ő pedig egyedül és nyomorultul érzi magát a földön. Ebből egy olyan gyermek szívbeli vágyódásának kell következnie, aki atyja országától távol, idegenek között nyomorban él.”³² Egybecseng ez az elveszett fiú Lukács evangéliumában olvasható példázatával, ahol a méltatlanná lett fiú atyának szólítja apját (Lk 15,18–19). Még attól a merésznek tűnő állítástól sem riad vissza a wittenbergi prédikátor, hogy az ember, aki ilyen helyzetét látva könyörög, „igaz szívvel áll Isten előtt, képes imádkozni és Istent kegyelmességre indítani. Ez tehát olyan hatalmas beszéd, amelyet lehetetlen saját magunktól kimondanunk, mert ez Krisztus Lelkének munkája a mi szívünkben.”³³ Ebből az imádságból ugyanis a távolba szakadt gyermeknek a mennyei Atya országa utáni szívbeli vágyódása hangzik fel. Ez a szívbeli vágyódás nagyon mélyről jövő érzés. Egy alkalommal így sóhajt fel Luther: „Ó, ha én úgy tudnék imádkozni, ahogy a kutya néz a húsr! Az ő gondolatai kizárólag a darab húson csüggenek, azon kívül nem gondol, nem kíván, nem remél semmit. Látod, a legigazabb szívek is abban tévesztik el a dolgot, hogy mellékes gondolatok nélkül nem tudnak imádkozni.”³⁴

Nemcsak Melanchthon tett említést Luther imádkozásáról, hanem Veit Dietrich (1506–1549)

► Tányér Krisztus szenvedéstörténetével – példa a magánajátosságot segítő tárgyakra Luther korából, 1510 k. (majolika, 29,2 cm, The Cleveland Museum of Art, Cleveland)

is, aki a Doktor közeli munkatársaként mellette töltötte a coburgi hónapokat (1530). Philippus mesternek küldött levelében így számolt be erről: „Nincs olyan nap, hogy a legalkalmasabb időben ne töltene legalább három órát imádkozással. Egyszer megesett velem, hogy meghallottam imádkozását. Jóságos Isten, mennyi Lélek, micsoda hit volt magukban a szavakban! Olyan tisztelettel kér valamit, hogy érződik, Istennel beszél, akkora reménnyel és hittel, mintha apjával és barátjával beszélgetne. »Tudom, mondogatta, te Atyánk és Istenünk vagy.

Bizonyos vagyok tehát, hogy a te fiaidnak üldözőit elveszted. Ha ezt nem is tennéd, a te ügyed a miénkkel van összekötve. Tied ez az egész ügy, mi ahhoz vagyunk kötve, tehát te védj meg, stb.« Távolról hallottam, hogy nagyjából ezeket a szavakat imádkozta hangos szóval. Felhevült a lelkem ettől a páratlan benyomástól, hogy olyan barátian, olyan erőteljesen, olyan tisztelettel beszél Istennel, és imádság közben a zoltárokból vett ígéretekkel úgy ostromolja, mint aki bizonyos, hogy minden bekövetkezik, amit kér.”³⁵

A mennyei Atya persze szavaink nélkül is ismeri helyzetünket, és az ember néma imádságát is megérti. Asztali beszélgetéseiben többször is említi ezt a reformátor, bátorításul hozzátéve, hogy „a szívből jövő imádság és a szegény emberek jajgatása olyan sikolyként hangzik, hogy azt a mennyben minden angyalnak meg kell hallania. Urunk Istenünknek nagy füle és éles, finom hallása kell, hogy legyen.”³⁶ Felidézi, hogy amikor Izrael fiai a Vörös-tengerhez érkeztek, zúgolódtak Isten ellen, és Mózes is sóhajtott nagy csüggedésében: reszketett, vacogott, lehorgasztotta fejét, kiáltása hangtalan volt (a bibliai elbeszélés nem említi, hogy hangosan imádkozott volna: 2Móz 14,15), de Isten előtt annál hangosabb.

Az imádságra kapott szavak és a gondolatok

Senki sem gondolhatja tehát, hogy az elhangzó szavakra Istennek lenne szüksége. A szavakkal mondott hangos, tehát nem hangtalan imádsághoz mégis egész életében ragaszkodott Luther.³⁷ Nem azért, mintha a meghallgatás feltételének tartotta volna. A szavakat azért nem nélkülözheti az ember, mert a pusztá érzések nem védenek az idegen gondolatok ellen, így az ördög is félrevezethet, és – ha szavak nélkül akarjuk megélni vágyódásunkat – teljesen kiöli az imádságot a szívből. A hallott szavak edzik a figyelmet, és helyes imádkozásra ösztönöznek. A szavak a hangszerekhez hasonló eszközök, amelyek segítenek a szívét Istenhez emelni. Ezért a szavakba kell kapaszkodnunk, és hálásnak kell lennünk Isten iránt, hogy kaptunk szavakat, amelyekkel imádkozhatunk.³⁸

A Miatyánkot egyrészt azért tartja „a legfőbb, a legnemesebb és a legjobb” imának, mert „a mi irgalmas és hú Mesterünk” tanított bennünket rá.³⁹ Másrészt a tartalma miatt, mert még a zsoltárok – amelyeket pedig a reformátor nagyra értékelt, kedvelt és sokszor imádkozott – sem „fejezik ki olyan világosan ennek az imának a lényegét, jóllehet teljes mértékben hordozzák”.⁴⁰ Egyéb imáinkban ugyanis igen gyakran „jobban keressük saját akaratumat és dicsőségünket, mint Isten akarátát és dicsőségét”.⁴¹ Mégsem vetette meg a többi imát, sőt bátorított, hogy ki-ki saját szavaival imádkozzék, és ő maga is

sokszor így tett, akár élő szóval, akár írásban. Először megjelent imádságoskönyve (1522)⁴² azonban nem tartalmazott általa megfogalmazott imádságot, és néhány évvel később ki is fejtette egy prédikációjában, hogy könyvekből nem lehet jól imádkozni. Elismerte mégis, hogy meg lehet tanulni belőlük, miként és miért kell imádkozni, és indítást kaphat az ember a könyörgésre. A legfontosabb, hogy az imádságnak a szívből kell szabadon áradnia, előírt szavak nélkül, és magának kell szavakba foglalnia, ami után a szív vágyódik.⁴³ Óvott a szószaporítástól is (vö. Mt 6,7): a sok szót és kevés tartalmat hordozó, hosszú imádság a pogányokra jellemző, míg a kevés szót és mély tartalmat a keresztyénekhez illőnek tartotta.⁴⁴ akik „lehetőleg kevés szóval” imádkozzanak.⁴⁵ Ez azonban nem azt jelentette – amint azt gyászbeszédében Melancthon felidézte –, hogy ne szállt volna vitába azokkal, akik „akár lustaságból, akár elfoglaltságuk miatt azt mondták, hogy elég csak egy felsóhajással imádkozni”.⁴⁶ Meg kell tehát tanulni, hogy különbséget tudjunk tenni a locsogás és a valamiért való könyörgés között.⁴⁷ A leírt vagy megtanult imádságok az elmondandó szavakkal rendet visznek az imádkozásba. De annyira megszokottá válhatnak, hogy odafigyelés nélkül mondjuk őket. A megszokás ellen orvosság lehet, ha az ember nem mindig ugyanazt imádkozza, nehogy fecsegés vagy gépies dolog legyen az imádkozás.⁴⁸ Mégis tartott attól, hogy akik túl sok hangsúlyt fektetnek az önálló imádkozásra, emiatt lenézik az igazán lelki, belső és igazi Miatyánkot.⁴⁹ Önálló iratokban és prédikációkban hosszabban vagy rövidebben sokszor magyarázta az Úrtól tanult imádságot.⁵⁰

Nemcsak a szavakon múlik azonban a helyes imádkozás, hanem a hozzájuk tapadó gondolaton is. Még a Miatyánkot is lehet ezért helytelenül imádkozni, írja különös címmel közreadott kis iratában: *A Miatyánk rövid és helyes magyarázata előlről és hátulról*.⁵¹ Ha a tartalmi súlypont az első három-négy kérésen van, tehát Isten nevében, országán, akaratán és a mindennapi kenyéren – amely alatt ekkor Krisztus testének szentségét érti –, és ha ezután következik az ember kívánsága és igénye, akkor helyesen imádkozunk. De a legtöbben

hátról, visszafelé imádkozzák a Miatyánkot, mert először minden rossztól akarnak szabadulni, hogy boldogságban éljenek, és önmaguknak tetsszenek, hogy ne legyen részük kísértésben, hanem gond nélkül élhessenek, és csak ezek után, de talán sohasem kéri büneik bocsánatát, Krisztust, a mindennapi kenyeret, és sohasem imádkoznak Isten akaratáért, országáért és neve megszenteléséért. A „hátról” tehát azt jelenti, hogy Jézus eredeti szándékával ellentétben az így imádkozó ember kívánsága kerül az első helyre, Isten neve és ügye viszont, amely pedig a legfontosabb, az utolsó.

A megromlott lelkeséget a reformátor nagyon erős szavakkal ostorozta. Nem tartotta sem imádságnak, sem Isten dicséretének az imamorzsogtatást, amelyet a kolostorokban az előírást követve úgy végeznek, „mint valami marhamunkát”.⁵² Ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy az imádkozásnak kell legyen valamilyen rendje, amelyhez ragaszkodunk.⁵³ A kialakult imádságos formulák isteni rendeltetése Luther szerint – gyászbeszédében Melanchthon erről szólt –, hogy az imádkozó lelkét lángra lobbantsák, és Istenről tegyenek bizonyosságot.⁵⁴ Rámutatott az imádságról alkotott gyakori vélekedés másik oldalára, miszerint az ima szerepe nemcsak az, hogy az imádkozó részére segítséget vagy előnyt szerezzen Istennél, hanem Isten kezében is eszköz, hogy általa az emberre hasson.

Nem segít, ha megfelelő hangulatra várunk

Sokat foglalkozott a reformátor a minden imádkozót fenyegető elkedvetlenedés és elhidegülés orvoslásával is. Ha az ember arra vár, hogy majd megjön a kedve az imához, akkor a hétköznapi dolgok úgy elterelik, hogy „a végén aznap semmi sem lesz az imádkozásból”.⁵⁵ Az imádkozás halogatása nem segít ezen a helyzeten. Másokat saját erőfeszítéseivel is biztatott. Öntudatosan említi a *Nagy káté* hosszabb előszavában, hogy doktorként és ígéhirdetőként van annyira tanult és tapasztalt, mint elbizakodott kritikusi és ellenfelei, mégis kátétanításban részesülő gyermekként mondja el (hangosan)⁵⁶ a Miatyánkot, a Tízparancsolatot, a hitvallást és a zsoltárokat.⁵⁷ Kijelentését megismétli a wittenbergi borbélynak,⁵⁸ és

hozzáteszi: „...mint öregember sem tudok veled betelni.”⁵⁹ Néhány évvel halála előtt említi: „Még most is mindennap arra ösztökélem magamat, hogy tudjak imádkozni, és megelégszem azzal, ha lefekvéskor el tudom mondani a Tízparancsolatot, a Miatyánkot és aztán még egy vagy két igét a Szentírásból, és aztán ezeken gondolkodom, úgy alszom el.”⁶⁰

Ósi hagyomány, hogy a napi imádkozás keretében a Miatyánkon kívül a Tízparancsolatot és az Apostoli hitvallást is elmondják és a zsoltárokat olvassák. Ezek Luther számára nem egyszerűen az imádkozás és elcsendesedés kötelező részei, mintegy napi penzumai, hanem olyan szövegek, amelyek imádkozásra bátorítanak, mert tartalmazzák a hozzájuk kapcsolódó ígéreket,⁶¹ szembesítenek mulasztásainkkal, önzésünkkel, tehetetlenségünkkel. Ha ez megtörténik, „akkor magától ömlik az imádság, úgy, ahogyan ömlenie kell, és nincs szükségünk tanításra arról, hogy hogyan készüljünk hozzá, és miből merítsünk áhitatot”.⁶² Ezeket a szövegeket Luther nemcsak felmondta, hanem el is mélyedt bennük, úgy, hogy gondolatait imádságba foglalta. A Péter mesternek készült irat nem is igazán magyarázat, hanem tulajdonképpen az egyes kérésekhez fűzött imádságok sora. Így látta őt egyetemi kollégája, Melanchthon is: „Gyakran találtam őt olyan helyzetben, amikor könnyezve imádkozott az egész anyaszentegyházért. Ugyanis csaknem mindennap szakított magának valamelyes időt arra, hogy egyes zsoltárokat elmondjon, amelyekbe sóhajtozva és könnyezve szötte bele a maga óhajait.”⁶³ Számos írásában is ezt az eljárást követte. Ez lehetett az oka egyesek gúnyolódó megjegyzésének, hogy Luther módján négy nap sem lenne elegendő egyetlen Miatyánk elimádkozásához.⁶⁴

Másokkal együtt

Nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy a megszólítás többes számban hangzik el a Miatyánkban. Ez az ima tehát olyan közös kincs, amelyet senki sem sajátíthat ki, „még az ellenségünktől sem tagadhatjuk meg. Mert ő mindnyájunk Atyja.”⁶⁵ Luther számára ez nemcsak azt jelenti, hogy a Miatyánk imádkozásának nincs feltétele, hanem azt is, hogy

másokkal együtt tanácsos imádkozni. Amikor az ördög akadályozza az imádkozást, „megyek a templomba a hívek közé”, írja.⁶⁶ Legjobb a gyülekezetben imádkozni, „mivel egyedül ezért gyűlünk össze, és szívünk és gondolataink ilyenkor kevésbé szétszórtak, mint egyébként, mert olyankor magunkkal vagy másokkal vagyunk elfoglalva”.⁶⁷ Másoknak is ezt tanácsolja szomorúság ellen is, mert „ahol szomorúság van, ott az ördögnek könnyű dolga van velünk. Ezért hát imádkozzatok buzgón, és ha rátok tör a szomorúság, keressétek istenfélő emberek társaságát, és vigasztalódjatok Isten ígéjével.”⁶⁸ A közösség napjainkban sokszor hangsúlyozott jelentősége tehát nem önmagában van, nem csupán az ember szociális mivolta miatt segítség, hanem azért, mert ott hangzik Isten ígéje.

Azzal az ősi megálapítással, hogy a hívó embernek minden munkája imádság, Luther is egyetértett, mert a hívó ember munkája közben is féli és tiszteli Istent, s neki engedelmeskedik, ezért „munkáját e hit és gondolkodás kétségkívül imádsággá és istentiszteletté teszi”.⁶⁹ Ha azonban csak ürügy az imádság elhanyagolására, vagyis a hitetlenség megnyilvánulása, arra az volt a felelete, hogy „a hitetlen ember munkája éppen az ellentéte az imádságnak”,⁷⁰ mert megveti Istent, és hajlandó törvényét megszegni. Ezért kétszeresen gonosz.

Meghallgatás

A racionális gondolkodás az imádságot a „kérek és kapok” leegyszerűsítő sémájában nézi, méri és ítéli meg. Az ima erejében bízó hívó a megbizonyosodás és bizonyítás lehetőségét várja tőle. Kizökkent ezekből a sablonokból, amikor a *Kis káté*-ben a Miatyánk első négy kérésénél ismételtelen kijelenti, hogy a mennyei Atya kérésünk nélkül is teljesíti azokat. Mégsem mondja fölöslegesen a kéréseket, mert Isten jóságának meglátására indítanak, és hálát ébresztenek. Egyik korai prédikációjában általános-ságban beszél: az ember könyörgése abban segít,

„hogy megtapasztaljuk, mennyivel jobban gondoskodik rólunk, és mennyivel többet kész adni annál, mint amit készek vagyunk elfogadni vagy kívánni; tanuljunk meg bátrak lenni, hogy bizalommal kérjük őt, hiszen mindent, sőt jóval többet nyújt nekünk annál, mint amit képesek vagyunk kérni”.⁷¹ A mai kereskedelmi élet fogalmaival érzékeltetve: amint a kérő ima nem pusztán a házhoz szállítandó, igényelt javak listája, úgy a meghallgatás sem pusztán a megrendelés panaszmentes teljesítése. Az imádkozást nem üzleti kapcsolatként kell elgondolni, hanem személyes viszonyként, leginkább a szülő és gyermek viszonyához hasonlóan, de azt egyúttal felül is múlva.

Az ima meghallgatása nem is automatizmus: „...valahányszor olyan komolysággal imádkoztam, amennyire komoly okom volt rá, bőséges meghallgatást

nyertem, és többet is kaptam, mint kértem volt. Igaz, hogy Isten időnként elhúzódot, de aztán mégiscsak jött.”⁷² Gyermekágyas asszony mellett állt, aki – mint Márton doktor elmondta – „a halállal tusakodott, jaj, együtt voltam vele ebben a szívbeli nagy szenvedésben, vigasztaltam, és vele együtt kértem Istent, adjon neki erőt, kitartást és önuralmat. Isten pedig nyilván tudja, mikor és hogyan kell meghallgatnia minket. Mert ha mindig úgy kellene tennie, ahogyan mi szeretnénk, akkor a rabszolgánk volna, és azt a bizonyos asszonyt is vissza kellett volna adnia nekem; de ezt ő jobban tudja.”⁷³

Amikor a török seregek Buda bevétele után Bécsig jutottak, hogy ostrom alá vegyék, 1541 szeptemberében János Frigyes választófejedelem kérésére⁷⁴ Luther imára hívta honfitársait. Ő nem Józsué, aki megállította a napot (Józsué 10,12), nem Mózes, aki szétválasztotta a tengert (2Móz 14,13), nem Illés, aki az égből tüzet szórt (2Kir 1,9–10), írja, viszont ugyanazon Isten szolgálai vagyunk.⁷⁵ Bűnbánatra hívott, mert anélkül Isten nem hallgatja meg az imádságot,⁷⁶ ráadásul „a pápisták bűnbánat nélküli őrzöngése és a mi hálátlanságunk túl

„Ezek [...] olyan szövegek, amelyek imádkozásra bátorítanak, mert tartalmazzák a hozzájuk kapcsolódó ígéreteket, szembesítenek mulasztásainkkal, önzésünkkel, tehetetlenségünkkel.”

erős”.⁷⁷ Valójában inkább azért kellene könyörögni, hogy Isten irgalmasan büntessen (Gott strafe uns gnädiglich).⁷⁸ A tábori prédikátorok figyelmeztetésük a hadinépet, hogy átkozódás helyett inkább imádkozzanak, és hagyjanak fel a bűnökkel.⁷⁹ A háborúnak nemcsak a közeledő testi törökök (contra turcas carnales), hanem a már bennük levő lelki törökök ellen (contra turcas spirituales) is folytania kell.⁸⁰

Imádkozás és cselekvés

Ezt a kizárólagosan hangzó intelmét semmiképpen sem szabad úgy érteni, hogy a fenyegető külső, rossz dolgokkal szemben tétlenül állhatnánk. Nem lehet imádkozni és ugyanakkor tétlenkedni. Nem fukarkodik a világi rendeknek címzett intésekkel: „Halljátok meg Isten szavát, és imádkozzatok velünk, tegyetek rendet az országban, büntessétek jobban az uzorát és más vétkeket, fogjátok vissza a gyalázatos védelést, szerencsejátékot és költekezést! Járuljatok a szentségekhez, és ne álljatok ellen, akár néhányan, mintha méreg volna, vagy mintha az ő részükről szégyen lenne megalázkodni! Ha az igét akarjuk vallani, akkor a szentséget is valóban magunkhoz kell vennünk, amely hitvallásul szerzetetett, vagy (ahogyan maga Krisztus mondja) emlékezetül.”⁸¹

Szenvedélyesen szól Luther arról, hogy az istenadta értelmet nemcsak szabad, hanem kell is használni úgy, hogy járvány idején megfelelő óvintézkedéseket tesznek, a tűzvést megelőzni igyekeznek, és ha fellobbant, minden erejükkel oltják. A szívből jövő imádság sem teszi tehát fölöslegessé a józan mérlegelést és a cselekvést. Amikor II. Joachim brandenburgi választófejedelem vezetésével elindult a török ellen összeállított sereg, egyik levelében a reformátor komolytalannak minősítette a vállalkozást, mert olyan hírek jutottak el hozzá, hogy mintha az alvó és jóllakottságában szundikáló birodalomban⁸² fontosabbnak tartanák a hadi nép felvonulásának pompáját a hadi előkészületnél.⁸³ Jó-

kívánságairól és imádságáról biztosítva a fejedelmet egyúttal intette is, hogy tartson rendet a seregben, fogja vissza az elbizakodottakat, és büntesse a harcos Jankókat (Scharhansen).⁸⁴

Aki nem így tesz, az felebarátja életét veszélyezteti.⁸⁵ Az imádság végén mondott ámen is hangsúlyos, „[e]z ugyanis a nem kételkedő hit szava, amely nem vaktában imádkozik, hanem tudja, hogy Isten nem hazudik neki, amikor megígérte, hogy megadja. Ha pedig hiányzik ez a hit, nem lehet igazán imádkozni.”⁸⁶

Luther kötelességének érezte, hogy imára buzdítson, és maga is imádkozzék a törökveszély látán. Bármilyen legyen is a háború kimenetele, nem volt kétséges számára, hogy az igazi egyház és a hívők az időben és az örökkévalóságban is megőriztetnek.

Egykori és mai imatárgyak

Öt évszázad után meglepő, mennyire ugyanazokat a dolgokat tartotta szükségesnek Luther kérni, még ha ma más névvel illetjük is őket. A hetedik kérdésben – *De szabadíts meg a gonosztól!* – a gonosz az ő számára ez mind: „...a viszály, az éhínség, a háború, a rágály, a pestis, sőt még a pokol és a tisztító tűz is, röviden szólva mindaz, ami fájdalmas a testnek és a léleknek.”⁸⁷

Ma is megfontolandó intelme: „Először, hogy ki-ki könyörögjön teljes komolysággal Istennek igaz értelemért és az ő szent, tiszta igéjéért, tekintve, hogy e világnak olyan hatalmas fejedelme és Istene az ördög alatt állva éppen nincsen hatalmunkban sem a hitet, sem Isten igéjét megtartani, hanem egyes-egyedül az isteni kegyelem az, ami megmenthet, amint a 12. zsolnár igen szépen könyörög [...]. Ha elbizzuk magunkat, hogy birtokunkban van az Írás, és nem gondolunk arra, miként tartjuk meg azt, úgy hamar elveszünk.”⁸⁸

A világi felsőbbtség szükséges rend, még ha züllött, korrump és romlott is, imádkozni kell érte – éppen ezért. „Mert a méltóságok sohasem fordítják jobbra az erkölcsöket. A magas rang átalakítja az

„A világi felsőbbtség szükséges rend, még ha züllött, korrump és romlott is, imádkozni kell érte...”

▲ Paul Preuing nürnbergi mester: Kancsó Ádám és Éva alakjával (a műhely másik munkája Luther háztartásából került elő), 1550 k. (Victoria and Albert Museum, London)

életet; megváltoztatja az észjárását, a beszédmódot, a viselkedést és a tetteket, de soha vagy csak nagyon ritkán jobbítja őket, és a magas rangra jutott ember hamar és könnyen válik zsarnokká. Mert aki törvény nélkül kormányoz, és folyton csak a saját feje után akar haladni, és csak az helyes számára, amit ő gondol és szándékozik: az ilyen ember bestia, rosszabb, mint az oktan vadállat.”⁸⁹

A házasságra készülő fiatalokat inti, hogy döntésük előtt Istennel beszéljenek: „Én Istenem, add hozzájárulásodat!” S bár az utókor emlékezetében az él, hogy a reformátor nem sok mérlegelés után vette el feleségét, vagy némi rosszmájúsággal említik, hogy ezt a házasságot talán inkább Káthe akarta,

Luther a maga példájával intette a fiatalokat: „Ezért aztán, kedves cimbora, tégy úgy, ahogy én; amikor el akartam venni az én Káthemet, akkor komoly buzgalommal kértem Urunk Istenünk támogatását. Te is tedd ezt; hiszen te még sohasem kérletted őt komoly buzgalommal!”⁹⁰

Luther imádságaiban és imádkozással foglalkozó írásaiban a gyermekien bízó, őszintén és egyszerűen imádkozó és a megpróbáltatásokban segítségre vágyó ember szólal meg és biztat mindenkit: „...az az ige, hogy »kérjete«, nem egyebet jelent, mint azt, hogy kérjete, ordítsatok, sikoltsatok, zörgessetek, dörömböljete! Méghozzá mindezt egyfolytában, megállás nélkül!”⁹¹ ■

JEGYZETEK

- 1 LUTHER, Martin 1912. *Werke. Kritische Gesamtausgabe* [WA]. 47. köt. Szerk. Joachim Karl Friedrich Knaake et al. Böhlau, Weimar. 460,7–35; LUTHER, Martin 2014. *Asztali beszélgetések*. Szerk. Csepregi Zoltán. Ford. Márton László et al. Luther Kiadó, Budapest. (Luther válogatott művei [LVM] 8.) 412–413. o. [3651.]
- 2 A Miatyánk német magyarázata (1519). In: LUTHER, Martin 2011. *Bibliafordítás, vigasztalás, imádság*. Szerk., ford. Csepregi Zoltán. Luther Kiadó, Budapest. (LVM 5.) 100. o. Húsz évvel később egyik asztali beszélgetésében fecsegésnek, szófecsérlésnek, az engedelmesség színjátékának nevezte, sőt még keményebb szavakkal is illette ezt (lásd LVM 8: 412–413. o. [3651.]).
- 3 A Miatyánk német magyarázata. LVM 5: 100. o.
- 4 BRECHT, Martin 1981. *Martin Luther*. 1. köt. *Sein Weg zur Reformation. 1483–1521*. Calwer Verlag, Stuttgart. 72. o.
- 5 LVM 8: 566. o. (5094.)
- 6 A Miatyánk német magyarázata (1519). LVM 5: 100. o.
- 7 Később maga Luther beszélte el, hogy társai kinevetik és lenézik az ilyen imádságot, ezért ő is felhagyott vele (LVM 8: 413. o. [3651.]).
- 8 A Miatyánk német magyarázata (1519). LVM 5: 100. o.
- 9 Így imádkozzál! Uo. 663. o.
- 10 Uo. 662. o.
- 11 A Miatyánk német magyarázata (1519). Uo. 100. o.
- 12 „[S]enki sem találhatja nevétségesebb, szemfényvesztőbb játékot annál, mint ami egy kihűlt, áhítat nélküli szívben imádság alatt keresztül-kasul jár.” (Így imádkozzál! Uo. 663. o.)
- 13 A Miatyánk német magyarázata (1519). Uo. 100. o.
- 14 LUTHER, Martin 2015. Martinus Luther ajánlása latin művei wittenbergi kiadásának első kötetéhez (1545). Ford. Csepregi Zoltán. *Credo*, 21. évf. 3. sz. 7–14. o. 12. o.
- 15 LVM 8: 402. o. (3605.)
- 16 LUTHER 2015, 13. o. Itt csak a felismerés tartalmát említi a hely megnevezése nélkül.
- 17 Levél Staupitz Jánoshoz. 1518. május 30. In: MASZNYIK Endre (szerk.) 1904. *D. Luther Marton művei* [LM]. 1. köt. Wigand, Pozsony. 35. o.
- 18 BRECHT 1981, 1: 333. o. „A kettő [imádsága és igehirdetése] nála igazi kölcsönhatásban volt: azért olyan mélyek igehirdetései, mert mélyről szakadtak imádságai, és azért olyan gazdagok imádságai, mert a megértett ige gazdagsága tükröződik bennük.” (KÁLDY Zoltán 1983. Biztatás. In: Frieder Schulz [szerk.]: *Imádkozunk együtt Lutherral – ma is*. Ford. Hafenscher Károly. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest. 3–12. o. 3. o.)
- 19 LVM 8: 413. o. (3651.)
- 20 Így imádkozzál! LVM 5: 657. o.
- 21 Kis káté, 1,4. In: LUTHER, Martin – MELANCHTHON, Philipp 2019. *Schmalkaldeni cikkek – Értekezés – Kis káté – Nagy káté*. Szerk. Reuss András. Ford. Groó Gyula – Pálffy Miklós – Pröhle Károly. Luther Kiadó, Budapest. (Konkordiakönyv [KK]. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai 4.) 123. o.
- 22 A Miatyánk német magyarázata (1519). LVM 5: 102. o.
- 23 LVM 8: 401. o. (3605.)
- 24 Nagy káté, 3, 20. KK 4: 263. o.
- 25 Sermo a keresztyár napokon tartott könyörgésről és körmenetről (1519). In: LUTHER, Martin 2015. *Prédikációk*. Szerk. Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya. Ford. Bellák Erzsébet et al. Luther Kiadó, Budapest. (LVM 6.) 100. o.
- 26 Így imádkozzál! LVM 5: 657. o.
- 27 A szép Confitemini, azaz a 118. zsoltár (1530). LVM 5: 557–603. o.
- 28 KK 4: 127–128. o.
- 29 Nagy káté, 3, 2. KK 4: 259. o.
- 30 Ein kurzer Trostzettel für die Christen, daß sie sich im Gebet nicht irren lassen (1540). WA 51: 457. o. Ford. Reuss András.
- 31 LVM 8: 210. o. (1270.)
- 32 A Miatyánk német magyarázata (1519). LVM 5: 102. o.
- 33 Uo.
- 34 LVM 8: 107. o. (274.)
- 35 Veit Dietrich levele Melancthonhoz, 1530. június 30. WA.B 5: 420. o. Ford. Reuss András.
- 36 LVM 8: 257. o. (1912.)
- 37 Ó maga hangosan mondja, mint a gyermekek, lásd: Így imádkozzál! (1535), LVM 5: 657. o. A wittenbergi borbélynak azt írja mégis: „...mondd hangosan vagy magadban...” (LVM 5: 658. o.) Tehát nem merev szabályként értelmezte.
- 38 Vö. A Miatyánk német magyarázata (1519), LVM 5: 104. o.
- 39 Uo. 101. o.
- 40 Uo.
- 41 Uo.
- 42 Betbüchlein (1522). WA 10/2: (331.) 375–495. o.
- 43 WA 17/2: 49., 16–20. o.

- 44 A Miatyánk német magyarázata (1519). LVM 5: 99. o.
- 45 Így imádkozzál! (1535). LVM 5: 658. o.
- 46 MELANCHTHON, Philipp 1907. *Beszéde Luther koporsója felett*. Ford. Paulik János. Az igehirdető, Nagybánya. 11. o.; MELANCHTHON, Philipp 1843. *Epistolae, Praefationes, Consilia, Iudicia, Schedae Academicae*. Szerk. Carolus Gottlieb Bretschneider. Theologischer Verlag, Berlin–Halle–Braunschweig. (Corpus reformatorum [CR] 11.) 731. o.
- 47 Nagy káté, 3, 33–34. KK 4: 266. o.
- 48 Így imádkozzál! (1535). LVM 5: 662. o.
- 49 A Miatyánk német magyarázata (1519). Uo. 101. o.
- 50 Ezek közül hatnak a magyar fordítása készült el, melyeket ismertettem a Miatyánkról a közelmúltban megjelent kötetben: Reuss András 2022. Ősi hagyomány továbbvitele egy új korban. A Miatyánk magyarázatai Luther munkásságában. In: Schöck Gyula (szerk.): *Közelítések a Miatyánkhöz. Értelmesekek és tanulmányok az ökumenizmus jegyében*. Schöck ArtPrint Kft., Budapest. 183–207. o.
- 51 A Miatyánk rövid és helyes magyarázata előlről és hátulról (1519). WA 6: (20.) 21–22. o. Ford. Reuss András – Reussné Belák Erzsébet.
- 52 A zsinatokról és az egyházzól (1539). LVM 2: 663. o. In: LUTHER, Martin 2017. *Felelősség az egyházért*. Szerk. Csepregi Zoltán. Ford. Arany Nándor et al. Luther Kiadó, Budapest. (LVM 2.)
- 53 Az imaélet külső rendjét Luther sem tartotta fölöslegesnek. A *Kis káté* imádságos részében a családfő és háznépe számára reggeli és esti imádságot, étkezés előtti és utáni asztali áldást ajánlott a Miatyánk, az *Apostoli hitvallás* és a Tízparancsolat naponta többszöri elmondásával, zsoltárversekkel, énekléssel és keresztvetéssel. (KK 4: 140–143. o.)
- 54 MELANCHTHON 1907, 11. o.; CR 11: 731. o.
- 55 Így imádkozzál! (1535). LVM 5: 657. o.
- 56 Uo.
- 57 KK 4: 167. o.
- 58 Így imádkozzál! (1535). LVM 5: 657. o.
- 59 Uo. 663. o.
- 60 LVM 8: 629. o. (5517.)
- 61 „A zsolnárok sem egyebek, mint imák, Istent dicsérő, tisztelő, hálaadó imák, és a Hiszekegy és a Tízparancsolat is Isten ígéje és merő üdvösség, amellyel a Szentlélek megszentelti Krisztus szent népét. Olyan imákról és énekekről beszélünk, amelyek érthetők, amelyekből az ember okulást, javulást meríthet.” (A zsinatokról és az egyházzól (1539). LVM 2: 663. o.)
- 62 Nagy káté, 3, 26. KK 4: 265. o.
- 63 MELANCHTHON 1907, 11. o.; CR 11: 731. o.
- 64 Levele Georg Spalatinnak, 1529. július 20. In: LUTHER, Martin 2013. *Levelek*. Szerk. Csepregi Zoltán. Ford. Csepregi Zoltán et al. Luther Kiadó, Budapest. (LVM 7.) 154–155. o. (187.)
- 65 A Miatyánk német magyarázata (1519). LVM 5: 105. o.
- 66 Így imádkozzál! (1535). LVM 5: 657. o.
- 67 A torgau avatóbeszéd. (Torgau, 1544. október 5.) LVM 6: 477. o.
- 68 LVM 8: 323. o. (2840b.)
- 69 Így imádkozzál! (1535). LVM 5: 657. o.
- 70 Uo. 658. o.
- 71 Sermo a keresztjáró napokon tartott könyörgésről és körmenetről (1519). LVM 6: 100. o.
- 72 LVM 8: 168. o. (886.)
- 73 Uo. 310. o. (2742b.)
- 74 Kurfürst Johann Friedrich an Luther und Bugenhagen. Torgau?, 8. September 1541. WA.B 9: 512–514. o. (3666.) A levél a magyarországi hadi eseményeket is ecseteli.
- 75 Intés imára a törökök ellen (1541). In: LUTHER, Martin 2019. *Felelősség a társadalomért*. Szerk. Csepregi Zoltán. Ford. Büki Zsófia et al. Luther Kiadó, Budapest. (LVM 4.) 678. o.
- 76 Vermahnung an die Pfarrherrn in der Superattendenz zu Wittenberg (1543). WA 53: 558–560. o.
- 77 Intés imára a törökök ellen (1541). LVM 4: 684. o. Vö. Luther an Herzog Albrecht von Preußen. [Wittenberg,] 14. August 1543. WA.B 10: 364–365. o. (3899.)
- 78 Luther an Herzog Albrecht von Preußen. [Wittenberg,] 14. August 1543. WA.B 10: 364. o. (3899.)
- 79 Intés imára a törökök ellen (1541). LVM 4: 680. o.
- 80 Luther an Justus Jonas in Halle. [Wittenberg,] 29. Dezember 1542. WA.B 10: 230–231. o. (3832.)
- 81 Intés imára a törökök ellen (1541). LVM 4: 686. o.
- 82 LVM 8: 545. o. (4803.)
- 83 Luther an Justus Jonas in Halle. [Wittenberg,] 15. Mai 1542. WA.B 10: 64–65. o. (3752.)
- 84 Luther an Kurfürst Joachim II. von Brandenburg. [Wittenberg,] 17. Mai 1542. WA.B 10: (65.) 66–67. o. (3753.) Vö. LVM 8: 546. o. (4803.)
- 85 Elmenekülhetünk-e a halál elől? (1527) LVM 5: 535–551. o.
- 86 Nagy káté, 3, 119–120. KK 4: 284. o.
- 87 A Miatyánk német magyarázata (1519). LVM 5: 146. o.
- 88 Írás a mennyei próféták ellen (1525). LVM 4: 219. o.
- 89 LVM 8: 669. o. (6118.)
- 90 Uo. 96. o. (185.)
- 91 Uo. 611. o. (5392.)

Petőfi konfirmációja

→ KERTÉSZ BOTOND

Petőfi konfirmációja a költő életrajzának idestova százötven éve ismert epizódja, amely körül azóta is viták zajlanak. Nem maga a konfirmáció izgalmas a kutatók számára, hanem a körülményei. Koren István 1875-ben ugyanis azt közölte, hogy Petőfit Jan Kollár szlovák lelkész, szláv író és kultúraszervező, a „szláv Goethe”¹ konfirmálta Pesten. A szláv és a magyar nemzeti szellem két kiemelkedő képviselőjének ez a fatális találkozása sok spekulációra és még több magyarózkodásra teremtett alkalmat. A vita leginkább arról folyik, hogy milyen nyelven konfirmálhatta a szláv poéta a későbbi magyar költőt. Az alábbiakban ezt a vitát szeretnénk bemutatni, illetve az Evangélikus Országos Múzeum időszakai Petőfi-kiállításán közzétett, eddig ismeretlen dokumentumok alapján a magunk részéről állást foglalni.

Egy konfirmáció historiográfiája

Koren István, Petőfi Sándor aszódi tanára 1875-ben a *Vácvidéki Lap*ban közölte visszaemlékezéseit Petőfi aszódi iskolai éveiről, amely cikket aztán több országos újság is átvett.² Ebben így fogalmazott: „Petőfi Sándornak atyja, Petrovics István, akkor mészaros Szabadszálláson, 1835-iki szept. elején elhozta Sándort Aszódra Pestről, hol ez a piaristáknál az első nyelvtani osztályt végezte vala. [...] Pesten már konfirmáltatott is Kollár János lelkész ur által.” Kollár és Petőfi találkozásának híre ekkor még nem keltett nagy visszhangot. Érdekes módon Szász Károly sem fűzött hozzá kommentárt, aki a *Vasárnapi Ujság*ban közölte Koren híradását. Szász igen szigorú (és tegyük hozzá, igazságtalan) volt az akkor a szarvasi

gimnáziumban oktató tanárral szemben: „...hogyan Koren tanár úr nem tudja palástolni ellenszenvét, s pán-szláv álláspontjáról olyan tótoknak írja Petrovicsékat, hogy az ember szinte csodálkozik, miként tanulhatott meg szegény Petőfi magyarul.” Koren közlését indirekt módon megerősítette Baróti Lajos 1884-ben publikált kutatása, amelyben közölte Petőfi pesti – evangélikus és piarista – iskolai anyakönyveinek a költőre vonatkozó adatait. Ezekből kiderült, hogy a piaristáknál az 1834/35-ös tanévben Jan Kollár volt az evangélikus diákok, köztük Petőfi vallás-tanára.³ A későbbi vitában gyakran összemósódott az iskolai hitoktatás és a gyülekezeti konfirmációi felkészítés lehetséges nyelve.

Petőfi konfirmációja körül 1893-ban lángolt fel a vita, amely gyakorlatilag a mai napig nem jutott nyugvópontra. A tekintélyes pesti német nyelvű lap, az *Abendblatt des Pester Lloyd* 1893. július 28-ai száma adott hírt a Jan Kollár születési centenáriumi ünnepsége körüli feszültségekről. Ebben volt szó ismét Petőfi konfirmációjáról. Az ismeretlen cikkíró szerint Kollár szlovák nyelvre kényszerítette Petőfit, és a konfirmáció „natürlich in slovakischer Sprache” (természetesen szlovák nyelven) történt.⁴ A hírt magyar nyelvű sajtóorgánunk is átvették, a *Vasárnapi Ujság* mint érdeklődést közölte, hogy Petőfit „1835 tavaszán mint pesti ev. lelkész, Kollár konfirmálta – tótul”.⁵ Petőfi szlovák nyelvű konfirmációjának híre az irodalomtörténészek figyelmét is felkeltette. A Kolozsváron megjelenő *Petőfi-Múzeum* folyóirat *Vegyesek* rovatában jelent meg a hír: „Kollár János [...] 1834/35-ben [...] konfirmálta őt s e szerint

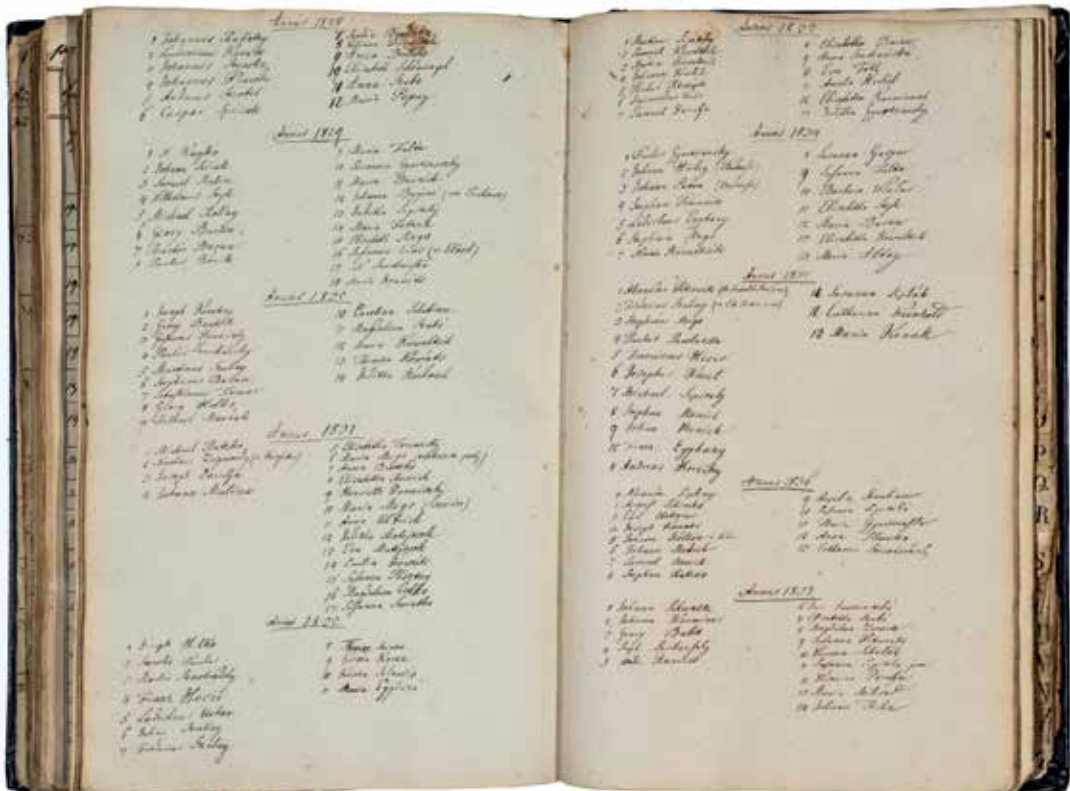
→ *Kertész Botond* (1971): egyháztörténész, levéltáros, az Evangélikus Országos Múzeum tudományos főmunkatársa. Kutatási területe a 19–20. századi evangélikus egyháztörténet.

a konfirmációs leczkéket tőle hallgatta tót nyelven. Való-e ez az adat? Tudott-e a költő tótul?”⁶ A három évvel később megjelent első Petőfi-monográfia szerzője Koren Istvánt idézte a konfirmáció tényéről, majd lábjegyzetében a három évvel korábbi adatokra hivatkozva ő is hasonlóan foglalt állást a konfirmáció nyelvére vonatkozóan: „Kollár volt az első pesti tót egyház alapítója és első lelkésze. E szerint 1834/35-ben Petőfinek tőle tót nyelven kellett hallgatnia a tanítást.”⁷

Ferenczi monográfiája mellett két másik, a Petőfi-kutatást meghatározó szerző is a szlovák nyelvű konfirmáció mellett foglalt állást. Hatvany Lajos először 1955-ben megjelent, a nyomtatott Petőfi-irodalmat összegyűjtő, közétevé és részben kommentáló munkája (*Így élt Petőfi*) a konfirmáció szertartását egyenesen irodalomtörténeti eseményként láttatta: „Aki a pesti evangélikus templom kü-

szőbét átlépi, az sose feledje el, hogy annak boltívei alatt játszódtott le a szimbolikus jelenet, amelyben a szláv és a magyar nemzeti eszméknek, a történelem legutóbbi fordulata előtt, olyan kiengesztelhetetleneknek vélt megtestesítőit, a szlovák nemzeti-ségük és evangélikus felekezetük közössége mégis egy ünnepélyes szertartásra összetartotta. Mert Kollár Petőfinek, nemcsak hitoktatója, hanem bérmaapja volt.”⁸ Bár méltányolható e lelkesültség, természetesen nem feledhetjük, hogy a Deák téri templomban éppoly kevés boltívet találunk, mint ahány bérmaapát az evangélikus egyházban.

Illyés Gyula nem volt irodalomtörténész, 1962-ben megjelent Petőfi-kötete talán ezért is vált oly meghatározóvá nemzedékek számára. Irodalmi képzelete továbbvitte a tényszerű megállapításokon, amikor Petőfi konfirmációjáról írt: „S konfirmációra a pesti evangélikus szlovákok lelkésze készíti elő,

▲ Petőfi konfirmáció anyakönyvi bejegyzése a Pesti Evangélikus Egyház 1820-tól vezetett közös és vegyes anyakönyvéből (Pesti Evangélikus Egyház Deák Téri Egyházközség)

Kollár János [...]. Ő tanítja hittanra is. Valószínű, hogy tanítványát Kollár szlováknak számította, vagy legalább azzá akarta tenni.⁹ Illyés Kollár vélemezett reszlovakizációs kísérletével magyarázta azt, hogy Petőfi később néhány alkalommal reformátusnak vallotta magát, hogy a „tót” evangélikus egyházzal hírbe ne hozzák. Illyés javára kell írunk, hogy katolikus létére különbséget tudott tenni a hitoktatás és a konfirmáció között.

Szintén nem volt irodalomtörténész Arató Endre, aki a Kádár-korszakban szigorú marxista alapon kutatta a 19. századi nemzetiségek történetét. 1960-ban megjelent nagymonográfiájában Petőfi nemzetiségekkel kapcsolatos nézeteit is részletesen elemezte. Arató Petőfiiben származását megtagadó, asszimiláns magyar értelmiségit látott, ebben az összefüggésben értelmezte konfirmációját. Hatvany adataira hivatkozva írta: „Petőfi 1834–35-ben a pesti evang. iskolába került, ahol Kollár szlovák nyelven tanított. Petőfit egyébként a szlovák mozgalom e jelentős vezetője konfirmálta.”¹⁰ A megállapításban több hiba is van – 1834–35-ben Petőfi már a piaristáknál tanult, Kollár pedig nem tanított a pesti evangélikus gimnáziumban. Arató húsz évvel ké-

sőbb finomított Petőfit elmarasztaló nézetein, és konfirmációját sem említette.¹¹

A Magyarországra eljutó szlovák Petőfi-publikációk némelyike is megemlékezett Kollár és Petőfi konfirmációs találkozásáról. Igor Hrušovský 1963-as írása a népek helyes (értsd: marxista) együttélésének haladó képviselőjét láttatta Petőfiiben: „Szembe fordul minden nemzetiségi és faji gyűlölködéssel. Ismételten hitet tesz a magyarországi nemzetek és nemzetiségek forradalmi összefogása mellett. Ezzel kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy 1835-ben a 12–13 éves Petőfit Pesten Ján Kollár bérmálta, akinél azt megelőzőleg szlovák nyelvi kurzuson vett részt.”¹² A bérmálás kifejezés használata lehet fordítói hiba, de a szlovák nyelvi kurzus teljesen alaptalan feltételezés. A 20. századi szlovák–magyar irodalmi kapcsolatokat is megihlette Petőfi és Kollár viszonya. Tolnai Ottó költő *Az öngyilkos betű* című ciklusának egyik darabja a költőtárs Paľo Bohuš emlékéét idézte meg a Vajdaságban megjelenő *Híd* folyóiratban: „...bohush ismét petőfi-élményéről mesélt nekem és arról hogy ján kollár a pesti pap a szlovák nemzeti mozgalom kiemelkedő alakja keresztelte...”¹³ Szépirodalmi alkotás lévén, a költőn nem kérjük számon a keresztelés és a konfirmáció összecszerelését.

Azt a kézenfekvőnek látszó magyarázatot, hogy a pesti szlovák lelkész szlovák nyelven konfirmálta és oktatta vallásánra Petőfit, először Payr Sándor, a soproni teológia egyháztörténész-tanára vonta kétségbe. A Petőfi-centenáriumra a *Harangszó* hátsójain tett közzé egy több részből álló, alapos dolgozatot a költő evangélikus kapcsolatairól. 1923-ban, a trianoni békediktátum után három évvel Payr nem kis malíciával írta: „A piaristák Petőfi bizonyítványába beírták, hogy vallástani osztályzata Kollár János lelkész tanúsítása szerint elégséges. (Baj lett volna, ha Kollár kitünőt ad neki.)” A konfirmáció nyelvét illetően határozott véleményt fogalmazott meg: „Mert abból, hogy Kollár tót pap volt, még nem következik, hogy Petőfi tót nyelven tanulta a konfirmációi kátéját.” Erre három okot nevezett meg: egyrészt a gyülekezetben éppen zajló lelkészváltás miatt (Kalchbrenner József helyét Michael

Lang vette át) ekkor gyakorlatilag csak Kollár volt rendes lelkész Pesten, ezért 1835-ben és 1836-ban csak ő végzett konfirmációt. Másik érve a költő és családjának nemzeti-nyelvi elköteleződése volt: „...[hogy] Petőfi tótul tanulta volna egyházunk tanait, az el nem hihető. Ezt az apja sem engedte volna meg, aki sokat adott a magyarságára. S Petőfi nem is tudhatott tótul.” Harmadik érve az volt, hogy „Kollár, ha akart és kellett, tudott németül és magyarul is tanítani”.¹⁴ Payr érvelésére még lentebb visszatérünk.

Csanda Sándor a pozsonyi *Új Szóban* 1964-ben írt Petőfinek a szlovákokhoz fűződő kapcsolatáról. Csanda úgy vélte, hogy a szlovák nyelvű konfirmáció mellett egyedül az a tény szól, hogy Kollár esetleg nem tudott magyarul. Csanda (egyébként helyesen) megállapította, hogy Kollár kiválóan beszélt németül, és valamennyire tudott magyarul is, ezért a hittant biztosan németül tanította.¹⁵ Csanda tehát inkább a német nyelvet valószínűsítette, és (mint oly sokan) nem tett különbséget az iskolai hitoktatás és a konfirmáció között. A német nyelvű hitoktatás és konfirmáció mellett érvelt Kiss Gy. Csaba is 2018-ban megjelent publikációjában, ahol két szlovák szépirodalmi mű alapján mutatta be a szlovákok Petőfi-képét. Szerinte „nincs arról hiteles egykorú adat, hogy [Petőfi] beszélt volna szlovákul”, és kategorikusan cáfolta Hatvanynak azt a kijelentését, hogy a költő szláv nemzetiségű lett volna. Petőfi pesti hitoktatása és konfirmációja kapcsán Dienes András következőkben idézett tanulmányára hivatkozott.¹⁶

Posztumus, 1968-ban jelent meg Dienes András alapos monográfiája Petőfi gyermek- és ifjúkoráról. Ő írt a legrészletesebben a költő konfirmációjáról, és többen is hivatkoztak a magyar nyelvű konfirmáció mellett felhozott érveire. Dienes nem tagadta, hogy Petőfi valamilyen szinten tudott szlovákul.¹⁷ A magyar nyelvű konfirmáció mellett felsorakoztatott érvei részben megegyeznek Payr Sándoréival (akinek írását nem ismerte). Dienes úgy vélte, hogy a magyarul tanító és az akkori politikai megítélés szerint teljes mértékben magyar szellemű piaristák azért Kollárt hívták evangélikus vallásánárnak,

mert nagyobb veszélynek tartották magyarságukra nézve a németeket, mint a szlovákokat. Dienes szerint „Kollár kitűnően beszélt – és írt – magyarul, egészen biztos, hogy az iskola [a pesti piarista gimnázium] magyar tanulóit magyar nyelven kellett oktatnia”. Dienes véleménye szerint Kollár kiváló magyar tudását az bizonyítja, hogy az Evangélikus Országos Levéltárban megtalálható magyarul vezetett magánprotocolluma. A piaristáknál Petőfi két evangélikus osztálytársa magyar volt, már csak ezért sem történhetett a hitoktatás szlovákul. Legfeljebb konfirmációi áldás hangozhatott el szlovákul az istentiszteleten.¹⁸ Dienes érveire lentebb még visszatérünk.

Keken András, a Deák téri gyülekezet nagy műveltségű lelkésze 1972-ben, a százötven éves évfordulóra készülve az *Evangélikus Élet* Petőfiről szóló sorozatában írt a költő pesti éveiről. Álláspontját és érveit Dienestől vette át: „1834–35-ben a piarista gimnázium evangélikus diákjainak Kollár János volt a hitoktatójuk; Kollár, a pesti szlovák lelkész. Petőfit is ő tanította, s 1835-ben ő konfirmálta. Szlovák nyelven? Aligha. A kis Petrovics tudott ugyan valamit szlovákul, de két evangélikus osztálytársa semmit – Kollár viszont kitűnően beszélt és írt magyarul.”¹⁹ Szalatnai Rezső, a felvidéki származású kiváló magyar publicista 1973-ban a *Theologiai Szemlében* Arató Endrével vitatkozva foglalt állást amellest, hogy Petőfi magyarul konfirmált. Dienes munkájára hivatkozva Arató állításait egyenesen „önkényes nézeteknek” nevezte.²⁰

A költő születésének százötvenedik évfordulóján jelent meg Fekete Sándor monográfiája Petőfi életéről. A mű Dienes adatait felhasználva „igazította ki” a korábbi összefoglaló munkák (Ferenczi és Hatvany részéről tett) állításait Petőfi szlovák nyelvű hitoktatásáról és konfirmációjáról. Dieneshez képest új érvként hozta fel, hogy a piarista anyakönyv a *hungarust* jelölte meg Petőfi „natiojá-ként”. Finoman áttételesen és csak lábjegyzetben megemlítve vont a kétségbe Illyés állítását arról, hogy Kollár szlovákosítani akarta volna Petőfit.²¹ A piarista anyakönyvben a *hungarus* nem magyar nyelvűséget, hanem magyarországi származást jel-

zett.²² A rendszerváltás után megjelent Petőfi-adattár 3. kötetének szerkesztője, a jó forráskritikai érzékkel rendelkező Kiss József is átvette Dienes adatát arról, hogy Petőfi magyarul tanulta a hittant Kollártól a piarista gimnáziumban. A konfirmáció kérdésében már jóval óvatosabb volt, Kollárra vonatkozóan így fogalmazott: „...feltehetően ő volt P[etőfi] konfirmáló lelkésze.”²³

A legutóbbi években Petőfiről készült összefoglaló munkák nem foglaltak állást a tekintetben, hogy a költő milyen nyelven konfirmált. Kerényi Ferenc 2008-ban megjelent Petőfi-monográfiája szerint „mindkét gimnáziumban Ján Kollár, a nemzetébresztő papköltő tanította a vallástant, nála konfirmált is”.²⁴ Azt az adatot, hogy Petőfit már az evangélikus gimnáziumban is Kollár taníthatta hittanra, nagy valószínűség szerint id. Fabiny Tibor 2001-ben megjelent tanulmányából vehette át Kerényi. Fabiny szerint „nem tartozott a tanári karhoz, de mégis, feltehetően konfirmációra előkészítő hittanra oktathatta Petőfit a pesti egyház pánszláv érzelmű szlovák lelkésze, Ján Kollár. Lehet, hogy ez az oktatás már a piarista oktatási évre esett.” A konfirmáció nyelvén Fabiny Tibor sem foglalt állást, de kiemelte Kollár német nyelvű egyházi szolgálatait: „Mivel Kollár nemcsak szlovák, hanem német nyelven is prédikált, valószínűsíthető, hogy ugyanakkor az evangélikus templom padjaiban olykor Petőfinek is hallgatnia kellett prédikációit.”²⁵ A 2022–23-as emlékévre jelent meg a legújabb, Petőfi életével foglalkozó kézikönyv Osztovits Szabolcstól. Itt azt az adatot olvashatjuk, hogy 1834. [!] május 18-án, pünkösdvasárnap volt Petőfi konfirmációja, melyet felkészítő lelkésze, Jan Kollár végzett.²⁶ A nyilvánvalóan téves és ismeretlen forrásra támaszkodó adatközlés mellett (a konfirmációra 1835-ben került sor) az alkalom nyelvéről Osztovits nem közölt adatot.

A konfirmációi anyakönyv tanúságai

A Petőfi konfirmációja körül felvetődő kérdések megválaszolásához két újonnan napvilágra került forrás van segítségünkre. Az egyik a pesti szlovák gyülekezet elemi iskolájának anyakönyve, melynek 1832/33-as tanévének névsorából kiderül, hogy eb-

ben az évben az iskola diákja volt Petőfi Sándor.²⁷ Az anyakönyv bejegyzését Matus László, a gyülekezet történetének kutatója fedezte fel évekkal ezelőtt, és az érintett oldal fotóját Zászkaliczky Péter kommentár nélkül publikálta a Deák téri gyülekezet 19. századi történetéről írott könyvében.²⁸ Azt azonban csak most sikerült hitelt érdemlően bizonyítani, hogy Petőfi valóban járt ebben a tanévben a pesti szlovákok elemi iskolájába.²⁹ A másik forrás a Pesti Evangélikus Egyház anyakönyveinek 1820-tól vezetett kötete, melyben megtaláljuk a konfirmáltak adatait is.³⁰

Arra van magyarázat, hogy a Petőfi-kutatás miért nem talált rá a költő nevére a pesti szlovák elemi iskola diákjai között. A sárszentlőrinci kisgimnázium és a pesti gimnázium közötti iskolai karrierútnak meglehetősen szokatlan és váratlan lépcsőfoka volt a szlovák elemi iskola. Az már kevésbé érthető, hogy miként kerülhetett el a kutatók figyelmét az anyakönyv konfirmációi bejegyzése, hiszen az esemény időpontja, helye és a konfirmáló lelkész neve is ismert volt 1875 óta. Dienes András és Jakus Lajos a hatvanas évek elején végeztek kutatásokat egyházi gyűjteményekben is, a Deák téri gyülekezet irattárába azonban nem jutottak el. Payr Sándor lelkész, teológiai tanár a soproni teológiai fakultás egyháztörténész-professzora volt, de ő sem kereste meg a konfirmációi adatok primer forrását. Mulasztását részben magyarázza, hogy Sopronban élt és működött, kutatási területe pedig elsősorban a dunántúli evangélikusság volt. Keken Andrástól lelkészként, id. Fabiny Tibortól pedig az Evangélikus Országos Múzeum igazgatójaként szinte szó szerint karnyújtásnyira volt a Petőfi konfirmációját tartalmazó anyakönyv a Deák téri lelkészi hivatalban. Ők talán azért nem vették kézbe a kötetet, mert nem számítottak arra, hogy a pesti egyház már a 19. század első évtizedeiben is vezette a konfirmandusok anyakönyvét. A vaskos anyakönyv mélyén valóban eltűnnek a konfirmációs adatok – a kötet 385. lapja után az 539., beszámozatlan oldaltól kezdődnek a magyar (1839-től), szlovák (1822-től), majd német (1820-tól) konfirmandusokról szóló bejegyzések.³¹

Consignation

der Brief des seligen Vaters Michael Lang, im Jahr 1824 Confirmirt.

Knaben.

Mädchen.

1. Johann Kande.	2. Friedrich Witz.
3. Josef Zierer.	4. August Köpfer.
5. Ludwig Hauser u. Fr.	6. Alexander Werbly.
7. Carl Wohlfaeth u. Fr.	8. Hermann Bräse.
9. Anton Klepfer u. Fr.	10. Augustin Wöllner.
11. Johann Kasperberg. Fr.	12. Josef Polay.
13. Josef Hartler u. Fr.	14. Paul Rosenauer.
15. Franz Keller u. Fr.	16. Friedrich Reiss.
17. Philipp Koenigsberger.	18. Johann Lang.
19. Johann Ad. Hoffmann.	20. Augustin Dietz.
21. Friedrich Lössler.	22. Franz Scherpp.
23. Carl Schwaiblm.	24. Paul Jakob Wallandt.
25. Michael von Schwandt.	
26. Josephine Pfeiff.	

1. Franziska Pflüger.
2. Christiana Leck.
3. Augustina Kallberg.
4. Elisabeth Leck.
5. Johanna Kroggl.
6. Juliana K. Koenig.
7. Franz Schulte.
8. Maria Schwaiblm.
9. Joh. Anna Karafiat.
10. Maria Pfeiff.
11. Gustav Pflüger.
12. Johanna Vornholz.
13. Franziska Kiesel.
14. Frieda Haude.

Summa 41

Tag der Confirmat. 25te Mai 1824.

Consignation

der Brief des seligen Vaters Michael Lang, im Jahr 1825 Confirmirt.

Knaben.

Mädchen.

1. Friedrich Zorn.	21. Johann Schwaiblm.
2. Johann Koenig.	22. Michael Pfeiff.
3. Carl Kasperberger.	23. Christiana Köpfer.
4. Franz Hoffmann u. Fr.	24. Adolf Kallberg.
5. Augustin Hecht.	25. Johann Schulte.
6. Josef Kasperberg u. Fr.	26. Richard Witt.
7. Anton Reiss.	27. Albert Witt.
8. Franz Lilla.	28. Franz Kallberg.
9. Johann Schumann u. Fr.	29. Johann Koenig.
10. Johann Pfeiff.	30. Franz Koenig.
11. Philipp Koenigsberger.	31. Franz Kallberg u. Fr.
12. Johann Koenig.	32. Johann Hecht u. Fr.
13. Johann Koenig.	33. Michaela Leck u. Fr.
14. Friedrich Dietz.	34. Friedrich Leck.
15. Johann Koenig.	35. Friedrich Leck.
16. Maria Schwaiblm.	
17. Franz Schwaiblm.	
18. Carl Schwaiblm.	
19. Carl Schwaiblm.	
20. Carl Schwaiblm.	

1. Christiana Pfeiff.
2. Franziska Kallberg.
3. Franz Kallberg.
4. Michaela Pfeiff.
5. Johanna Koenig.

Summa 42.

Tag der Confirmat. 14te Jun 1825.

Consignation

der Brief des seligen Vaters Michael Lang, im Jahr 1826 Confirmirt.

Knaben.

Mädchen.

1. Franz Weller u. Fr.	11. Friedrich Witz.
2. Johann Leck u. Fr.	12. Franz Kallberg.
3. Josef Schwaiblm. u. Fr.	13. Johann Lang.
4. Carl Pfeiff u. Fr.	14. Franz Schulte.
5. Carl Leck u. Fr.	15. Franz Schulte.
6. Hermann Ad.	16. Franz Schulte.
7. Philipp Koenig u. Fr.	17. Franz Schulte.
8. Philipp Koenig.	18. Johann Koenig.
9. Johann Pfeiff.	19. Johann Koenig.
10. Carl Pfeiff.	20. Johann Koenig.
11. Carl Pfeiff.	21. Johann Koenig.
12. Carl Pfeiff.	22. Johann Koenig.
13. Carl Pfeiff.	23. Johann Koenig.
14. Carl Pfeiff.	24. Johann Koenig.
15. Carl Pfeiff.	25. Johann Koenig.
16. Carl Pfeiff.	26. Johann Koenig.
17. Carl Pfeiff.	27. Johann Koenig.
18. Carl Pfeiff.	28. Johann Koenig.
19. Carl Pfeiff.	29. Johann Koenig.
20. Carl Pfeiff.	30. Johann Koenig.
21. Carl Pfeiff.	31. Johann Koenig.
22. Carl Pfeiff.	32. Johann Koenig.
23. Carl Pfeiff.	33. Johann Koenig.
24. Carl Pfeiff.	34. Johann Koenig.
25. Carl Pfeiff.	35. Johann Koenig.

1. Christiana Pfeiff.
2. Franziska Kallberg.
3. Franz Kallberg.
4. Michaela Pfeiff.
5. Johanna Koenig.
6. Franziska Kallberg.
7. Franz Kallberg.
8. Michaela Pfeiff.
9. Johanna Koenig.
10. Franziska Kallberg.

Summa: 44.

Tag der Confirmat. 29te Mai 1826.

Payr Sándor meggyőzően érvelt amellett, hogy 1834 és 1836 között csak Kollár volt a pesti egyház beiktatott rendes lelkésze, így egyedül végezte a konfirmációt. A konfirmálás valóban kitüntetett lelkészi feladat volt, szinte kivétel nélkül a gyülekezeti lelkész végezte. A pesti gyülekezet német többsége azonban ragaszkodott a saját, német lelkészhez még azon az áron is, hogy 1834-ben és 1835-ben a káplánra, az egy évvel később megválasztott és beiktatott Michael Langra bízta a konfirmációt. A közös anyakönyv 565. oldalán megtalálhatók a Lang által 1834–1836-ig konfirmáltak névsorai is. Ezért nem valószínű Szalantai és Kiss Gy. Csaba azon feltételezése, hogy Kollár németül végezte volna a konfirmálást és a konfirmációi felkészítést.

Valóban vannak arra megbízható adatok, hogy Kollár valamilyen szinten értett, beszélt, sőt írt is magyarul – ez azonban nem jelenti azt, hogy magyar nyelvű egyházi szolgálatot bármikor is végzett volna gyülekezetében. Dienes – és nyomában többen – hivatkoztak Kollár magánprotocollumára. E sajátos műfajú, Kollár esetében 1836 és 1851 között vezetett kötetben anyakönyvi bejegyzéseket találunk. A gyülekezet hivatalos anyakönyvét évenként felváltva vezették a lelkészek. Az egyes lelkészek (Michael Lang, Jan Kollár, majd 1837-től Székács József) nem hivatalosan jegyezték fel saját szolgálataikat az általuk használt kötetekbe, ezeket az az évben soros pap a magánprotocollumok alapján hetente írta be az anyakönyvbe.³² A gyülekezet hivatalos anyakönyvét 1841-től vezették magyarul,³³ ennek nyelvét követve Kollár magánprotocollumába 1842-től készültek magyar nyelvű bejegyzések.³⁴ Az igen formális anyakönyvi adatok kitöltése nem igényelt különösebben mély nyelvtudást, ezért ebből írójának nyelvismeretére és nyelvhasználatára nem lehet messzemenő következtetéseket levonni.

Dienes András szerint Kollár azért magyar nyelven készítette fel Petőfit a konfirmációra, mert a piarista gimnáziumban vele együtt hittant tanuló

„Az, hogy [...] tudatos döntéssel magyarra vált, emlékeztet arra, hogy a 19. században több út is vezetett a ma oly homogénnek és állandónak vélt magyar nemzet közösségébe.”

evangélikus osztálytársai csak magyarul tudtak. A magyar nyelvhasználatra Dienes a diákok nevéből és nemesi származásából következtetett. A két osztálytárs közül – Szalay Frigyes és Földváry Móric – az előbbi egészen biztosan tudott szlovákul. Szalay édesapja az akkor színszlovák csiktarcsai (ma nagytarcsai)³⁵ leánygyülekezetben volt tanító. Szalay Frigyes Petőfivel együtt konfirmált Kollárnál, ráadásul nevét megtaláljuk az 1832/33-as tanévben a pesti szlovák evangélikus elemi anyakönyvében Petőfi iskolatársai között.³⁶

Vélhetően Földváry Móric lehet az a fiú, aki Michael Lang 1834-es konfirmandusai között Bartholomeus v[on] Földváry néven szerepel. Magyar neve és nemesi származása dacára ő tehát németül konfirmált.³⁷

Kollár 1835-ben tizenegy fiút és három lányt konfirmált.³⁸ A tizenegy fiú közül 1832–33-ban öt volt Petőfi iskolatársa a pesti szlovák evangélikus elemiben, három további konfirmandus pedig egy évvel később volt az iskola tanulója. Petőfivel együtt tehát korábban a tizenegy fiúból kilenc járt a pesti szlovák elemibe, egy további konfirmandusnak pedig a rokonait – feltehetően a testvéreit – találjuk meg az iskola tanulói között.³⁹ Kollár konfirmandusai ezek szerint nagy többségében korábban a szlovák elemi iskola diákjai voltak, ezért biztosak lehetünk abban, hogy jól tudtak szlovákul. Így kizárhatjuk azt, hogy a pesti szlovák lelkész más nyelven – magyarul vagy németül – konfirmálta volna azokat, akik hozzá jártak előkészítőre. A szlovák elemi iskola és a pesti gyülekezeti anyakönyv alapján azt is biztosan kijelenthetjük, hogy Petőfi tizenkét éves korában jól tudott szlovákul.

Petőfi magyar költő volt, egyetlen szlovákul írt sor sem maradt fenn tőle. Nemzetiségéről tudatosan döntött – ez a döntés legkésőbb 1838-ban vált véglegessé, amikor Selmezbányán a magyar önképzőkör tagja lett, és nem lépett be a párhuzamos szlovák társaságba. Szlovák iskolai éve és szlovák konfirmációja azonban jelzi, hogy a hun-

garustudatú⁴⁰ Petrovics családban a szlovák nyelv használata is megmaradt. Magyarországon a többnyelvűség – különösen a háromnyelvű evangélikus egyházban – a 19. században egyáltalán nem számított kuriózumnak. A nyelv sem volt döntő a nemzeti tudat kérdésében: a szabadságharc támogatásáért 1849-ben vizsgálati fogságba került a szlovák anyanyelvű, magyarul nem beszélő Jan Szeberényi bányakerületi püspök, száműzetésbe

kényszerült a csak németül tudó felsőlövői lelkész, August Gottlieb Wimmer, és kivégezték a németül és szlovákul szolgáló Rázga Pál pozsonyi lelkészt – a sor még folytatható lenne. Az, hogy legismertebb költőnk is többnyelvű közegben szocializálódott, majd tudatos döntéssel magyarrá vált, emlékeztet arra, hogy a 19. században több út is vezetett a ma oly homogénnek és állandónak vélt magyar nemzet közösségébe. ■

JEGYZETEK

- 1 KISS Gy. Csaba 2021. Petőfi és a szlávok/szlovákok. *Lapok a kultusz-történet egy sajátos fejezetéből. Kortárs*, 65. évf. 6. sz. 61–66. o. 64. o.
- 2 OMPOLYI M. Ernő 1878. Petőfi aszódi emlékei. *Ellenőr*, 10. évf. 187. sz. Április 14., reggeli kiad. 2. o. Szász Károly 1875. Petőfi Sándor Aszódon. *Vasárnapi Ujság*, 22. évf. 22. sz. Május 30. 1–2. o.
- 3 BARÓTI Lajos 1884. Petőfi legrégebb bizonyítványai. *Nemzet*, 3. évf. Január 19., reggeli kiad. 2. o. Közli: HATVANY Lajos 1967. *Így élt Petőfi*. 1. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest. 136–137. o.
- 4 A név nélkül megjelent, rövid cikket idézi DIENES András 1968. *A fiatal Petőfi*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest. 319. o.
- 5 N. N. 1893. Kollár és Petőfi. *Vasárnapi Ujság*, 40. évf. 32. sz. Augusztus 6. 545. o.
- 6 N. N. 1893. Kollár János. *Petőfi-Muzeum*, 6. évf. 4. sz. Július. 96. o. Dienes András szerint a közleményt Ferenczi Zoltán írta, de ennek az idézett lapszámban nem találtuk nyomát.
- 7 FERENCZI Zoltán 1896. *Petőfi életrajza*. 1. köt. Kislalud-Társaság, Budapest. 66. o.
- 8 HATVANY 1967, 161. o.
- 9 ILLYÉS Gyula 2002. *Petőfi Sándor*. Kortárs Könyvkiadó, Budapest. 22. o.
- 10 ARATÓ Endre 1960. *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon*. 2. köt. 1840–1848. Akadémiai Kiadó, Budapest. 241. o.
- 11 ARATÓ Endre 1983. *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 135–136. o.
- 12 HRUŠOVSKÝ, Igor 1963. Petőfi. *Irodalmi Szemle*, 6. sz. 636–638. o. 636. o.
- 13 TOLNAI Ottó 1987. Az öngyilkos betű. *Híd*, 51. évf. 1. sz. Január 1. 8–15. o. 14. o. Köszönöm Matus Lászlónak, hogy felhívta a figyelmemet Igor Hrušovský és Tolnai Ottó idézett publikációira.
- 14 PAYR Sándor 1923. Petőfi az eklézsiában. 5. A pesti diák és a pánszláv hitoktató. *Harangszó*, 14. évf. 17. sz. Április 20. 129–131. o.
- 15 CSANDA Sándor 1964. Petőfi és a szlovákok. *Új Szó*, 8. sz. Augusztus 1. 11–33. o. 13. o.
- 16 KISS Gy. 2021, 64. o.
- 17 DIENES 1968, 174., 314–315. o.
- 18 Uo. 184–185., 320. o.
- 19 KEKEN András 1972. A kis Petrovics két pesti éve. *Evangélikus Élet*, 37. évf. 36. sz. Szeptember 3. 2. o.
- 20 SZALATNAI Rezső 1973. Petőfi Sándor patriotizmusa. *Theologiai Szemle*, új folyam, XVI. évf. 9–10. sz. 310–316. o. 315. o.
- 21 FEKETE Sándor 1973. *Petőfi Sándor életrajza*. 1. köt. *A költő gyermek- és ifjúkora*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 77–78. o.
- 22 Koltai András, a Piarista Rend Magyar Tartományáé Központi Levéltára igazgatójának közlése.
- 23 KISS József (szerk.) 1992. *Petőfi-adattár*. 3. köt. Balassi Kiadó, Budapest. (Fontes ad Historiam Literariam Hungariae Spectantes 15.) 190. o.
- 24 KERÉNYI Ferenc 2008. *Petőfi Sándor élete és költészete*. Osiris Kiadó, Budapest. 37. o.
- 25 FABINY Tibor [id.] 2001. Petőfi a pesti evangélikusoknál. In: Mezei Zsolt (szerk.): *A kényes úrfi s a rongyos baka. Tanulmányok két halhatatlan diákról. Petőfi Sándor. Jókai Mór*. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa. (Pápai Református Gyűjtemények kiadványai.) 37–45. o. 42. o.
- 26 OZSTOVIŤS Szabolcs 2022. „Sors, nyiss nekem tért”. *Petőfi Sándor életének kronológiája*. Osiris Kiadó, Budapest. 21. o.
- 27 A pesti szlovák elemi iskola anyakönyve (1821–1850). Jelzet és címlap nélkül. Pesti Szlovák Ajkú Evangélikus Egyházközség irattára. (A továbbiakban: szlovák iskolai anyakönyv.)
- 28 ZÁSKALICZKY Péter 2011. *Ótalom a zivatarban. Gyülekezet a világ-várossá fejlődő Budapesten*. Pesti Evangélikus Egyház Deák Téri Egyházközség, Budapest. 56. o.
- 29 KERTÉSZ Botond – MATUS László é. n. Petőfi a pesti szlovák evangélikus elemiben. In: Zászkaliczky Zsuzsanna (szerk.): *A mi Sándorunk – Petőfi az evangélikus oktatás útvesztőiben időszaki kiállítás katalógusa*. Kézirat. Budapest.
- 30 *Continuatio Serici Natorum et Baptistorum in Ecclesia evang Pestano-Budensi Aug. Conf. Addictorum sub Ministreio Josephi Kalchbrenner ab anno 1820*. Pesti Evangélikus Egyház Deák Téri Gyülekezet irattára. (A továbbiakban: pesti vegyes anyakönyv.)
- 31 Pesti vegyes anyakönyv, (539–)570. o.
- 32 KERTÉSZ Botond (szerk.) 2008. *Szécsák József püspök visszaemlékezései*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 241., 253. o.
- 33 Pesti vegyes anyakönyv, 209. o.
- 34 Kollár János lelkész *magán protocolluma*. EOL – Pesti Evangélikus Egyházközség Levéltára. 97. köt. Michael Lang német lelkész még egy évvel később, 1843-ban kezdte el magyarul vezetni saját protocollumát (Evangélikus Országos Levéltár – Pesti Egyház; 96. köt.).
- 35 Nagy vagy Csik-Tarcsa, tót falu, Pest Pilis vmegyében. In: FÉNYES Elek 1851. *Magyarország geographiai szótára*. Uő, Pest. Web: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ValyiFenyos-orszagleirasok-81A15/fenyos-elek-magyarorszag-geographiai-szotara-84F88/t-878A2/nagy-vagy-csik-tarcsa-878F4/>. (Megtekintés: 2023. február 21.)
- 36 6. sorszám alatt Fridericus Szalay, lakhelye (Nagy) Tarcsa, apja tanító. (Szlovák iskolai anyakönyv, 22v.)
- 37 Pesti vegyes anyakönyv, 565. o.
- 38 Pesti vegyes anyakönyv, 549. o.
- 39 Szlovák iskolai anyakönyv (22v–26v). Franz (Ferenc) Egyházy keresztnevét nem találtuk meg az iskolai anyakönyvben, azonban Egyházi Benjámin, Lajos, Rozália és László járt a szlovák elemibe az 1833/34-es és 1834/35-ös tanévben.
- 40 Hungarusnak nevezzük azokat, akik anyanyelvüktől függetlenül Magyarországhoz tartozónak vallották magukat. Ezt a nyelvektől független nemzeti identitást Bél Mátyás (1684–1749) önmeghatározása fejezi ki a legszemléletesebben: „lingua Slavus, natione Hungarus, eruditione Germanus” – „nyelve szláv, nemzete magyar, műveltsége német”, amit jellemző módon latinul fogalmazott meg.

Körkérdés – Mi(lyen) a jó ima?

Az ima gyógyító erővel bír, az ima látszólag egyirányú kommunikáció, az ima erőforrás. De kell, hogy legyen szövege? Szöveg-e az ima? Az ima az, amit mondani kell?

Az ima meghatározása függ attól, hogy a kommunikációelmélet, a pszichológia, a néprajz vagy az irodalomtörténet eszközeivel közelítünk hozzá, de ha az egyént nézzük, lehet belső monológ, ének, tánc, vagy kapcsolódhat hozzá más fizikai tevékenység is. Mégis mitől lesz jó az ima? Ha ez egyszer nem (csak) a kellő odafordulásra, a tartalomra és a személyes ima-élményekre gondolunk, vajon meg tudjuk határozni, mi kell ahhoz, hogy az adott szöveg a közösségnek és az egyénnek is kedves imája legyen? Vajon a jó mondatszerkesztés a kulcs? Vagy a ritmus? A dallam? A rím? Kétségtávol mind segíti a memorizálást és így közvetve a lelkipásztori célokat is, miközben az ima lényege mégiscsak a tartalom kell, hogy maradjon. Ám az ima nem független a tanulástól sem, hiszen a műfajjal való első ismereteit bizonyára minden gyermek a szüleitől, a nagyszüleitől, esetleg a tanáraitól vagy a lelkipásztoraitól sajátítja el. Verses-mondókás gyermekimákon keresztül tanuljuk, hogyan kell kapcsolódni valakihez, akit csak később, érett fejjel fogunk majd igazán föl. Vajon meghatározhatja-e az első imaélmény azt, hogy mit gondolunk felnőttént a jó imádságról?

A konfirmáció és elköteleződés évében – úgy véltük – érdemes ezt a kérdést is körbejárni szerzőink segítségével, akik kutatási témájuk, érdeklődési körük vagy épp meggyőződésük szerint segítik az imáról való (tudatos) gondolkodást.

▲ Pedret mestere: A bölcsesség trónusa és a királyok imádása, 1100 k. (a katalón Lérildában álló templomot kifosztották, a freskót vászonra átemelve őrizték meg, Metropolitan Museum of Art, New York)

CHRISTIAN SENTENCE, 1532 ■ John Frith

Áldott vagy te, legdrágább, kegyelmes Atyánk, aki a te végtelen irgalmadból és jóságodból ellened elkövetett borzalmas vétkeink ellenére arra vállalkoztál, hogy elküldjed a te drága, egyetlen Fiadat, hogy ő a mi megváltásunkért a legrútabb halált szenvedje.

Áldott vagy, Jézus Krisztus, mi Urunk és Megváltónk, aki irántunk érzett mélységes szánalmadból, megértve a mi nyomorúságos állapotunkat, önként vállaltad, hogy tökéletesen ártatlan tested megtöressen és véred kiontasson, hogy megtisztíts és tisztára moss bennünket, akiket beborít és terhel a gonoszság. Hogy erről bizonyosságunk legyen, te nemcsak igéidet hagytad örökül nekünk, hogy szívünk épülését szolgálják, hanem látható jelet is

→ **John Frith** (1503–1533): angol reformátor, mártír. Mestere a bibliafordító William Tyndale (1494–1536) volt. Dogmatikai nézetei miatt letartóztatták, utolsó, egyben legtermékenyebb évét a Towerben töltötte, máglyahalált halt – hite szerint a vallás- és lelkiismereti szabadság eszméért.

BELSŐ SZOBA ■ Molnár Krisztina Rita

Titok volt, még anyának sem szabadott elmondani. Az iskolában sem. Mennyire félhetett a nagymamám, ha titkolózásra tanított? A hetvenes évek derekán persze már nem jártak olyan keréketörő idők, mint az ötvenes években, amikor a gyerekeit titkos, lakásokon tartott hittanórára járatta, de a reflexek nem múlnak. Ahogy az a belső parancs sem, amelyik nem hagyta, hogy az unokáját ne tanítsa meg imádkozni. *Én Istenem, jó Istenem, Miatyánk*. Milyen furcsa versek. Milyen furcsa, hogy valaki, míg én az öcsémmel a tükrös paplan alatt alszom, csak a park olajfáinak zúgása szűrődik be a sötétbe, valahonnan figyel, és vigyáz rám az éjszakában. Anya nem beszélt erről.

A Miatyánkot már hallottam a földszinti Józsa nénitől az Üdvözléggel együtt, amikor elestem, és agyrázkódást kaptam. Néha ő vigyázott rám a Bajza utcában, ha anya később ért haza, mert délutános volt az iskolában. Akkor is hozzá támo­lyogtam be

adtál, hogy külső érzékszerveink által is meggyőződjünk erről a jótéteményről, s ne kételkedjünk abban, hogy a te tested és a te szenvedésed gyümölcsei a hit által máris a mieink lehetnek, s ebben ugyanúgy biztosak lehetünk, mint ahogyan tapasztaljuk, hogy az érzékeink által ízelt kenyér is bennünk van.

Áldott vagy, igazság Lelke, akit Isten, a mi Atyánk Jézus Krisztuson, a mi Megváltónkon keresztül küldött el nekünk, hogy világosságot vigyen sötét tudatlanságunkba, s hogy elvezessen bennünket annak ismeretéhez, aki mindenben maga az igazság. Kérünk, erősítsd meg törekeny természetünket, növeld hitünket, hogy dicsérhessük Istent, kegyelmes Atyánkat, s Fiát, Krisztust, Megváltónkat és Üdvözítőnket.

Ámen. ■

Fordította Fabiny Tibor

→ **Fabiny Tibor** (1955): irodalomtörténész, teológus, egyetemi tanár, a Hermeneutikai Kutatóközpont vezetője. Legutóbbi kötete *Eretnekek vagy mártírok? Hítvita és hermeneutika a korai angol reformáció idején* (L'Harmattan Könyvkiadó Kft, 2022) címmel jelent meg.

szédültem. Azonnal elaludtam, és később képtelen voltam felidézni az érkezésemet. Amikor fölébredtem, a kicsi, ősz asszony a szoba-konyha falnak tölt étkezőasztala fölött lógó szentképre nézve imádkozott. Értem – magyarázta később. Rózsafüzér volt a kezében, és az egész nagyon ijesztő volt. A szentkép sötét olaj, Józsa néni arca átszellemült, nem értettem az egészből semmit. Úgy tűnt, akaratom ellenére varázslatban veszek részt. Rózsafüzére a dédinek is volt, addig nem kelt ki reggel a dunyha alól, míg végig nem morzsolta az összes gyöngyszemet. De a dédi szeptemberben meghalt, és tudása Istenről jó időre mélyre merült bennem. Aztán kaptam Józsa nénitől egy tányér forró húslevest. Az olcsó, rózsás porcelántányér jóval otthonosabbnak tűnt a rózsafüzéres mormolásnál. Hogy egy tányér leves is az imádság egy formája lehet, azt évtizedekkel később fogtam fel. Aztán megérkezett értem anya, és kiszabadított a szűkös földszinti konyhából, ahol láthatatlan lényekhez beszélt az öreg néni.

Amikor kiderült, hogy láthatatlan lényekhez a nagymamám is beszél, sőt megtanítja nekem is, hogyan kell, tudtam, hogy beavatásban részesülök, bár a szót nem ismertem. Csak az érzést. A borzongató és titkos találkozást a láthatatlannal. Volt bennem ellenállás. A látható biztonságától elszakadni folyamatos tornagyakorlat. Az elrugaszkodás a biztos talajról sokáig annyira félelmetes maradt, mint a légtornászok mutatványa a nagycirkusban.

Hány év kellett, hogy ez az ide-oda mozgás látható és láthatatlan között olyan természetes legyen, mint belépni az utcáról a házba? Nem számoltam meg, de nagy titokban mondott Miatyánkjától számítva rengeteg. Egyáltalán, hogy magamtól kezdjek beszélni az Istenhez. Ahhoz az éveken kívül kellett néhány veszteség is. Anya halála. Egy elvetélt ikerpár. Belátni, hogy mennyi minden nem áll hatalmamban.

Aztán voltak idők, békét felkavaró, zaklatott idők, amikor váratlanul folyamatosan beszéltem a Fennebvalóhoz, szinte minden percben, amikor magamra maradtam. És ami a legfurcsább volt, hogy nem az anyanyelvemen szóltam hozzá, hanem az ahhoz képest igen töredekesen beszélt angol szavaival. Ettől minden kérdés és közlés végtelenül egyszerűvé vált, eltűntek az árnyalatok, a szinonimák, a nyelv, amin megszólítottam, kényszerűen megszabadult a sallangoktól, a fölösleges magyarázatoktól. Dísztelen lett, egyértelmű és tiszta. Tiszta beszéd. Ne haragudj ezért. Bocsásd meg azt. Segíts ebben, annak. Gyógyítsd meg őt. Engem. Köszönöm, hogy.

Ez nem elhatározás volt, hanem így történt. Jóval később sikerült megtapasztalnom, hogy milyen az, amikor már semmiféle nyelv nem kell az imádsághoz. Ezt nem könnyű szavak nélkül elmesélni, a rágondolás szó segíthet, de nem, az sem jó, mert gondolkodni is többnyire szavakkal gondolkodunk. Ez nem a gondolkodásnak ez a megszokott, leggyakoribb formája, talán akkor gondolkodunk hasonlóképpen, mielőtt megtanulunk beszélni. De

erre nincs bizonyíték, arra az időszakra agyunk nem emlékezik tudatosan. De lehet, hogy másképp mégis. A fogalmak előtt vagy fölött, azokon kívül álló odafordulás ez valamihez vagy valakihez. Imádkozás esetében a Mindenhatóhoz. Erős hozzáfordulás valamilyen tárgyban, és ennél pontosabban valóban nem tudom, és azt hiszem, nem is szükséges magyarázni.

Ha most sorban összegyűjtöm a szavakat, az imádkozás nekem átadott kulcsait az első rémült Istenhez beszéléstől a szavak nélküli párbeszédekig – igen, párbeszédig, bár a beszéd itt sem szavakkal történik, de odafordulás közben nem érzem magam egyedül, bekerülök a térbe, ahol ott van, körbevesz a felém forduló Végtelen –, egyáltalán nem meglepő szavak gyűlnek össze. 1. Titkos, 2. átszellemlült, 3. egyértelmű, 4. egyszerű, 5. tiszta, 6. odafordulás. Ha összeolvasom, definíciószerű állítás születik az imádkozásról: titkos, átszellemlült, egyértelmű, egyszerű, tiszta odafordulás.

De nincs szükség új definícióra. Máté evangéliumában olvasható, hogy Jézus milyen tanáccsal látja el az imádkozásra vonatkozóan a tanítványokat: *„Amikor imádkoztok, ne legyetek olyanok, mint a képmutatók, akik szeretnek a zsinagógákban és az utcasarkokon megállva imádkozni, hogy lássák őket az emberek. Bizony mondom nektek: megkapják jutalmukat. Te pedig amikor imádkozol, menj be a belső szobádba, és ajtódat bezárva imádkozzál Atyádhoz, aki rejtve van; a te Atyád pedig, aki látja, amit titokban teszel, megjutalmaz majd téged. Amikor imádkoztok, ne szaporítsátok a szót, mint a pogányok, akik azt gondolják, hogy bőbeszédűségükért hallgattatnak meg.”*

Azt hiszem, nem maradt ki semmi. Talán csak a meglepődésem. Az öröm. Ahogy átgondoltam, mit tapasztaltam az imáról, és ahogy összeállt, a vonal alatt ugyanaz jött ki, mint kétezer éve. ■

→ **Molnár Krisztina Rita** (1967): író, költő, műfordító. Legutóbbi kötete *Hosszú utazás* (Scolar Kiadó, 2022) címmel jelent meg.

MILYEN A JÓ IMA? ■ Bajáki Rita

Madarász Márton evangélikus prédikátor 1629-ben megjelent imakönyvében így határozza meg az imádság fogalmát: „A te imádságod Istennel való beszélgetés. Mikor a szentírást olvasod, az Isten szól néked, mikor imádkozol, te beszélész az Istennel.” A katolikus Pázmány Péter szerint csak az tud jól élni, aki jól tud imádkozni.

A 16–17. században az Istenbe vetett hit a legvégével egyenértékű létszükséglet volt, így az imádkozás az ember életének természetes részét képezte, s a vallásgyakorlás egyetlen kérdése abban

rejtett, hogy ki melyik felekezethez tartozóan éli meg mindezt (bár a korszak hitvitái alapján úgy tűnik, hogy a felekezetek egymáshoz viszonyított különbözősége igen hangsúlyos volt). Ezt kár is volna tagadni, ugyanakkor a kor imádságait megismerve nyilvánvaló, hogy a különbségek, ha nem tűntek is el, de elhalványultak, valójában lényegtelennek váltak.

Mindennek oka, hogy az imádságra felekezet-től függetlenül mint az Istennel való beszélgetésre tekintettek, amelynek elsődleges forrása a Szentírás volt. Maga Jézus tanította híveit, hogyan kell imádkozni, minden valódi ima alapja és mintája a

▼ Robert Campin: Mérode-oltár, részlet, 1427. k. (a festmény teljes mérete: 54,5 x 117,8 cm, Metropolitan Museum of Art, New York)

Miatyánk. Éppen ezért kezdetben jellemző volt, hogy a Szentírásból vett idézetekkel könyörögtek Istenhez, majd bővítették, variálták, különböző élethelyzetekre alkalmazták ezeket a mondatokat, hogy a kegyes olvasók minél tökéletesebben és gyümölcsözőbben tudjanak könyörögni.

Mert milyen is volt a jó ima? Az ima szövegét a Szentírásból vették, hiszen mi mással lehetne méltóbban könyörögni Istenhez, mint az ő saját szavaival? De az imakönyvek szerkesztői szükségét érezték újra és újra kimondani, átgondolni, a Szentírásból ihletet merítve újabb könyörgéseket megfogalmazni. Ennek igen gyakori példája, hogy a Miatyánk imádságát soronként értelmezték, át-elmélkedtek, elméjükben megforgatták, s az elmélkedéseket az imakönyvekben le is írták. Ugyanígy különböző ószövetségi könyvekből, elsősorban a Zsoltárok könyvéből, ritkábban az újszövetségi könyvekből kiválogattak különböző idézeteket, amelyeket kezdetben szó szerint, később bővítve, átírva imádságként mondtak. A Szentírás mellett még az egyházatyák írásaiból vett idézetek szolgáltattak forrásul: például Szent Ágoston műveinek felhasználása olyan gyakori volt, hogy, mondhatni, a Szentíráséval vetekedett. A régi magyar imádságoskönyvek szövegei így alakultak ki közvetlenül vagy közvetve az idegen nyelvű (latin és német közvetítésű) imakönyveknek köszönhetően, a Szentírásra és az egyházatyák műveire támaszkodva. Már a 16. században is előfordult, a 17. századtól kezd-

ve pedig kifejezetten gyakori volt, hogy a magyar nyelvű kiadványok összeállítói vagy egy korábbi imakönyv imáit vették át, sokszor felekezettől függetlenül (pl. az első magyar nyelvű imakönyv egy német evangélikus kiadvány fordítása, de magyarul unitáriusként jelent meg, s egy évtizeddel később református imakönyvet adtak ki az imádságaiból), vagy több kiadványból összeválogatva jelentettek meg újabb imakönyveket.

Az imakönyvek szerkesztői jellemzően ajánlásban köszönték meg a támogatást megbízójuknak, és ezekben rendre olvasható tanács, magyarázat arról, hogy milyen is a jó imádság, és miféle haszon származik belőle. Mihálykó János evangélikus lelkész 1630-ban megjelent imakönyvében a következőket olvashatjuk az imádság hasznáról: „...az imádság a lelket a bűnöktől megtisztítja, a már elkövetett bűnök miatt érdemelt büntetést elveszi, az elmulasztott dolgokat megszerzi, isteni kegyelmet nyer, gonosz kívánságoktól megoltalmaz, az elmének szenvedését szelídíti, kísértést legyőzi, ellenségeket ver, nyomorúságot enyhít, szomorúságot úz, örömet hoz, embert Istennel összefoglal, az Istennel összefoglaltatott embert az örökké való dicsőségre felemeli.” ■

→ **Bajáki Rita:** irodalomtörténész, az ELKH-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport főmunkatársa. Kutatási területe a régi magyarországi irodalom és a lelkiségtörténet.

„EZ IMÁDSÁG AKKORON MONDANDÓ...”

■ Korondi Ágnes

A késő középkor magyar nyelvű kódexei közül meszsze a legtöbb imakönyv vagy imaszöveget is tartalmazó vegyes kézirat. E gyűjtemények egy része kifejezetten latin nyelvű liturgikus könyvek fordítása. Ilyen például a közös forrásra visszamenő két magyar nyelvű zsoltároskönyv, az 1522-ben Lékán másolt *Keszthelyi kódex* és az 1539-es *Kulcsár-kódex*,

amelyet Pápai Pál ferences szerzetes készített az ozorai beginák számára. E könyvek célja az volt, hogy a zsolozsmát végző, de alapos latintudás hiányában annak szövegeit teljes mélységükben nem feltétlenül értő apácák magánolvasmányául szolgáljanak. A bennük foglalt zsoltárok, bibliai *canticumok*, himnuszok olvasgatásával használóik a latin nyelvű közösségi imádkozást, a zsolozsmázást is mélyebb átéléssel végezheték. A szerzetesi zsolozsma minthaül szolgált a világiak magánájtatosságaihoz is.

▼ Rózsafűzér, 1500–1525 k. (elefántcsont, ezüst, aranyozott részekkel, 62,7 x 5,4 x 4,5 cm, Metropolitan Museum of Art, New York)

Valószínűnek látszik, hogy világi pap lekipásztori munkájának segítésére készült a himnuszokkal és *canticum*okkal kiegészített teljes zsoltároskönyv mellett bibliai perikópákat, az Énekek éneke és Jób könyve egy részének fordítását, valamint egy csonka passióprédikációt is magában foglaló 1506-os *Döbrentei-kódex*, amely egy Bereg vármegyei pap, Halábori Bertalan szorgalmát dicséri.

Kezdetben egyháziak által használt, de a középkor végére világiak imakönyveiben is sűrűn szereplő áhítati gyakorlat volt Szűz Mária kiszolozsmája. Ezt a zsoltárokból, himnuszokból, antifónákból, *responsorium*okból, könyörgésekből stb. felépülő együtttest másolták le magyar fordításban Kinizsi Pál felesége, Magyar Benigna számára a házaspár által patronált nagyvázsonyi pálos szerzetesek. Ebbe a pergamenre készült, szépen díszített kéziratba a kissofficium mellett belekerült Petrarca hét bűnbánati zsoltára, valamint néhány úgynevezett magánimádság is; köztük egy a nagybeteg Kinizsiért mondandó könyörgés.

A hasonló magánimádságok mind a világi (pl. *Kriza-kódex*, *Gyöngyösi kódex*), mind az apáca olvasók (*Gömöry-kódex*, *Thewrewk-kódex*, *Pozsonyi kódex*, *Lobkowicz-kódex*) számára összeállított magyar nyelvű kéziratok kedvelt darabjai. Ezek a liturgiához szorosan nem kapcsolódó, de gyakran a liturgikus szövegek nyelvi paneleiből építkező szövegek a kor népszerű kegyességi témáit dolgozzák fel, s a korabeli hívők lelki vagy alkalmanként testi szükségleteinek kielégítését kérik. Leggyakrabban Krisztus vagy Mária a címzettjük, s egyik központi témájuk a passió. Szólnak imádságok Krisztus megsebzett testrészeiről, hét szaváról a keresztfán és Mária hét, tizenöt stb. örömről vagy fájdalmaról. A szenvedéstörténet különböző mozzanataira hivatkozva kért az imádkozó védelmet testi és lelki ellenségei ellen, töredelmes bűnbánatot, bűnei bocsánatát, lehetőséget a gyónásra, áldozásra halála előtt és örök üdvösséget maga, szerettei vagy jötevői számára. Egyes imaszövegek bevezetői a tisztítóú-

ben töltendő idő lerövidítését, pápai búcsút ígérnek annak, aki rendszeresen elmondja a szöveget. Más ilyen bevezető rubrikák azt ígérlik, hogy az imádkozó nem hal meg hirtelen halállal (pl. víz, tűz vagy mérge által), esetleg hogy halála előtt valamennyi idővel Szűz Mária figyelmeztetni fogja őt. A *Peer-kódex*, amely egy Simon nevű világi ember számára készült, olyan ráolvasásszerű imákat is tartalmaz pestis, láz, nyíl és tör ellen, amelyeket ma már a népi vallásosság körébe sorolnánk. Több kéziratban olvashatunk speciális alkalmakra szánt könyörgéseket. Imádságokkal készülhettek fel a kódexek használói az áldozásra vagy a prédikációhallgatásra. Vannak áldozás után, úrfelmutatáskor, templomba menet mondandó szövegek, illetve előfordulnak reggeli és esti imádságok is a gyűjteményekben.

E szövegek legtöbb esetben fordítások a kor népszerű latin nyelvű, nyomtatásban is megjelent imakönyveiből. Egyazon imádság több kéziratban is előfordulhat azonos vagy kissé módosított változatban. A Szent Brigitta tizenöt imájaként ismert imádságfüzér például nyolc magyar kódexben is szerepel. Ezek a késő középkori imádságok nemcsak spirituális, hanem nyelvi-stilisztikai fordulataiknak, szemléletes, kifejező képeiknek és retorikus szerkezetüknek köszönhetően irodalmi értéket is képviselnek. A kedves olvasó válogatást találhat belőlük a „*Halandó, ezeket megmondjad!*” – *Magyar nyelvű imádságok a XV–XVI. századból* című, Dömötör Adrienne és Haader Lea gondozásában a Tinta Könyvkiadónál 2012-ben megjelent kötetben, vagy fellapozhatja az imákat tartalmazó kódexek digitális másolatait az Országos Széchényi Könyvtár *Magyar nyelvemlékek* című tematikus honlapján (<http://nyelvemlekek.oszk.hu>). ■

→ *Korondi Ágnes* (1982): irodalomtörténész, az ELKH–OSZK Fragmenta et Codices Kutatócsoport tagja. Kutatási területe a régi magyar irodalomtörténet, a középkori magyar nyelvemlékek és a késő középkori kegyességi irodalom Magyarországon és Kelet-Közép-Európában.

ELVESZETT JELENTÉS ■ Puzsér Róbert

Hogy egy Isten nélküli világban éljek, számomra soha nem volt elfogadható. Mindig is úgy éreztem, hogy ha nincs Isten, akkor a jó és a rossz fogalmainak sincs értelme – akkor nincs is erkölcs, legfeljebb a hatalmon lévők önkényes törvényei szabályozzák az életet, mert ugyan mi rendeli be az érvény fedezetét a bűn és az erény mögé? Úgy éreztem, ha nincs Isten, akkor a jó ember ostoba balek, aki elszámította magát, a rossz ember meg ügyesen érvényesül – hisz a morális parancsok se többek, mint múltbeli tanácsok valakitől, aki-

„Úgy érzem, nem fogalmazványt kell benyújtanom, hanem áttetszően megállni előtte vágyak és vádak közt őrlődő lényemmel, amely teljesen órá tartozik.”

nek a világ felett nincs hatalma. Ha nincs Isten, a gyilkos se bűnösebb, mint egy ragadozó az állatvilágban: helye a természetben hitelesíti azt, amit a másik élővel tesz – így gondoltam gyerekként, és nem mondhatom, hogy nézeteim az évtizedek során sokat változtak. Gyerekkoromban gyakran imádkoztam. Megfogalmaztam és elmondtam magamban az Istennek szánt gondolataimat, mint egy üzenetet, de ilyenkor mindig hiányérzetem volt, mert közönségesnek éreztem a magasztos Istennek szóló szavakat. Iskolába menet és jövet a Krisztustól tanult imát mondtam el, amikor elsétáltam az utcánkban álló fészület előtt – éveken át mormoltam magamban újra meg újra, míg egy nap azt figyeltem meg, hogy elvesztette a jelentését, olyannyira, hogy erőfeszitésembe telt felidézni a kimondott szavak értelmét: addig ismételtetem az imát, míg mantrává vált, mint amikor egy arcot órákon át néztem, amíg el nem veszítette a szememben az azonosítható jegyeit, és egy vonásos nélküli emberi arccá vált, ami akárkié lehetne. Korábban az is előfordult barátaimmal folytatott, hosszú, sokszor éjszakákon átnyúló beszélgetéseim során, hogy hajnalra szófordulatok, gesztusok és sajátos gondolati minták ragadtak át rám: az együtt töltött órák intenzitása személyiségét az enyémmel kissé összemosta. A tudat határainak feloldódását sokféleképp meg-

tapasztaltam az évek során, de amikor végleg eljelentéstelenedett a számban meg a fejemben az imádság, már nem értettem, kinek tartozom ezzel a mantrával, hiszen ha az Isten hallja az imát, akkor valamennyi gondolatomat hallja – mi értelme a be-magolt mantrát ismételtetni vagy akármit mondatokba fogalmazni és imába foglalva kirakatba tenni, ha az Isten a kirakat mögött a teljes üzletet és raktárkészletet ismeri? Nem az a feladat, hogy minden gondolatom úgy álljon az Isten előtt, mint egy imádság? Ma már nem fogalmazgatom magamban az Istennek szánt szavakat. Mielőtt kigondolnám, az Isten előtt állnak a maguk eredeti, rendezetlen mivoltában, de a Krisztustól tanult imádságot még mindig elmondom időnként, amikor a magam erejét kevésnek érzem ahhoz,

hogy a sorsom terheit elhordjam – de ma már nem erőlködöm azon, hogy a szavak jelentésébe bele-gondoljak: úgy tekintek erre az imára, mint egy megszentelt szövegre, amelyet nem a jelentése, hanem az irgalom hozzárendelt igénye érvényesít. Isten látja a szívemet: minden fájdalommat, félelmemet és kétségemet – ezekből kell imát formálnom hozzá, mert minden szavakból tákolt fogalmazvány filléres képmutatás, amely az Istenhez egy világi hivatal szerepét rendeli. Úgy érzem, nem fogalmazványt kell benyújtanom, hanem áttetszően megállni előtte vágyak és vádak közt őrlődő lényemmel, amely teljesen órá tartozik. Már csak néhány szót mondok: „fogadd be a lelkét, Uram”, „világosíts meg, Uram”, „vigyázz ránk, tarts meg minket, Istenem”, „óvd meg őt, Uram”, „őrizd meg a lelküket, Istenem” – ilyenkor mosolygok magamon, mert még ezeket a szavakat is túl profánnak érzem. Végül csak ennyi marad: „Legyen meg a te akaratod.” ■

→ **Puzsér Róbert** (1974): publicista, kritikus, szerkesztő. Legutóbbi kötete *Gonzó szakácskönyv* (Kossuth Kiadó Zrt., 2022) címmel jelent meg.

AZ AJTATOS ZONGORA ■ Szemethy Orsolya

Nyolcéves lehettem, amikor apácska otthagya a társulatot, mondván, hogy semmi sem működik úgy, ahogy kéne, az ő tehetségét pedig egyáltalán nem értékeli, réges-régen neki kéne lennie a cirkuszigazgatónak, mert van rálátása a dolgokra. Erre Fixi, a bűvész segédje kimondta azt, amit akkor már mindenki gondolt, hogy tudniillik apácska ahelyett, hogy itt komplénol egyfolytában, és mások munkáját kritizálja, menjen, és alapítson egy saját társulatot. Logikusnak tűnt mindez, ha apácskának lett volna annyi pénze, hogy önálló vállalkozásba fogjon, mert egy cirkusz, még ha kis létszámú, utazó társulat is, bizony nem két fillérbe kerül, s a felszerelésen kívül a dolgozók bérét is annak a bizonyos igazgatónak kell kitermelni, aki apácska annyira szeretett volna lenni.

De a hiúság megvolt, és ő kijelentette, hogy elege van ebből az „amatőr-fesztiválból”, nyugodtan lehetne ez a következő show címe, már festhetik is a plakátra, mire a válasz egyértelműen következett. Mi pedig a helyről, ahol éppen voltunk, nem mentünk tovább a következőre, ahová a társulat ment, hanem szépen ottmaradtunk a kocsinkkal a tők üres főtéren, annyi pénzzel, hogy megvacsorázhattunk a helyi éttermesnél, aki a kedvünkért egy órával

tovább nyitva maradt, szerintem azért, mert engem sajnált, nem azért, mert apám ott hőzöngött a tér közepén, hogy így meg úgy, mindenki körbeállta, és tényleg úgy nézték, mint valami cirkuszi látványosságot, pedig csak egy sértődött, nagy szakállú fickó volt, aki ráadásul nem nagyon válogatta meg a szavait, mivel a tartozások fejében az öreg hegedűt is elvitték, amin játszani szokott.

A kocsiiban aludtunk, ahogy mindig, csak reggel éppen nem a szokásos nyüzsgés fogadott, hanem az üres utcák, a tér s a bezárt étterem. Senki a világon nem foglalkozott velünk, mindenki ment a dolgára, néhány gyerek nézegette csak a két zebrát, akik a kocsinkat húzták volna, ha lett volna hova, de

mivel egyelőre nem volt, legeltek az árokparton, és ásítottak. Örültek, hogy még csak ősz van, és nem tél, a telet gyűlölték, mikor az első fagyok jöttek, mindig megváltozott az arckifejezésük, mert fázni egyáltalán nem szerettek. Az én feladatomból, hogy betakarózzam őket, ami kicsit segített, de attól még ugyanolyan elgyötört tekintettel néztek, és ha beleláttam volna a fejükbe, biztosan azt olvastam volna ki onnan, hogy mennyivel jobb lenne kimúlni, mint caplatni a hideg sárban, a siralmas takarmányról nem beszélve. Csodálom, hogy istálló híján valóban hogy nem döglöttek meg, de mióta az eszemet tudom, velünk voltak. A kocsi oldalára is fel voltak festve, apámmal és velem együtt, mert amíg volt cirkusz s abban porond, mi ott nyargaltattuk a két zebrát, mindenféle trükköket mutattunk be velük, apám hegedült is az ócska hegedűn. Ez volt a mi számunk, apám engem megtanított mindenre, amit egy műlovarónak később tudnia kell, nem volt nehéz, mert a zebrák elég lassúak és fásultak voltak, soha nem ficáncoltak, túrtek mindent, szóval nem volt nagy kunszt megmaradni a hátukon. Mindig az előadás végét várták, nehezen mozgatták hordótestüket, az ízületeik recsegték-ropogtak, kikezdte őket a nedves, hideg időjárás, ami novembertől

márciusig mindnyájunkat megviselt.

De azért bírták, mert apám úgy gondoskodott róluk, mint az édes gyermekeiről, nem azt mondom, hogy rólam nem, mert rólam is, ha egy kis pénze volt, rögtön vett nekem mindenfélét, például egy nagyon helyes kis irhabundát, abban parádéztam pont egy évig, amíg ki nem nőttem.

Ott, a faluban a főtéren azonban teljesen megrekedtünk. Apám égő szemmel nézte a kocsinkat, a zebrákat és engem, láttam rajta, hogy gyűlöl mindent és mindenkit, és azon gondolkodik, hogy lehet, inkább be kellett volna fognia a száját, mert most itt maradtunk a semmi közepén, csinálhatjuk a műsort, amíg fel nem kopik az állunk, és kénytelenek leszünk a saját zebráinkat elfogyasztani, ha végére érünk a pénzünknek. De a büszkesége lecsillapította a hisztit,

„Ott, a faluban a főtéren azonban teljesen megrekedtünk.”

ami nem való egy állatidomárhoz, aki egy viszonylag menő, de legalább működő cirkusz tagja volt egészen mostanáig, így engem otthagytott, hogy őrizzem a kocsit meg a dolgainkat, és nekivágott, hogy körülnézzen, miféle lehetőségeket tartogat számunkra – hangsúlyozottan átmenetileg – ez a hely itten.

Sokáig nem jött vissza, de nem aggódtam, a mi életünkben kevesebb a kötöttség, mint, teszem azt, egy kerekek nélküli házban élő embernek, akinek minden napja ugyanúgy telik. Nálunk rengeteg minden alakult máshogy, mint azt terveztük, főleg az időjárás tudott közbeszólni, volt olyan előadásunk, amit konkrétan elfújta a szél, és nem a nézők, hanem a pusztaság életünk miatt kellett aggódnunk, a szépen felállított sátor mellett recsegve-ropogva imbolygó nyárfák alatt, melyek isteni szerencse folytán senkit sem ütöttek agyon. Valahogy mindig volt.

Nagy meglepetésemre apáciska a plébános úrral együtt érkezett vissza, és az arca, ha lehet, egy fokkal komorabb volt, mint mikor elment. A tekintetétől még a zebrák is aggódni kezdtek, de én nem, mert tudtam, hogy apáciska ügyes és büszke ember, nem hagyná, hogy nekünk bármi bajunk essen.

A plébános úr megdicsérte a kocsinkat, hogy milyen díszes, rendezett, az állataink is szépek. Kicsit beszélt arról, hogy lám, isten útjai kifürkészhetetlenek, amit én úgy értettem először, hogy isten ujjairól beszél, s már láttam is az istent, aki az égből a hosszú ujjával mozgatja a zsinórokat, melyeknek a végén mi ugrálunk, mint a bábuk.

Ez így is volt, mert kiderült, hogy jelenleg nem nagyon ugrálhatunk, mert nincs miből, és főleg nincs hova, hiszen jön az ősz, és egyedül nem sokra megyünk. Itt kell maradnunk, és tavasszal majd elváltik, merre tovább. A plébános úr tudniillik munkát ajánlott apámnak. Az orgonista a kezét törte egy jól sikerült kocsmai verekedésben, a plébános úr azt mondta, akkor sem veszi vissza, ha összefornak majd a csontjai, mert isten házába nem való az ilyen ember, neki meg működtetni kell a templomot, ami sokkal biztosabb alapokon áll, mint egy cirkusz, és a cirkusszal ellentétben szükséges, ezt mindenki tudja, így aztán az ott ténykedő emberek rendes fizetést kapnak, meg fedelet a fejük fölé, ami nekünk

most eléggé fontos, és itt a plébános úr először rám, majd a hordóforma zebráinkra nézett. Apám pedig szerényen kijelentette, hogy olyan szépen játszik az orgonán, mint a legnagyobb orgonaművész, mert az állatidomításon kívül a zene az, amihez igazán ért. A plébános úr egyetértett, meghallgatta apám játékát a kissé hamis orgonán, és azonnal ajánlatot tett neki, hogy a paplak mögött szállást és kosztot ad nekünk, a zebrák mehetnek a csűrbe, és meglátjuk, milyen remek életünk lesz itt.

Apáciska legnagyobb meglepetésemre egy pillanatra sem ellenkezett, s nekem ezt mint kész tényt mondta, mivel már meg is egyezett a plébános úrral. Majdnem elsírtam magam, nem tetszett a falu, hiányzott a cirkusz, ami seperc alatt úgy itt hagyott minket, mintha nem is léteznénk.

De az igazság az, hogy a várakozásaimmal ellentétben tényleg szerencse volt, ami történt velünk. Nem mintha az iskolapadban meg tudtam volna maradni, mert nem tudtam, untam magam veszetlenül, mindig a tanítás végét vártam, hogy mehessek vissza a kocsinkhoz, én ott szerettem lenni, nem a szobában, amit a paplak mögött, egy régi vályogházban kijelöltek nekünk. Én a csűr mellé leparkolt kocsinkban, még inkább a csűrben voltam az állatokkal, és minden délután gyakoroltam velük, legeltettem őket a végtelen hosszú szilváskertben, ami a templom mögött egészen a patakig húzódott, s ott még akár egy komplett cirkusz is elfért volna. Az iskolából a gyerekek sokszor jöttek velem, mehettek egy-két kört a zebrákkal, akik a lehető legjobban érezték magukat, mivel végre egy helyben voltak, és annyit legelhettek, amennyi beléjük fért. Kisimult az arcuk, ha lehet ilyet mondani, néha még fickándoztak is, én meg ugrattam velük, így hamar elég népszerű lettem az iskolában, még akkor is, ha az elsőt kezdtem nyolcéves létemre.

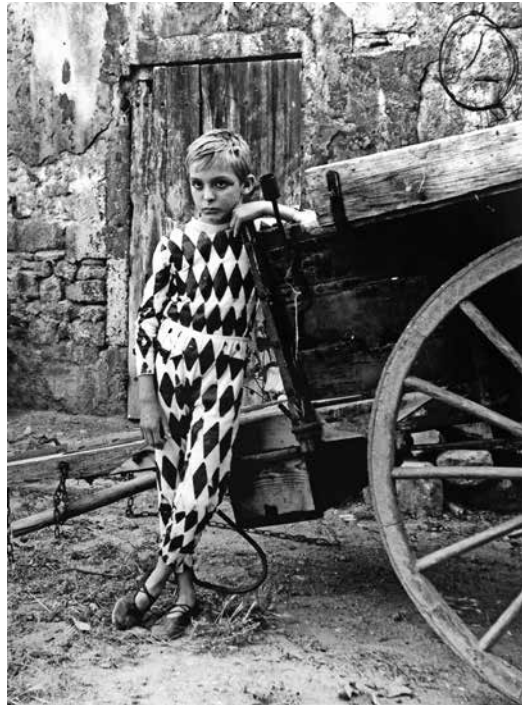
Apám pedig játszott, gyakorolt az orgonán, amikor csak tudott, egyébként meg segített a ház körül a kialakított fizetség fejében. Ő kevésbé volt kisimult, mint a zebrák, de nem szólt, mert tisztában volt vele, hogy ha megint elkezdi magyarázni, mit hogy kéne, akkor egy fillér nélkül szedhetjük a sátorfánkat, és ezt velem semmiképpen sem teheti meg.

Minden rendben haladt a maga útján, sokszor hallgattam apám orgonajátékát, amitől az emberek a templomban néha még el is sírták magukat, a plébános úr pedig összetette a két kezét, és azt mondta nekem, hogy kedves gyermekem, látod, a zene hatalma közelebb hozza a híveket az Úrhoz. Nem tudom, kinek volt hálásabb, az Úrnak vagy apámnak, amiért az emberek így meghatódtak, s azt mondta, ez minden imádságnál többet ér. Örültem, hogy így gondolja, mert akkor tavaszig egész biztosan megvan a helyünk, még akkor is, ha tudtam, apám nem képes sokáig egy helyben maradni és semmiféle főnöknek alávetni magát. Egy dologban reménykedtem: hogy tán maga az Úristen különbözik, teszem azt, a cirkuszigazgatótól vagy magától a plébános úrtól, s lévén, személyes formában nincs jelen, hogy parancsokat osztogasson, apám esetleg vele nem fog tudni összevitatkozni. Kisleány voltam még, reménykedtem.

Apám valóban nem emelt kifogást a dolgok menete ellen, sőt igazán nagy beleéléssel játszott, szívesen is. A baj akkor kezdődött, amikor a plébános úr felküldte őt a padlásra, hogy ott rendet tegyen, mert az egerektől már egyszerűen nem lehetett megmaradni. Apám szerint egy macskát kellett volna szerezni, nem minket ugráztatni, de szerencsére nem mondta, hanem felment. S jó sokáig pakolászott. Aztán bement a faluba, és két legénnyel együtt jött vissza, akikkel együtt egy öreg, rettentő poros zongorát cipeltek le odafentről emberfeletti erővel és ügyeskedéssel a reszketeg padláslépcsőn oly szavak kíséretében, amit nagy szerencse, hogy a plébános úr nem hallott. A zongora is mintha káromkodott volna, minden lépcsőfoknál felnyögött, akár egy élőlény, féltette a törekeny testét, hiszen többször majdnem lezuhant a taszigálás közben.

Végtére ott díszelgett a szoba közepén.

Apám pedig kijelentette, hogy íme, itt van a mi szép jövőnk teljes valóságában, s többé semmi gondunk nem lesz, mert ez a csodálatos szerkezet megment minket attól, hogy további főnökök utasításai szerint tegyük a dolgunkat, egészen a magunk urai lehetünk. Kicsit megijedtem, mert éppen arra gondoltam, hogy a plébános úr cseppet sem főnök-

▲ Lucien Clergue: Harlekin, 1955

kösködik, még kevésbé parancsolgat, gondja van a zebráinkra, fontos neki, hogy bejárjak az iskolába, tehát igazából egy szavunk se lehet. Nem így apám.

A szoba közepére tolt a zongorát, s attól fogva minden szabad idejében azt tisztogetta, javíttatta. A plébános úr örült, hogy apám ilyen hasznosan tölti a szabadidejét, szerszámokat is a rendelkezésére bocsátott, mert addigra már rájött, hogy nem egyszerű a kedvében járni, de mivel olyan gyönyörűen muzsikált, azért láttam rajta, hogy örülne, ha apám itt megmaradna, a hívek már csak a zene végett is egyre szívesebben jöttek a misére, és hát a plébános úrnak mi lehet fontosabb annál, mintsem hogy az emberek egyre csak közelebb és közelebb jussanak Istenhez? Ha a zene által, hát akkor úgy.

Tavaszra készen lett a zongora, apám nemcsak hogy tökéletesen behangozta, pótolta a hiányzó billentyűket, hanem a kocsinkhoz hasonlóan színesre festette, cifra mintákkal, s le is lakkozta. Amikor a plébános úr meglátta a végeredményt, kicsit hátrahőkölt, csodálattal vegyes riadalommal szemlélte az

új ruhát kapott zongorát, amit apám kipenderített a hátsó, duplaszárnyú ajtón a színbe, mivelhogy három kereket is szerkesztett rá.

Ott, az udvaron kezdett játszani, a virágzó orgonabokrok között, mégpedig olyan hihetetlen szép dallamokat, hogy a zebrák, a cinkék, az iskolai barátaim, s aki csak arra járt, mind mosolyogva hallgatták, állat és ember egyként valamiféle transzba esett, s én nemcsak büszke voltam apámra, hanem hatalmába kerített a zene, és legszívesebben magamhoz öleltem volna az egész világot. A plébános úr megbékélni látszott a kígyózó indamintákkal, a harsány színekkel és a nem túl angyali, kissé torz fejekkel, melyeket apám a zongora természetes hátsó felére pingált, sőt szereztem arra gondolt, hogy az égi angyalok ilyen formában üzentek neki, hogy megreformálhatja a templomi rendet, s tavasztól őszig a szilvákertben fogadhatja a híveket.

Apám a darab végeztével felállt, leintette a taposolni készülő közönséget, majd a plébános úrra pillantott, és sajnálatos módon beszélni kezdett.

Elmondta, hogy fáj a búcsú, eddigi összes munkahelye búbánatos siralomvölgy volt ehhez képest, de sajnos nem maradhatunk tovább egy pillanatig sem, mert ha nem is Isten, de egy belső hang egyértelműen megüzente apámnak, hogy a zongora s a belőle előcsalogatott éteri muzsika a zebraidomítással lesz a mi kétszemélyes attrakciónk – itt rám pillantott –, mely által az embereknek nem lesz szüksége többé semmiféle imádságra, hanem csak befizetik magukat az előadásunkra, s úgy üdvözülnek, ahogy eddig soha egyetlen igaz keresztény sem, s tisztelettel a paplak körüli segítségért kapott fizetséget most átadná, ezzel kiváltva a zongorát s annak minden járulékos költségét, melyet a plébános úr volt oly szíves neki megeléjezni.

A plébános úrra tekintve legszívesebben sírva fakadtam volna, mert az arckifejezése hasonlított

minden eddigi felettesünkéhez, akitől hasonlóan teátrális keretek között vettünk búcsút. Legszívesebben megkértem volna a zebrákat, hogy rúgják seggbe apámat a drágalátos zongorájával együtt, de azok jámboran tekingettek körbe, lógott ki a friss zöld fű a szájukból, nyilván épp üdvözültek a mennyei muzsika hatására.

Egy szerencse volt csak, méghozzá az, hogy a plébános úr behívta a szállásunkra apámat, és, mondjuk, a cirkuszigazgatóval ellentétben, aki nagy plénum előtt, gúnyos szitkokkal vált el tőlünk, neki odakint a hangját sem lehetett hallani. Utánuk loptam, és legnagyobb meglepetésemre nem ki-

„Amikor apám azt mondta, hogy a plébános úrnak fogalma sincs a hit erejéről, akkor én sírva fakadtam, mert már láttam magamat, amint pakolom össze a holminkat, fogom be a zebrákat a kocsink elé, búcsúzkodom a tanító úrtól meg a többi gyermektől az iskolában...”

bálást, hanem szelíd beszédet hallottam. A plébános úr azt magyarázta apámnak, hogy akit az égiek ilyen tehetséggel áldottak meg, az becsülje meg magát, hiszen isten általa segít az embereknek megérteni a mennyei bölcsessé-

get. Ne váltsa pénzre a tehetségét, főleg ne hamis dallamokkal, melyek nem a templom orgonájából jönnek, s nem is egyházi dallamok.

Mire apám – szokás szerint teljesen biztosan a maga igazában – pökhendien válaszolt, miszerint a plébános úrnak fogalma sincs a hit erejéről, és ő csupán a szabadságát kapja vissza, az emberek pedig a szent igazságot, a lelkiükben ébredő gyönyör miatt imádságra sem lesz szükségük, és a világ jobb hely lesz, mint volt. A művészet ugyanis bármilyen misénél többet ér, nem beszélve a zebrákról, akik a gyermekeket szórakoztatják majd, ezzel felébresztve bennük a kíváncsiságot a későbbi, magasztosabb műélvezet iránt.

Amikor apám azt mondta, hogy a plébános úrnak fogalma sincs a hit erejéről, akkor én sírva fakadtam, mert már láttam magamat, amint pakolom össze a holminkat, fogom be a zebrákat a kocsink elé, búcsúzkodom a tanító úrtól meg a többi gyermektől az iskolában, és láttam a zongorát is, amely egy nyári viharban úgy fog szétázni, hogy

soha többé egyetlen hangot sem fog tudni kiadni, mi pedig megint kereshetünk helyet magunknak, amennyiben nem halunk éhen valahol az út szélén. Leginkább az iskolakönyveim miatt fáj a szívem, mert nagyon megszerettem az olvasást.

A tanító úr jobban sírt, mint én, és a könyveket mind odaadta ajándékba, rettentően sajnált, azt mondta, bármikor visszajöhetek, ha apám elenged. Apám nagy dérrrel-dúrral szerelte össze a kocsinkat, hajkurászta a zebrákat, előhúzta a zongorának titokban készített utánfutót, amivel a kocsi mögé akaszthattuk. A plébános úr még mindig nem kiabált, hanem megsimogatta a fejemet, azt mondta, hogy bízzak apámban, s imádkozzok sokat, mert a művészet ereje valóban hatalmas, és ha esetleg elakadnánk az úton, nyugodtan térjek vissza ide, mert itt mindig lesz helyem. Én akkor már nem is tudtam, miért könnyörögjek a mennybéli atyához, azért, hogy apám örökké játszhasson a zongoráján, mert olyan szépen, mint ő, senki nem játszik, vagy azért, hogy mihamarabb történjen valami, ami megállásra készíteti. Nagy ürességet éreztem, mert arra gondoltam, hogy amit én szeretnék, attól ő nem lenne boldog, amitől viszont boldog lenne, az soha nem fog megvalósulni. Így aztán csak letöröltem a könnyeimet, és megkönnyebbültem, amikor a falu végén a szántásban elakadtunk. A zebrák is megkönnyebbültek, türelmetlenül szuszogtak, felteszem, hogy a szilvákert friss fűvén járt az eszük. Én megvártam, amíg apám kidühöngi magát, örültem, hogy az utánunk szaladó gyermekeken kívül senki sem látta, amint tehetetlen dühében ordítva rángatja a zongorát a sárban, s amikor végre lerogyott a földre, akkor átöleltem, és azt mondtam, ne keseredjen el, hiszen

▲ Lucien Clergue: Le Grande Parade Arles, 1955

én tudom, hogy nála szívhezszólóbban senki sem muzsikál széles e világon, én pedig nála jobban senkit sem szeretek. A zebrák álltak mellettünk, egyetértően billeggették a fülüket, és teljesen maguktól szépen visszafordították a kocsinkat, egyenesen a templomtorony irányába. ■

→ **Szemethy Orsolya** (1976): képzőművész, író, lovasoktató. 2020-ban elnyerte a Petri György-díjat mint a legjobb elsőkönyves szerző. Legújabb és egyben első kötete *A sikoltó – Rémmovellák* (Magvető Kiadó, 2022) címmel jelent meg.

MEGMOZDUL ■ Bánki Éva

Régen folyókat, hegyeket, egeket mozgattam
imádkozás közben. Tündöklj, egyre fényesebben,
kiáltottam a napra. Magasabbra, egyre magasabbra,
mondtam a fáknek. És láttam, ahogy

boldog-hevesen

pulzál a nap, és felragyog a tündöklő elevenség
a fák lombkoronájában. Mert a lelkes imádkozót
hallja mindenki. Azért persze nem mertem

imádkozni,

hogy végre szeressen valaki. Rettentően féltem,
hogy Isten ezt nem teljesíti.

Kérni sokkal nehezebb, mint varázsolni.

Ma már bölcsőbb vagyok. Esdve kérek.

Megvallom, hogy. Bűneim sokaságáról annyit

tudok beszélni, hogy már magam is élvezem.

Vannak szavaim arra, amire nincsenek szavak...

Profi dadogó vagyok. Körülírok, hebegek-habogok
udvariasan.

Csak látnám még egyszer azt a ragyogást,

tündöklő, mozgalmalms elevenséget

a fák lombkoronájában! ■

→ **Bánki Éva** (1966): író, költő, irodalomtörténész, a Károli Gáspár Református Egyetem docense, az intézmény kreatív írás specializációjának egyik alapítója és kidolgozója. Legutóbbi kötete *Petőfi-vírus* (Kolibri Kiadó, 2023) címmel jelent meg.

NAGYMAMA ■ Jancsó Ágnes

Elfehéredtek a körmeim a szorítástól. Nagymama jut eszembe, az imádkozás közben összekulcsolt kezei. Nagyon régen nem gondoltam rá, hirtelen nem is tudom felidézni, hogy nézett ki. Tizenhat voltam, amikor eltemettük, én meg pont akkor voltam szerelmes Czakó Kornélba. Emlékszem a föld dübörgésére a koporsón, a körülöttünk hullámzó feketeségre, a pap eltúlzott gesztikulálására, arra, ahogy folytak le a könnycseppek az arcomon. Végig Kornélra gondoltam, arra, hogy két nappal korábban azt mondta nekem, hogy még ahhoz sem vagyok elég nőies, hogy ő tetsszen nekem. Nagyon szerettem a nagymamát, és mégsem tudtam elbúcsúzni tőle. Így, húsz évvel később hirtelen hasít a lelkembe a bűntudat. Hogy nem vettem észre ezt mostanáig? Nagymama mindig számontartotta a bűneit, úgy vezette őket a piros kockás füzetbe, mint a kiadásait, dátummal, tételenként. Havonta egyszer elővette a lajstromot, messzire eltartotta magától, és hunyorogva olvasta el, kit is bántott meg

három héttel azelőtt a kisboltban. Minden bűnét megbánta. Némán mozogtak az ajkai, miközben morzsolta a rózsafüzért, mikor körbeért, kezdte előlről, újra és újra és újra. Én eközben, jobb híján, a varkocsaim végén lévő szalagot gyűrögtem, és azon tűnődtem, hogy nekem vannak-e bűneim. Lehet-e egyáltalán bűne egy ilyen kicsi gyerekeknek, mint amilyen én vagyok? Elcsentem egy süteményt a hűtőből, kigáncsoltam Tóth Klárit a szünetben, ezek vajon bűnök? Apa mindig azt mondta ilyenkor, hogy nem vagyok rossz, csak eleven, és megpaskolta az arcomat. Nem szerettem, amikor ezt csinálta, de végül is ezzel oldoztam fel magam az esetleges bűneim alól.

Nagymama nem szeretett templomba járni. Csak karácsonykor és húsvétkor ment el misére, mert az ünnep, az más. Szerettem nézni, ahogy készülődik. A haját csigákba csavarta, kigőzölte a legszebb szoknyáját, és kifényesített a cipőjét, kétszer is. Csak engem vitt magával, szoroson fogta a kezem útközben, és bár soha nem állt meg beszélgetni, hetente csengettek be a legkülönfélébb emberek hol

egy kis kölcsönért, csendes figyelemért vagy egy fűrt paradicsomért. Nagymama ilyenkor már szaladt is a veteményesbe, hogy a legfrissebb zöldséget adja. Mindig azt mondta, hogy a kert az ő temploma. Esténként a cseresznyefa alatt egy régi hokedlin ülve imádkozott, még télen is, egy hímzett párnával a feneke alatt. Ilyenkor nem lehetett őt zavarni. Párszor odakucorodtam mellé, néztem, ahogy az arca szép lassan olyan sima lesz, mint a kinyújtott kelt tészta, miközben összegabalyodott ujjai elvághatatlan csomóként feszültek az ölében. Volt, hogy én is megpróbálkoztam az imádkozással, de nem igazán tudtam, mit kellene mondani, megkérdezni nem mertem, így én dönthettem el, milyennek képzelem el a Jóistent. Néha olyan volt, mint a Mikulás, nagy szakállal, piros helyett kék ruhában, rénszarvasok helyett szamarakkal, apostolok helyett manókkal. Máskor az összenőtt szemöldökű igazgató bácsi jutott az eszembe, akinek az inggombjai közül ki-kandikált a hasa. De legtöbbször olyan volt, mint Apa. Eleinte gyakran kértem dolgokat a Jóistentől, kerékpárt, matekötöst, pörgős szoknyát, babaházat, és másnap mindig izgatottan ébredtem, de csalódottan feküdtem le. Hamar elegem lett a be nem teljesült kérésekből. Egy idő után már távolról szemléltem nagymama esti rituáléját, aztán a templomba sem mentem vele, csak a kertbe.

Nagymama mindig azt mondta, hogy a növények gondozása szent cselekedet. Úgy nyúlt minden virághoz, mintha az ő testéből sarjadtak volna, göcsörtös ujaival simogatta a fűszálakat, suttogott a gyümölcsökhöz, viccet mesélt a zöldségeknek.

Gyakran segítettem neki. Ilyenkor folyt az izzadság a hátamon, a kemény nyél feltörte a tenyeremet, a rózsza tüskéje az ujjamba fúródott. Nem értettem, mit szeret ebben, de nem hagyhattam cserben itt is. Bár ez nem számított, végül mégis elárultam őt. A halálakor Kornélt választottam. Évekkel később Ferkót, majd azt a helyes tanársegédet, akinek már a nevére sem emlékszem, meg az amerikai utat és a főzőtanfolyamot és az éjjeli csokievést és a házasságot és a hazugságokat. Ha nagymama írta volna az én bűneim lajstromát is, gyorsan beteltek volna a füzetek. Nem arról van szó, hogy olyan súlyos dolgokat tettem volna, csak mindig szerettem a kötélén táncolni, és túl gyakran vesztettem el az egyensúlyomat, felfalt az elevenségem. És persze hiányzott belőlem az a valami, ami nagymamában megvolt, ami az ég és a föld között lebegve tartotta őt.

Legalább egy órája ülök a hokedlin, az ujjaim elzsibbadtak a szorítástól. Felnézek a cseresznyefára. Soha nem kérdeztem meg nagymamától, hogy teljesültek-e valaha a kérései, sőt azt sem tudom, hogy egyáltalán kért-e bármit is magának. Csak arra emlékszem, hogy minden imádság után öntött egy-egy pohár hideg tejet, amit egymás mellett ülve, csendben kortyoltunk el. ■

→ **Jancsó Ágnes** (1990): nemzetközikapcsolatok-elemzőből lett kommunikációs és rendezvényszervező szakember, jelenleg kommunikációs vezetőként dolgozik. Számtalan sajtóközlemény, vállalati hír és építészettörténeti cikk után bátorságát összeszedve novellákat ír. A PesText világirodalmi fesztivál 2022-es irodalmi pályázatának döntőse.

MI(LYEN) A JÓ IMA? ■ Nádasdy Ádám

Én két egészen különböző dolgot nevezek imának, és mind a kettő jó és fontos. Az egyik a betanult, rituális szöveg, amely gyerekkortól velem van („Én Istenem, jó Istenem...”), meg a Miatyánk, az Üdvözlégy, és tulajdonképpen Kölcsey *Himnusza* is ilyen. Ezek persze személytelenek, nem én fogalmaztam meg őket – még ha az én számon jönnek is ki –, de mögöttük lehet bújni, beléjük lehet kapaszkodni, amikor talán nem merném kimondani vagy röstellném megfogalmazni, hogy mi a baj, mivel jövök már megint. Amikor azt mondom: „szabadíts meg a gonosztól”, az olyan, mint amikor egy gyászolóknak azt mondom: „fogadd őszinte részvételem”: konvencionális frázis, de ez nem jelenti azt, hogy üres, hogy nincs mögötte őszinte gondolat. Talán könnyebb a konvencionálisba burkolni az érzelme-

ket. Mint amikor egy csokor virágot nyújtok át annak, akit szeretek, beszél az helyettem. Igen, talán a konvencionális, betanult ima olyan, mint az Istennek átnyújtott virágcsokor: kapott már ilyet sokszor és sokaktól, tőlem is, de nem kell, hogy mindig más legyen. A lényeg, hogy hoztam valamit, kicsit dugdosom a hátam mögött, aztán előadom. Énekelni is szoktam, ha egyedül vagyok, de dúdolom emberek között is a bajszom alatt: „Christus vincit, Christus regnat...” Olykor a Verdi-rekviemből. (Öreg vagyok, mi még tudtuk a latin misét, latinul ministráltam is!) Ezekben az imákban örömmel ismételve a régiségeket: „ne vgy” meg „fogantatott”, amiket rendes nyelvhasználatomban sose mondanék. Nekem még mindig az a természetesebb, hogy „szálla alá poklokra”. Tudom, hogy nem kell és nem szabad örökre fönntartani a

régiségeket, mert a következő generációknak már túl idegenek lesznek. Nekem is többé-kevésbé idegenek, de ezekkel az imákkal mintha belépnék egy térbe, mintha átlépnék egy küszöböt, ahol más gravitációs viszonyok uralkodnak.

És másfelől ott az ellenkezője az életemben: a teljesen formátlan, csak félig-meddig szavakba öntött vagy eldűnnyögött ima. Ezt talán inkább fohásznak nevezném, gondolatdarabok vannak benne, vágynak, vallomások, ígéretetek és fogadkozások. „Csak most az egyszer, édes, jó Istenem...”, ilyeneket mondok – vagy inkább gondolok. Szemrehányó, számonkérő dűnnyögéseim is vannak az Úr felé, miért nem szólt, hogy ebből baj lesz, miért oldotta le a nyakörvemet, hagyott belerohanni valami ragadósba? Máskor békülékeny vagyok: „Jól van,

tudom, hogy te vagy az erősebb.” Gyakran verseket szavalok: saját magam által írottakat

vagy más, például Nemes Nagy Ágnes től a *Hiánybetegségeink legnagyobbika* címűt („Lásd be Uram [...] Így nem lehet teremteni”), annál szebb ima kevés van. Kétségbeesetten tudok kapálózni néha, túl sok minden tolul egyszerre a számra. Szeretem, ha vezetnek, formát adnak a bennem lévő kavargásnak, ezért szeretek mások által írott imákat (verseset vagy akár prózait) olvasni.

Nem tudom, milyen a jó ima. Az Úr úgyis meghallja, ha kell. Hogy kell-e, azt ő dönti el. ■

„Lásd be Uram [...]. Így nem lehet teremteni.”

→ **Nádasdy Ádám** (1947): magyar nyelvész, költő, műfordító, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Angol–Amerikai Intézetének oktatója. Legutóbbi fordítása *Dante Isteni színjátéka* (Magvető, 2022).

Az imádságról

Tipológia

→ SEPSI ENIKŐ

Mi az imádság? Istennel való belső beszélgetésünk egyénileg vagy csoportban. Hogyan imádkozunk? És mit? Saját szavainkkal vagy kötött imákkal? Kihez imádkozunk? A protestánsok kizárólag Istenhez (a Szentháromság valamelyik személyéhez), míg a katolikusok Máriához vagy a szentekhez mint közbenjárókhoz?

Ha a kommunikáció ismert fogalomkészlete felől közelítünk az imához, Lotman szerint¹ autokommunikációnak nevezhetjük, ezzel is elkülönítve az imádság jelenségét a közvetlen emberi kommunikáció vagy a tömegkommunikáció modelljeitől, a kommunikációs folyamataik leírásától. Lotman megkülönbözteti a feladó–vevő (én–ő) típusú, hagyományos kommunikációtól az én–én típusú autokommunikációt, melyben önmagunk vagyunk a feladók és a vevők is. Ez a fajta kommunikáció nem kvantitatív módon (mint az első esetben) változtatja meg a vevő én tudását, hanem kvalitatív módon. Lovász Irén a szakrális kommunikáció és a népi imádságok kapcsolatáról írt tanulmányában,² valamint *Szakrális kommunikáció*³ című könyve népi imákról szóló fejezetében kísérletet tesz arra, hogy magyar anyagon mutassa be az imádság pragmatikai megközelítésének lehetőségét, és példáját adja az empirikus vallásantropológiai módszerekkel végzett imakutatásnak.

A vallási perspektívák leg többjéből nézve az ima az emberi lét feltételeinek szükségszerű tartozéka. Ha az ember az anyagi világot az isteni, avagy spirituális világtól való hasadás, illetve elválás ered-

ményének tekinti, az ima olyan eszköz, amellyel áthidalható ez a hasadék („...szüntelenül imádkozzatok...” – 1Thessz 5,17). Lovász Irén megállapítja, hogy „kialakult egy közösen elfogadott imatipológia azon jegyek alapján, amelyek megkülönböztethetők az imaszövegek szavaival kifejezett jelleg és szándék szerint. Ez a fajta tipológia sok, deskriptív jegyei alapján könnyen megkülönböztethető osztályt tartalmaz: 1. kérelem (petíció), 2. segítségül hívás (invokáció), 3. köszönetnyilvánítás (hálaadás, dicséret), 4. felajánlás (dedikáció), 5. esdeklés (szuplikáció), 6. könyörgés közbenjárásért (intercesszió), 7. hitvallás, vallomás (konfesszió), 8. bűnbánat, vezeklés (penitencia), 9. áldás (benedikció). Kiss Ulrich kiegészíti ezt a 10. szemlélődő ima típusával. Ezek a típusok teljes imákat konstituálhatnak, vagy együtt is állhatnak egy szerkezetileg komplexebb ima megformálásában.”⁴

Diszpozíció

Jóllehet az imádság alapja (különösen a protestáns és neoprotestáns hagyományban) az Istennel (az Atyával, a Fiúval és a Szentlélekkel) való személyes kapcsolat, hatóköre túlterjed a személyes zónán. A közbenjáró imádság sajátja a másokért való imádkozás Isten akarata szerint. Teológiai alapja pedig felekezettől függően a kérelmező ima és istenarcúságunk, vagyis az a pozíció, amelybe Isten helyezi a Krisztus váltásáldozatát elfogadó embert, aki befogadja őt. Aki befogadja őt, abban Krisztus lakozást vesz, s aki-ben Krisztus lakozást vett, abban növekedni is fog, s vele együtt az ő dicsősége. Az emberben lakozást vevő

→ *Sepsi Enikő* (1969): a Károli Gáspár Református Egyetem Művészettudományi és Szabadbölcészeti Intézetének intézetvezető egyetemi tanára, a Benda Kálmán Szakkollégium alapító igazgatója, a *Károli Könyvek* sorozatszerkesztője. Kutatási területe a 20. századi magyar és francia irodalom, a kortárs misztika és a rituális színházi formák. Legutóbbi kötete *Poetic images, Presence, and the Theater of Kenotic Rituals* (Routledge Kiadó, 2021) címmel.

feltámadt Krisztus gyógyít, halottakat támaszt fel, és embereket vezet megtérésre, „*akiknek Isten tudtul akarta adni, hogy milyen gazdag e titok dicsősége a pogány népek között. Ez a titok az, hogy Krisztus közöttetek van: reménysége az eljövendő dicsőségnek.*” (Kol 1,27)

Az egy akaraton elmondott ima Krisztus jelenlétét vonja maga után: „*Bizony mondom nektek azt is, hogy ha közületek ketten egyetértenek a földön mindabban, amit kérnek, azt mind megadja nekik az én mennyei Atyám. Mert ahol ketten vagy hárman összegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük.*” (Mt 18,19–20) Az egy akaraton elmondott ima tehát hatványozott erővel bír.

Gyógyító ima

Fent említett cikkében Lovász Irén kitér a gyógyító ima ősi eredetére: „A holt-tengeri tekercek szerint van olyan imádság, melynek hatása nem a szavakból ered. Sokkal inkább abból, hogyan éljük át az imádságainkban megfogalmazott szándékokat. Az imádság hatalma azokban az érzésekben van, amelyeket az ima szavai ébresztenek bennünk. Ezen elveszett ősi imaforma szerint: ha megalkottuk vágyunk képét az elménkben, és szívünkben átértük e vágy beteljesülésének érzését, akkor óhajunk már valóra is vált. Az imádság ezen módjának titka abban rejlik, hogy elismerjük, amikor érzéseket élünk át, érzéseink hatása valahol, létünk valamely szintjén valóra válik. Itt nem egyszerűen kérjük, hogy megvalósuljon a jövőnknek imánk tárgyát képező kimenetele (egészség, jólét stb.), hanem nyugtázzuk tevőleges szerepünket a valóság, a jövőnk teremtésében, és hálát adunk ezért. Először úgy kell éreznünk, mintha a valóságot teremtő folyamat már végbe is ment volna. Imádságaink így válnak hálaadó imákká azokért a dolgokért, amelyeket tudatosan teremtettünk, ahelyett, hogy továbbra is csak kérnénk bennük, hogy mindezek a dolgok megvalósuljanak. Az ősi, esszénus hagyomány szerint a gyógyítás alapvető tantétele: máris gyógyultak vagyunk. Módkban van a már létező körülményekhez (betegség) új jövőbeli kimenetelt választani (egészség). Az ókorban e technika hatalmát az imádság egy módjának ismerték. Alapja az a hit, hogy minden lehetőség létezik már a jelenben is, és a jövő minden kimenetele valóságos.”⁵ Ezt az

▲ Werner Drewes: cím nélkül, 1933 (fametszét, 26,6 × 14,3 cm, Smithsonian American Art Museum, Washington)

elgondolást ma már „a tudat fizikája” tudományosan is alátámasztja, s Philippe Guillemant közérthetően megírt könyveiből vagy Dienes István előadásából a laikus érdeklődők is megismerhetik.

Ennek a régóta ismert diszpozíciónak a felelevenítése történik a karizmatikus mozgalmakban, ahol az Apostolok cselekedeteinek folytatásaként tekintenek a mai korra, abban az értelemben, ahogy Jézus mondta tanítványainak: „*Azokat pedig, akik hisznek, ezek a jelek követik: az én nevemben ördögöket űznek ki, új nyelveken szólnak, kígyókat vesznek a kezükbe, és ha valami halálosat isznak, nem árt nekik, betegekre teszik rá a kezüket, és azok meggyógyulnak.*” (Mk 16,17–18) Úgy tekintenek az imára, mint a közvetlen istenkapcsolat lehetőségére, amelyen

keresztül nemcsak az imádkozó személy áll helyre, hanem mások is helyreállnak, megszabadulnak a Jézus nevében elmondott imára, amennyiben Uruk-nak vallják Krisztust. Ezért a gyógyító imát mindig megelőzi a megtérő ima s egy megvallás.

Íme egy szabadon megalkotott példa.

Megtérő ima

Drága mennyei Atyám! Szükségemben és fájdalom-ban jövők most eléd. Tudom, hogy Jézus, aki meghalt értem is, hogy engem ne terheljen a bűneim és mulasztásaim súlya, és feltámadt a halálból, engem is életre tud kelteni. Hiszem, hogy ő az én Királyom is, és kérem, hogy lakozzon a szívemben,

míg e földi életem tart, utána pedig, ahogy ő mondta, aki hisz őbenne, ha meghal is, él. És én hiszek őbenne. („*Segíts a hitetlenségemen!*”) Megbocsátok mindazoknak, akik ellenem vétkeztek, vagy gonoszul bántak velem [*név szerinti felsorolás*], mert én is bocsánatot nyertem Krisztustól, és aki nem tud megbocsátani, annak nem bocsáttatik meg a bűne. Eldöntöttem hát, hogy megbocsátok, segíts engem ebben a folyamatban.

Jöjj, vigasztaló Szentlélek Isten, és vedd el fájdalmaimat, az Úr Jézus nevében kérek.

Ámen.

[*És amit még szeretne hozzátenni: pl. hálát adok az életemért, a családomért stb.*]

Megvallás és gyógyító ima

Az Úr Jézus nevében jövünk most eléd, hogy a gonosszal tudatlanságból és fájdalomból kötött szövetségetem felbontsam. Megtöröm most a gonosznak ezt a jogalapját, amely miatt itt lehet, és szenvedést, békétlenséget és kárhozható gondolatokat okoz, mert embergyilkos volt kezdettől fogva. Megtöröm ezt a tudatlanságból kötött szövetséget, és „én és az én házam népe az Urat szolgáljuk” (Józs 24,15), elismerjük őt Istenünknek, Urunknak és Atyánknak. A Te minden értelmet felülmúló békeségéért imádkozunk, hogy az töltsse el a kórházi szobát és a szívünket, hogy minden pillanatban tudjuk: „...akár éljünk, akár haljunk, az Úréi vagyunk.” (Róm 14,8) Neked hatalmadban áll teljesen meggyógyítani, talpra állítani a feltámadt Krisztus erejével, amely most már bennem él és növekszik. Ezt is kérem tőled, Atyám, egészséget mondok az én testemnek, lelkemnek, sejtjeimnek, az agyamnak az Úr Jézus nevében. Köszönjük, Uram, Jézus nevében. Ámen.

Az ilyen típusú imádság eltér az imát kérelmező imaként (fohászként) értelmező hagyománytól, melyre például Marcel Mauss imádságról szóló szociológiai megközelítésű munkája⁶ is épül, s amely az ima fogalmának leszűkítése egy adott típusra. A csak kéré-

sekben megnyilvánuló imaélet nem számol Krisztus kereszthalálának és megváltó művének mindenre kiterjedő teljességével, vagyis azzal, hogy Krisztussal együtt az Atya már mindent nekünk adott. Hálás szívvel kell elvonnunk az égi tárházból azt, ami már a miénk. Ez a hit cselekedete, s akkor az ima nemcsak szó és szöveg, hanem valódi valóságteremtő aktus.

Számos pszichológiai munka íródott az ima, különösen a közbenjáró ima lehetséges hatásmechanizmusának és hatékonyságának témájában.⁷ Ismeretesek az ima hatására történt csodás gyógyulások esetei. Ezekből az esetekből azt látjuk, hogy a közbenjáró, avagy az egy akaraton elmondott ima esetén is fontos az érzelmi bevonódás, a szándék, a vágy, a hit, hogy legyen változás. Az együtt imádkozók szinkronba kerülnek.⁸ A szinkron nyugalmat és örömrzést okoz. A rendszeres ima kedvezően hat a vegetatív idegrendszerre. Így érthetjük meg, mit jelent a szüntelen imádkozás napi gyakorlata, a kapcsolat öröme. Az empátiának is köze van a szinkronjelenségekhez, ezért elmondhatjuk, hogy aki imádkozik, az a személyközi kommunikációjában is empatikusabbá válik, a másik emberrel is hamarabb kerül szinkronba. Mindez életünk emeltebb szintjére visz minket, megérkezik mindennapjainkba az Élet, s „belsejéből élő víz folyamai ömlenek” (Jn 7,38). ■

JEGYZETEK

- 1 LOTMAN, Jurij 1991. A kommunikáció kétféle modellje a kultúra rendszerében. In: Kovács Árpád – V. Gilbert Edit (szerk.): *Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elméletirők tanulmányai. In honorem Jurij Lotman.* Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs. 16–43. o.
- 2 LOVÁSZ Irén 2008. A szakrális kommunikáció kutatásáról, különös tekintettel az imádságra. *Studia Caroliensia*, 9. évf. 2. sz. 37–46. o.
- 3 LOVÁSZ Irén 2011. *Szakraális kommunikáció.* KRE – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. (Károli könyvek. Monográfia.)
- 4 Uo. 40. o.
- 5 Uo. 44. o.
- 6 MAUSS, Marcel 2019. *La prière.* Presses Universitaires de France – Humensis, Paris.
- 7 Jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem Pszichológia Intézetében Bartke Anna dolgozik hasonló témán Jakubovits Edit témavezetésével. Ajánlott irodalom a vonatkozó nemzetközi szakirodalomból: BENSON, Herbert et al. 2006. Study of the Therapeutic Effects of Intercessory Prayer (STEP) in cardiac bypass patients. A multicenter

- randomized trial of uncertainty and certainty of receiving intercessory prayer. *American Heart Journal*, 151. évf. 4. sz. 934–942. o. Web: <https://doi.org/10.1016/j.ahj.2005.05.028>. (Megtekintés: 2023. március 8.)
- CADGE, Wendy 2009. Saying Your Prayers, Constructing Your Religions. Medical Studies of Intercessory Prayer. *The Journal of Religion*, 89. évf. 3. sz. 299–327. o. Web: <https://doi.org/10.1086/597818>. (Megtekintés: 2023. március 8.)
- CHIBNALL, John T. – JERAL, Joseph M. – CERULLO, Michael A. 2001. Experiments on Distant Intercessory Prayer. God, Science, and the Lesson of Massah. *Archives of Internal Medicine*, 161. évf. 21. sz. 2529–2536. o. Web: <https://doi.org/10.1001/archinte.161.21.2529>. (Megtekintés: 2023. március 8.)
- 8 Hasonlít az anya-csecsemő kapcsolat szinkronjelenségeihez, lásd SCHORE, Allan N. 2021. The Interpersonal Neurobiology of Intersubjectivity. *Frontiers in Psychology*, 12. évf. (Április 20.) Web: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.648616/full>. (Megtekintés: 2023. március 8.)

Az öröm útja

A feltámadott útja húsvét és pünkösd között

→ DEÁK-SÁROSI LÁSZLÓ

A pünkösd-i öröm útja a kereszttúthoz hasonlóan stációkból áll. A tizenégy állomás a húsvét és pünkösd közti – újszövetségi – eseményeket örökíti meg. Ezen a jeleneteken versek segítségével elmélkedhetünk (magyar nyelven ez az első ilyen versciklus), melyek különlegessége, hogy a – bevezető és befejező imádságokkal együtt – tizenhat vers tizenöt különböző időmértékes formában kerül elénk: a hexametertől az alkaiosziig, az alkmanitól a phalaikosziig és a krétikus tetrameterig, így meg is szólaltathatók ritmikusan, a szerző által kidolgozott hangsúlyozási technikával.¹

Bevezető imádság (hexameter)

Testvérek hitben, kik a jó hagyományt követőkként
Lélek húrján zengve köszöntök Krisztus Urunknak
Minden fájdalmas lépéséért dal-imában,
Volna-e szó és ének e húron most az örömrre?

Néktek, akik végigjártátok mind a kereszttút
Összes rettenetét felidézve egészen a sírig,
Megtorpantok-e itt, mélán a halál kapujában?
Ízlelvén csak ajándékának az áldozat-árát?

Tartsunk véle tovább, mert most nyílik meg előttünk
Második útja az új élet fényének az ívén,
S mert minden szava gyógyír, és lépése tanulság.
Őt kérdezzük, a legfőbb Mestert most, örömtúján.

Lépünk túl a ború súlyos, tapadó nehezékén,
S úgyszintén a közönynek s tétováságnak a könnyű
És ködös ígérethez vivő, vezető szövevényén!
Mozduljon meg e daktilusokkal a száj meg a versláb.

1. stáció: Jézus feltámad halottaiból (kis jónikus dimeter)

„Nincs itt, feltámadt, ahogy előre megmondta.”
(Mt 28,5–6; SZIT)

A halálnak továtunte,
Se tanítvány, se az ór nem
A tanúja, csak a sír állt
Üresen, nagy ragyogásban.

Jeleket hagysz, ahogy akkor,
Mi magunk, bár türelemben,
Hogyan értsük meg az Isten
E talányát, csoda-titkát?

Igaz, elmondtad előre.
A hiányból üzenet lett,
S e hiányból a reménnyel
A hitünk így született meg.

Az igazság Ura, őre,
Ki homálytól szabadítasz,
Jeleidnek, szeretetnek
A tudását te tanítsd meg!

2. stáció: Üres a sír (daktilikus tetrameter)

„Nyomában megérkezett Simon Péter is, bement a sírba,
és látta, hogy a leplek ott fekszenek...” (Jn 20,6)

Kell bizonyosság, súgta a kétely
Péternek, s lépven be a sírba,

→ Deák-Sárosi László (1969): PhD, filmesztéta, a Magyarságkutató Intézet és az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkatársa, Herczeg Ferenc-díjas költő. Legújabb kötete és hangzó példatára *A háromszólamú vers – Új magyar verstan* címmel megjelenés alatt.

▲ Gebédsnoot, azaz „imádó” a Feltámadás jelenetével, 1500–1525. k. (festett elefántcsont, ezüstözött és aranyozott részekkel, 11,2 x 13,7 x 3,3 cm, Metropolitan Museum of Art, New York)

Megrendülve a Mestere leplét
Látta meg ekkor földre omolva.

Én köszönöm neked, úgy, ahogy ő is,
Hogy bizonyítékként te a látást
Nem vontad meg a még keresőtől,
Így gyarapítva, ha kell, a hitünket.

Szem vezet, ám szeretet még jobban,
S ezt tudjuk, mert János, az első,
Hitt, mielőtt láthatta az arcod,
Túl a halálon, s nem jelenésben.

Jánosnak hite az, mire vágyunk,
Ám te tudod, kinek ez s kinek az szól,
Mily jelet ért, kit a szem vezet útján,
S mily jelet az, kit az ősz bizalom-láng.

3. stáció: Mária Magdolna kertésznek nézi Jézust (szapphói)

„Ekkor Jézus megszólította őt: »Mária!«” (Jn 20,16; KNB)

Jézus, embernek te nagy ismerője,
Mért e megtért nő szeme láthatott meg
Téged, és sok hű követőd előtt már?
Irgalomért-e?

Mert a látást is vele még tanuljuk?
Ő, ki kertésznek noha vélt először?
S mert igazságod a kereszthalálad
Óta nem érti?

Ám nevéen hívtad, neki szólt a hangod,
Míg felismert, majd maga zengte: „Mester!”
Felderengett, mint az az angyalé is
Sír üregénél.

Szólj nekünk, Mester, ha hitünk elenged,
S szólj, ha látásunk hagy akár a cserben,
Mert ha hang rezdül meg, a húr a lélek.
Hívj a nevünkön!

4. stáció: Jézus megjelenik az emmauszi tanítványoknak (jambikus trimeter)

„Pedig mi azt reméltük, hogy ő fogja megváltani Izraelt.”
(Lk 24, 21; KNB)

Az Emmauszba tartó két tanítvány
Mellé szegődtél, társalogva is velük.
Találkozásnak hány módját mutattad?
Az érzékszervek más-más észleléseit?

Nem ismertek fel úgy, mint Magdaléna,
Bár látva láttak s hallva halltak hosszasan.
Talán szemükre s értelmükre kétely,
Felejtés és a bú iszapmákonnyal szállt.

A megváltásra ők maguk bár vártak,
De nem szavakkal és nem áldozatra vált
Erővel, inkább vérrel, vassal, tűzzel
Ellenségeknek megfizetve mindenért.

▲ Caravaggio: Hitetlen Tamás, 1602 (olaj, vászon, 107 × 146 cm, Bildergalerie von Sanssouci, Potsdam)

Ha így igyekszünk majd mi útra váltan,
S ha nem lát és nem hall téged szemünk, fülünk,
Maradj tovább, és hozz még sok tanítványt,
S ha egy felismert, általa s néked hiszünk.

5. stáció: Az emmauszi tanítványok fölismerték Jézust a kenyértörésben (moraszámláló tetrameter)

„Ekkor megnyílt a szemük, és felismerték, de ő eltűnt a szemük elől.” (Vö. Lk 24,28–35; KNB)

Ha a szem, ha a fül zárva előtted,
Te mutatsz más-más jeleket nekünk,
Mint a tanítványoknak az úton,
Akik egy okos vándornak véltek.

Kenyértörésedet ismerték meg,
Íznek az emléket felidézve.
Mint az utolsó vacsorán tetted,
Meghívtad apostolaidat újra.

Amint e felismerésig elérték,
Eltűntél már tegagad előlük,
Megajándékozván így őket
Belső látásnak az örömeivel.

Mi köszönjük a belső látásnak,
Hangnak s íznek az emlékképét
S véle a felismerés élményét,
Ami a hitünknek a tűzcsiholója.

6. stáció: Jézus megjelenik a tizenegy apostolnak (phalaikoszi)

„Nézzétek meg a kezem és a lábam! Én vagyok. Tapogassatok meg és lássatok!” (Lk 24,39; SZIT)

Mit szántál tizenegy apostolodnak
S más téged követő, de kétkedőnek,
Hány próbát jeleid felismerése
Céljával, valahány érzékük által?

Ők nem bíztak előbb az asszonyokban,
S két társukban, amint e két tanítvány
Nem hitt még a saját maguk szemének,
S téged hallva – akár –, maguk fülének.

Ám nagyságod az új, alázatodból
Sarjadó bizalom: felkérte őket,
Érintsék kezedet, sőt lábadat meg,
Érzékelve a jelt tapinthatóan.

Félelmük hogy elúzd, közējük ülve,
Hogy nem képzeletük játéka mindez,
Kértél sült halat, és velük megetted,
S megnyitottad az ő értelmüket még.

7. stáció: Jézus hatalmat ad tanítványainak a bűnök bocsánatára (spondeus/choriambus)

„Vegyétek a Szentlelket! Akinek megbocsátjátok bűneit, az bocsánatot nyer...” (Jn 20,22–23; SZIT)

„Békesség néktek!” –
Mily nagy erő volt ez a két szó ajakadról,
S mily nagy jámborság!
Nem tagadod, hogy van a bűn, s mégsem a vádnak

Nyelvén emlited,
Mert a bocsánatnak az árát a halálad
És tenger kínod
Váltja meg, és itt hagyod így, egy köszönésben.

Képessé tetted
Mind a tanítványaidat, hogy te nevedben
Oldozzák majd fel
Azt, ki velük tart – s teveled – nyíltan az úton.

Mester, hálánkat
Vedd a tanítványaidért s áldozatuknak
Minden színéért.
Sok követőd van, s te tudod csak, ki a méltó.

8. stáció: A föltámadt Jézus megjelenik Tamásnak (alkaioszi)

„Hittél, mert láttál. Boldogok, akik nem látnak, mégis hisznek.” (Jn 20,29; SZIT)

Tamás, ki nem volt ott az apostolok
Között az első megjelenéseden,
A kétkedését szítva mondta:
Nem hisz, amíg sebedet nem éri,

S ha nem tapintja oldaladat keze.
A válaszod mily nagy türelemre vall:
Hogy érte újra megjelentél,
S kérted a társak előtt: „Tegyed meg!”

Amint megérté, s megszületett hite,
Nem ért sebedhez, megremegett keze.
Te érintetted őt, a lelkén,
S „Én Uram, Istenem!” – így kiálta.

A gyengeségen túl az erény eredt,
A kétkedésen át bizalom fakadt,
Kinyílt előttünk így a távlat:
Küzdhet akárki magát legyőzve.

9. stáció: A föltámadt Jézus megjelenik az apostoloknak a Tibériás tavánál (disztichon)

„A tanítványok közül senki sem merete megkérdezni:
»Ki vagy?« – hiszen tudták, hogy az Úr az.” (Jn 21,13; BD; SZIT)

Mester, még mielőtt távoztál vissza Atyádhoz,
Még egy furcsa csodát láttak apostolaid.
Félelmük majdnem hit, s tudtad, hogy mi e majdnem:
Elsorvaszthat a félsz, s jobb a csekély bizonyos.

Mintha a történet s az idő kezdődne előlről:
Első hívásod kapta Simon, s e halász
Kétely s mérlegelés nélkül vált hű követőddé,
S így tett újdonsült még tizenegy követed.

Most e sok elcsüggedtet kérted, vesse a hálót
Mind ki a több meddő éjjeli próba után.
Megtették, s hálóik megteltek repedésig
Százötvenhárom hallal e lecke után.

Mondd, csoda volt-e e tetted, vagy mindennapi történet?

S mondd, ez a szám is rejt majd ezután valamit?
Vagy csak a nem feltűnő isteni jelre utaltál,
Hogy lássuk meg akár abban is így a csodát?

10. stáció: A föltámadt Jézus átadja a főhatalmat Péternek (palimbacchikus trimeter)

„»Simon, János fia, jobban szeretsz-e, mint ezek?« [...] »Igen, Uram, Te tudod, hogy szeretlek!« [...] »Legeltesd bányáimat!«” (Jn 21,15; KNB)

▲ Krisztus átadja a kulcsokat Péternek, 1150–1200 k. (élelfántcsont, 15,1 x 8,5 x 0,9 cm, Metropolitan Museum of Art, New York)

Nyájad ha pásztorra bízod,
Kell egy szilárd, mint Simon,
Péternek így elnevezted:
Sziklára építhetel.

Látván az ő gyengeségét,
Háromszor mint megtagad,

Megfordítottad hibáját,
Így adsz esélyt bárkinek.

„Jobban szeretsz, mint e társak?” –
Kérdezted őt, s jól felelt!
Versenyre nem kél a hűség,
S több, mint az ész, értelem.

Próbának ez volt a végső,
Ezt hagyta itt még nekünk,
Hitnél erősebb szeretni,
S forrása vagy, végtelen.

11. stáció: A föltámadt Jézus tanítványait a világba küldi (ötös és ötödfeles trocheus)

„Menjetez tehát, és tegyetez tanítvánnyá minden népet.
[...] én veletek vagyok minden nap a világ végéig!” (Mt 28,19–20; KNB)

Jézusunk, hiányod hogyha fájna,
S nem tanultuk még a búcsúzást,
Erre is van ír a tarsolyodban:
Távazol, de itt maradsz velünk.

Mestereknek mesterén keresztül
Élsz köztünk, tanítványokban is,
Tért, időt legyőzve érkezel meg
Bárkihez, lélektől lélekgig.

Hol köszöntél el, s e földi létnek
Mely pontján hagyta nyomot nekünk?
Épp pogánynak vélt Galileából,
Jött zarándokok szálláshelyén,

Épp vegyes, lenézett népeid közt,
Kik közül való vagy emberül,
Kiknek szól a váltság, s úgy ajándék,
Mint e nagy világon bárkinek.

12. stáció: A föltámadt Krisztus a mennybe megy (anapestikus hexa- és pentameter)

„...szemük láttára fölemelkedett, és felhő takarta el Őt szemük elől.” (ApCsel 1,9; BD)

Krisztus, mikor ég fele szállt fel a tested a földről,
S felhőkbe mikor továtúnt az az isteni fény,
A tanítványokra zuhant a homállal a kétely,
Ugyanígy engem beborít ez a furcsa lepel.

Meg fogsz-e találni a végső percben, az órán?
Elrejt-e arcomat arctalanok tömege?
S azokét, kik a hit lángját őrzik szavaidból?
Velük együtt száll-e a testem fel teveled?

Vállalsz-e Atyád jobbán is, akár a kereszten?
Méltó vagyok én a nagy áldozatodra vajon?
S aki nem méltó, de szeretni való, hova vinnéd?
S kire nem fénylik szeretet, mire várhat is ő?

Mester, te vagy ily titkoknak az őre, tudója,
Távoztál, ám szeretet szikrája tiéd,
A sötétben is őrzik lelkes lények a földön,
S mi tanítványok lehetünk, a szerény keresők.

13. stáció: Az apostolok Máriával együtt imádkozva várják a Szent Szellem eljövetelét (aszklépiadészi)

„...mindnyájan állhatatosan, egy szívvel-lélekkel kitartottak az imádkozásban az asszonyokkal, valamint Máriával, Jézus anyjával és rokonaival együtt.” (ApCsel 1,14; KNB)

Vártak rád az apostolok,
S köztük Mária is, édesanyád, az Új,
Nagy tervnek kegyes asszonya,
Bátorságot, erőt és a vigaszt veled,

S hogy küldjed nekik őt, aki
Eggyé vált veled, és egy az Atyával is,
Szent Szellem, ki a harmadik,
És itt lesz a világ végezetéig ő.

Hol volt Mária, míg az űr
Tartott fogva pokol fénytelen útjain?
Nem látott maga sem, de a
Belső fény a hite, rajta halál se fog.

Jézus, kérlek, imát taníts,
Azt, mit Mária tud, s véle alázatát,
Nem kérést, s nem a számadást,
Azt, mit földi is ért, s isteni párbeszéd.

14. stáció: A föltámadt Krisztus elküldi a Szent Szellemet (krétikus tetrameter)

„...*míntha csak heves szélvész közeledett volna [...]. szétoszló, tüzes nyelvek lobbantak föl [...]. elteltek Szentlélekkel, és különféle nyelveken kezdtek beszélni.*” (ApCsel 2,2–4; BD)

Krisztusunk, elküldted jó Atyád és magad,
Sőt a Szent Szellemet lángalakban.
Boldogok mind, akik látták is hajdanán,
Mint szeretsz, s mint árad szét az egység.

Lobbanó lángnyelvek fénye nem perzselő:
Zizzenő ívnyaláb csipkerózsán,
Jelre jel, tündöklő, hív az új küldetés;
Új Egyén, új Egyház, új Szövetség.

Bár a nyelv szétbomlott, s több ezer színe van,
Megfelelsz erre is nagy csodáddal,
Mert igéd értik itt s távolabb éppen úgy,
S mert egyenlő neked mindegyik lény.

Érthető általad bármi hang, bármi jel,
Még az is, mért vagytok egy a három.
Visszavár téged mind az, ki lát, s az, ki hisz,
Addig is lángnyelvként itt maradj még!

Befejező imádság (hexameter)

Áldunk téged, Urunk, Szabadítónk társa s az Atyja,
Szent Szellemmel a lét teljességének az űre.
Hálánkat szeretet törvényéért te fogadd el,
Egy Fiadért, akinek lett vére, halála a váltság.

Általa értettük meg, hogy mi az új, igaz élet,
Mint nemesít meg a fájdalom, áldozat és a bocsánat,
S isteni emberként majd feltámadva a sírból
Hogy köti össze személye örökre a földet a mennelly.

Általa értettük meg nem csak a fájdalom árát,
Hozta ajándékként a derút a homályt követően.
Lássá, ki látta, s higgye, ki hitte az isteni fényét,
Járván véle s a Szent Szellemmel az ő örömjátját.

És te, Atyánk, aki több módon szólítod az embert,
Jöjj, s magyarázd el a jó hírt nekünk újra meg újra.
Halld köszönet hangját a mi gyarló emberi szánkból,
Mert felemelt az egyenlő mércéd, s új e szövetség. ■

JEGYZETEK

1 A magyar időmértékes verseket – ahogy a hangsúlyos típusúakat is – úgy lehet megszólaltatni az értelmi és a csak metrikai tagolás összebékítésével, hogy a szerző által továbbfejlesztett dallamhangsúly-technikát alkalmazzuk. Ennek az a lényege, hogy a hang-erő mellett a kissé magasabb és a kissé mélyebb ejtést is hangsúlynyomatékként használjuk. Erről a dallamhangsúly-elméletéről itt írtam bővebben: DEÁK-SÁROSI László 2022. Dallamhangsúly a magyar

versben. *Magyar Nyelvőr*, 146. évf. 3. sz. 333–349. o. Web: <https://nyelv-or.mnyknt.hu/146-efolyam-3-szam/>. (Megtekintés: 2023. március 17.) Idén megjelenő, *A háromszólami vers – Új magyar verstan* című monográfiám hangzó példatárát is tartalmaz hatvanhat klasszikus magyar hangsúlyos és időmértékes vers hangfelvételével, tapasztalt, elismert színészek és tehetséges színészhanglatoók előadásában.

Vörös István zsoldárversei

→ ÉRFALVY LÍVIA

Vörös István 2015-ben megjelent, *Százötven zsoldár* című kötetének recepciója több kiindulópontot kínál.¹ Amennyiben a hagyományhoz való viszony tematizálása áll az érdeklődés középpontjában, kétségkívül beilleszthető abba a befogadástörténeti ívbe, melyet a szerző versátiratai – az *Apám kakasa*, a *Szilágyi Örszébet e-mailjét megírta*, az átköltésekre épülő *Gregorián az erdőn*, a *Csavard fel a szőnyeget* vagy épp a legutóbb megjelent, *Nem ti kussoltok* című József Attila-átiratok kötet szövegei – kijelölnek.² De tagítható ez a – Vörös István szavaival élve – „több ezer éves párbeszédben való benne lét, [...] mellyel intenzív tolvaji és újraértelmező, tehát adományozó viszonyt”³ kíván kialakítani, a prózai életmű irányába is. A karkai hagyományt újraértelmező *Švejk gyóntatója*, a nagy sikerrel játszott *Hruscov pincére voltam* című monodráma, *Az átváltozást drámában feldolgozó Švejk, a féregirtó*, de talán legfőképp a Thomas Mann-i szövegvilággal dialógusba lépő szürreális nagyregény, a *Thomas Mann kabátja*, mind olyan szövegvilágot tárnak elénk, melyek emblematisz irodalmi szövegek és életművek át- és újraírásán vagy épp „hiányzó” fejezeteinek megírásán keresztül reflektálják az irodalmi szövegek egyik meghatározó létmódját és a szövegbeli alanyiség ehhez való viszonyát.⁴ E szempontból talán az utolsóként említett regény a legbeszédesebb, melyben Vörös István Thomas Mann műveinek montázsszerű szövegbe ágyazásával írja meg az íróelőd életének egy fejezetét, miközben – autopoétikus gesztusként, saját pixeltechniká-

ját is legitimálva – nem elsősorban tematikusan, hanem sokkal inkább elbeszélésmódját tekintve teremti újra a manni szövegvilágot. Teszi mindezt oly módon, hogy mozaikszerűen elszórt motívumok és allúziók segítségével folyamatosan Thomas Mann-művekhez és más irodalmi szövegekhez irányítja a befogadót, sajátos – egyszerre irodalmi és azon túli – világmagyarázatot hozva létre.⁵

A zsoldárátiratok egyediek a tekintetben, hogy a parafrázis alapja nem a magyar vagy európai irodalmi hagyomány, hanem egy több ezer éves szakrális szövegtörzset műfaji alapú megközelítése. E tekintetben a *Százötven zsoldár* leginkább a *Saját tao* verseivel rokonítható,⁶ de bizonyos szempontból beilleszthető a kötött formára való ráhagyatkozások sorába is. A rilkei szövegvilágot megidéző elégiákban vagy épp a *Heidegger, a postahivatalnok* rövidülő sorszámú versszakokból álló szabadverseiben is tetten érhető az a Vörös István-i gyakorlat, mely műfaji-formai korlátok közé szorítva érzi kimondhatónak a kimondhatatlannak tűnő léttapasztalatokat, miközben az irodalmi-filozófiai tradícióhoz fűződő viszonyát is újrafogalmazza, határszik, definiálja.⁷

Mivel a zsoldárátiratokban egyszerre nyúl vissza az archaikus lírához és az imádsághoz, e szövegek az imaversek hagyománya felől is értelmezhetők. Ennek nyomai szintén jelen vannak az életműben. *Az írástudatlanok árulása* című *ars poeticus* imavers, valamint *A magázás művészete* című Miatyánk-átirat *A Kant utca végén* című kötetben,⁸ továbbá az ironi-

→ Érfalvy Lívia (1979): szakvizsgázott mentorpedagógus és közoktatási vezető, irodalomtörténész. Az *Evangélikus iskolák kutató tanárainak konferenciája* elnevezésű szakmai rendezvénysorozat ötletgazdája és életre hívója, az *Opera Scholarum* könyvsorozat szerkesztője. Tanári munkája mellett végzett tudományos munkájáért 2011-ben a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógus Kutatói Pályadíjjal tüntette ki.

kus hangvételű *Az imák hasznáról* című versszöveg *A Vörös István gép vándoréveiben*⁹ az imaszövegek hagyományát idézi, amennyiben ima alatt nem műfajt, hanem beszédmódot értünk: olyan látszólag dialogikus, valójában azonban monologikus beszédmódot, melyben az *apostrophé*, a transzcendens megszólításának alakzata kitüntetett szerephez jut.¹⁰

Vers és ima összefüggéséről így vall a szerző egy interjúban: „Az imádságok versek, ugyanakkor bizonyos értelemben minden vers ima. A vers körüljárja a lét nem ismert vagy nehezen megfogalmazható tartományait, melyekre tulajdonképpen nincsen szó.”¹¹ Az asszociációk által vezérelt zsolotárátiratok mellett Vörös István különös figyelmet szentel a Miatyánk szövegének, melyre Weöres Sándor nyomán az egyik legfontosabb irodalmi szöveggént tekint. „Weöres

egy Hamvas Bélához írott levelében égi körökhöz kapcsolva tizennyolc tartományba osztja a költőket, legalulra a dilettánst téve, legfelülre meg a legnagyobb metafizikus költőket, és még ő följük is pár kivételes szöveget, legtetejére a Miatyánkot. Ha tetszik, ez a parafrázis (*A magázás művészete*) az egész költészet parafrázisa, vagy annak szakrális tartalmáé. Valóban külön antológiát tesznek ki a Miatyánk-átirataim. A *Vörös István gép*ben is van ilyen. Nagyon szeretem ezt a szöveget (mármint a Miatyánkot, annak is a régi fordítását). Mikor Weöresnél ezt a kijelentést olvastam róla, megdöbbentem. A Miatyánk minden soráról azt mondja: minden benne van. Magam is ezt gondolom, talán annyi megszorítással, hogy az egészről. De, részben az egész, mindketten ugyanazt mondjuk.”¹²

A két hivatkozott átirat – *A magázás művészete*, valamint *A Vörös István gép vándorévei* című kötetnek *Az imák hasznáról* című verse – egyaránt merészen, újító módon nyúl a kiindulószöveghez, új kontextusba helyezve a szakrális pretextust, a zsolotárátiratokhoz hasonlóan.

A *Százötven zsolotár* átirataiban – ahogyan az eredeti bibliai szövegekben is – a zsolotárak sokféle vál-

tozatával találkozhatunk: könyörgéssel, hálaadással, a lírai alany sanyargatottságának, élethelyzetének leírásával, a kor problémáinak visszatükrözésével. Vörös István zsolotárjai azonban gyakran nem Istennel, hanem magával a zsolotár műfajával lépnek dialógusba, az eredeti zsolotár kijelentéseivel és intenciójával, azzal a gyakran gyűlölködő hanggal, mely az ellenség elpusztítását kéri Istentől, ami akár átokversként is értelmezhető szövegeket eredményez. A dogmák helyett tehát a kérdéseké a főszerep, gyakran a *megkérdőjelezés* értelmében.

A versek – köztük a zsolotárátiratok is – Vörös István értelmezésében létélmény-felfedezések, me-

lyeknek egy biztos olvasója van: Isten. „Versre lesni a lék mellett és akár hetente vagy még sűrűbben kapásra találni, rengeteg munka, ami az olvasástól, a hivata-

los munkától, az élettől vonja el az embert. Pedig egy idő után nyilvánvalóvá válik, hogy az ember versben tett egyre gyakoribb létélmény-felfedezései el fognak veszni a betűtengerben. De egyetlen olvasó marad, az Isten. A mindenható egyúttal mindenolvasó is. Isten egyetlen hatalmas könyvtár, ráadásul nem passzív, hanem aktív, tehát tudatában van annak, amit tárol. Nem pusztán tárolja, hanem tudja is. Nem papíralapon vannak előtte, benne jelen, hanem nagyon is virtuális módon a könyvek. Ezért fejeztem be a LIX. zsolotárt a következőkkel: »Isten az én olvasóm, / és én az ő olvasója / vagyok.«¹³

Vörös István

LIX. zsolotár

¹A költészet ellenségei

ellepik a világot.

Kérlek, Uram, szabadíts

meg tőlük!

²Járja egy angyal

karddal a földet,

és akinek a könyvtárában

nem talál verseket,

vágja le!

„Mivel a zsolotárátiratokban egyszerre nyúl vissza az archaikus lírához és az imádsághoz, e szövegek az imaversek hagyománya felől is értelmezhetők.”

Akinek nincs könyvtára,
vágja le!

³Szabadíts meg engemet
az olvasni nem tudóktól,
az érzelgős emberek

ellen tarts meg engemet!

⁴Most íme, lelkem után
leselkednek, egybegyűltek
ellenem a semmitmondók

és a nagyhangúak,
az ócskaságkedvelők
és a gondolkodásképtelenek.

⁵Ó, Uram, versek és irodalom,

érzések és pontosság Istene,

kultúra bentlakója,

gondolkodás működtetője,

ízlés csiszolója,

vélemény formálója,

szabadság edzője,

fújj bele sípodba!

⁶Estenden megjelennek

a botfűlűek és bottlelkűek,

teletrappolják a várost.

⁷Szájukban sarló,

kezükben horog.

Te pedig, Uram, neveted

őket. És rettenetes a Te

nevetésed, megcsúfol

minden egyformát és formátlant.

⁸Szájuk vétke nagyobb

vagy fülük vétke?

Szemük vétke nagyobb

vagy sóhajuk vétke?

⁹Hagyd őket egyedül

egy verstelen világban,

zárd be őket

egy irodalom nélküli

időbe. Félni fognak,

sírni és rimánkodni.

Könyörögni fognak,

hogy ostyán szavakat

vehessenek magukhoz.

¹⁰De akkor nem fog

bennük megmaradni a szó!

¹¹Kegyelmezz nekik

búsulásukban,

estenden megjelennek,

teleszavalják a várost.

Könyvek után barangolnak,

antikváriumba törnek be,

aztán együtt olvasnak

a kikerkező biztonságiakkal.

¹²Én pedig énekelek,

mert Isten az én olvasóm,

és én az ő olvasója

vagyok.

Az 59. zsoltár a pogány ellenség megbüntetéséért való könyörgés és az Isten erejében reménykedés zsoltára. Alapmetaforája, hogy Isten erős vár, aki megalázza a hamisságot cselekvő pogányokat, és megóvjá a fohászodót a gonosztevéktől és a vérontó emberektől. Az ellenség „elvesztése” ebben a zsoltárban elsősorban nem az ellenség megölését, hanem az ellenség megalázását, bujdosóvá tételét, kevélységének letörését jelenti, ám a zsoltár vége felé az ellenség fizikai megsemmisítésére is történik utalás. Az eredeti szöveg jelentős része tulajdonképpen egyfajta panaszdal, az ellenség visszatetsző viselkedésének – ócsárló beszédének – lefestése, mely „a szó vétkének” ellenpontjaként Isten dicsőítésével zárul, megismételve a szöveg alapmetaforáját: „*Én pedig énekelem a te hatalmadat, és reggelenként zengem a te kegyelmességedet; mert váram voltál és menedékem az én nyomorúságom napján. Én erősségem! Tenéked éneklek, mert Isten az én váram: ő az én kegyelmes Istenem!*” (Zsolt 59,17–18; Károli-ford.) Az ellenség támadása a zsoltár tanúsága szerint verbális aktus: „...szájokkal csácsognak, ajkaikon szablyák vannak [...]. Szájuknak vétke az ő ajkaiknak beszéde, [...] ordítanak, mint az eb...” – olvashatjuk az 59. zsoltár 8., 13. és 15. versében.

A zsoltárátirat meglepő leleménnyel nem a központi képet bontja ki, hanem a *szóra, a beszédre, a szájjal való vétkezésre* irányítja a befogadó figyelmét, és a relációt megfordítva a szó művészete ellen vértők, a költészet értékét fel nem ismerők átokversévé írja át a dávidi szöveget: „A költészet ellenségei / ellepik a világot. / Kérlek, Uram, szabadíts meg tőlük.”

▲ Tükör által homályosan, 1988 (Fortepan/tm)

Isten e kontextusban a „versek és irodalom Istene”, a „kultúra bentlakója” és a „gondolkodás működtetője”, akihez az alkotóművészekhez kapcsolható attribútumok társulnak: szabadon csiszolja az ízlést és formálja a véleményt.

Megváltozik az átok dinamikája is: míg a bibliai zsoltár kezdetben megelégszik enyhébb retorzióval, és a szöveg végére jut el a „*veszítsd el őket, hogy ne legyenek*” intencióig, addig Vörös István átiratában már a szöveg második versében feltűnik a bosszúállás anyala, aki a fohász értelmében a könyv nélkül élőket hányja kardélre. A „semmitmondók / és a nagyhangúak, / az ócskaságkedvelők / és a gondolkodásképtelenek” valódi büntetése azonban mégsem ez: az átok dinamikája a felismerés és jóvátétel irányába mutat, amennyiben a verstelen világba, irodalom nélküli időbe zárva jutnak el arra a felismerésre, hogy költői szó nélkül nem lehet élni. Az ironikus, olykor már-már cinikus hangvételbe besűrűdő szakrális kép – „Könyörögni fognak, / hogy ostyán szavakat / vehessenek magukhoz” –

visszaránt a kezdeti képhez: ha Isten a versek és az irodalom Istene, akkor a verstelen világ Isten nélküli világ, az irodalom nélküli időbe zártság pedig az a létállapot, melyben a szubjektum felismeri az istenközelség szükségességét, és átéli ennek keserű hiányát, vagyis szenved a felismeréstől, hogy nem érheti el Istent. A katolikus teológia purgatórium-felfogása sejlik fel a zsoltárátirat felismerésében: „De akkor nem fog bennük megmaradni a szó!” E kontextusban a „Kegyelmezz nekik” fohásza egyfajta kérő imaként is értelmezhető a vers zárlatában, ám ismét feloldja a patetikusságot a várost teleszavaló, antikváriumokba betörő és biztonságiakkal együtt olvasó bűnbánók ironikus képe. Az eredeti zsoltárhoz hasonlóan a zsoltárátirat zárlatá egyfajta dicsőítésnek, a versekkel és így a versek Istenével is bensőséges kapcsolatban lévő lírai alany önvallomásának tekinthető.

Vörös István zsoltárversei capsán talán nem túlzás azt állítani, hogy a VI. *zsoltár* áll a legközelebb a kérő imádság klasszikus műfaji megközelítéséhez.

VI. zsoltár

¹Uram, tedd, hogy az éjszaka
ne legyen sötét, nagyon félek.

²Uram, tedd, hogy a nappal
ne legyen világos, így
mindenki láthat.

³Uram, tedd, hogy a betegség
ne legyen ember,
ne kelljen szóba állni vele.

⁴Uram, tedd, hogy a baj
ne legyen állat, ne tudjon
belemarni a húsemba.

⁵Uram, tedd, hogy
a halál ne legyen
tárgy, ne kelljen megfogni
és odébb rakni otthon.

⁶Uram, tedd, hogy az emberek
bűnösök maradjanak,
nem tudnék másképp
a szemükbe nézni.

⁷Uram, tedd, hogy a
megbocsátás olyan legyen,
mint a levegő,
hadd lélegezze be bárki,
aki keserűen felsóhajt.

A hét szakaszból álló zsoltár mindegyik verse az „Uram, tedd, hogy...” anaforával kezdődik. Az Úr megszólítása és a kérő imákra jellemző fohász okán a versszöveg kérő imádságként is olvasható, melynek a kérések „funkcióvesztettsége” némi-
képp ellentmondani látszik. Ha ugyanis megnézzük

a lírai alany kéréseit, szinte csak teljesíthetetlen paradoxonokkal vagy megváltoztathatatlan alapigazságokkal találkozunk: az éjszaka ne legyen sötét, a nappal ne legyen világos, a betegség ne legyen ember, a baj ne legyen állapot, a halál ne legyen tárgy, az emberek maradjanak bűnösök, végül a megbocsátás legyen olyan, mint a levégő. A kérések metaforikus értelme a lírai alany kérésekhez fűzött énközléseiben és -kijelentéseiben nyer értelmet, és végső soron a félelemtől való szabadulást, az elrejtőzést, a betegségtől és bajtól való megmenekülést, a halállal való szembesülés elkerülését, a bűnösség tudatának elviselhetőségét és a megbocsátás élményének átélését kéri az „Uram”-ként megszólított transzcendenstől. A zsoltár alapélménye tehát a bűnösség és annak teológiai

vonatkozásai: a félelem, a betegség, a halál és a szégyen. A versszöveg mégis a bűnbocsánat átélése felé tart, így a vers végi „keserű sóhaj” a bűnvallás gesztusaként is értelmezhető. Dávid gyógyulásért való könyörgése így válik tehát a bűntől való szabadulás, a lelki gyógyulás imaversévé.

Úgy vélem, Vörös István egész írásművészete – ahogy ő fogalmaz – az „átbontás”, azaz művek, alakok, szerkezetek átformálásának és újrafelhasználásának¹⁴ kimeríthetetlen tárháza. A zsoltárversek ennek az intenzív szövegközi párbeszédnek az emblematis és sokféle értelmezési irányt megnyitó darabjai, melyek között több olyan szöveget is találunk, mely formailag (az *apostrophének* és a dialogikus formában közölt „énbeszédnek” köszönhetően) imaversként is értelmezhető. ■

JEGYZETEK

- 1 Vörös István 2015. *Százötven zsoltár*. Jelenkor Kiadó, Pécs.
- 2 LACKFI János – VÖRÖS ISTVÁN 2009. *Apám kakasa*. Kolibri Kiadó, Budapest. LACKFI János – VÖRÖS ISTVÁN 2017. *Szilágyi Örszébet e-mailjét megírta*. Helikon Kiadó, Budapest. VÖRÖS ISTVÁN 2005. *Gregorián az erdőn*. Jelenkor Kiadó, Pécs. LACKFI János – VÖRÖS ISTVÁN 2016. *Csavard fel a szőnyeged*. Athenaeum Kiadó, Budapest. VÖRÖS ISTVÁN 2021. *Nem ti kussoltok*. Scolar Kiadó, Budapest.
- 3 VÖ. FORGÁCH KINGA 2015. Vörös István: Több ezer éves párbeszéd. *Litéra*, június 5. <https://litera.hu/magazin/interju/voros-istvan-ironia-nelkul-a-let-bizonyos-sarkaiba-nem-lehet-betekinteni-75165.html>. (Megtekintés: 2023. február 12.)
- 4 VÖRÖS ISTVÁN 2007. *Švejk gyóntatója*. Jelenkor Kiadó, Pécs. VÖRÖS ISTVÁN 2019. *Hruscov pincére voltam*. Rend. Kaj Ádám. Babits Mihály Kamaraszínház, Esztergom. VÖRÖS ISTVÁN 2003. *Švejk, a féregirtó*. Rend. Fodor Tamás. Stúdió K, Budapest. VÖRÖS ISTVÁN 2017. *Thomas Mann kabátja*. Noran Libro, Budapest.
- 5 A regény részletes elemzésével kapcsolatban lásd ÉRFALVY LÍVIA 2020. Egy szürreális világban bármi megtörténhet. Vörös István Thomas Mann kabátja című regényének világirodalmi vonatkozásai. In: Horváth Kornélia – Osztrólczyk Sarolta (szerk.): *A modern magyar próza világirodalmi kontextusban*. Kijárat Kiadó, Budapest. 564–583. o.
- 6 VÖRÖS ISTVÁN 2009. Saját tao. In: uő: *A Vörös István gép vándorévei*. Jelenkor Kiadó, Pécs. 193–260. o.
- 7 VÖRÖS ISTVÁN 2018. *Elégia lakói*. Tipp Cult Kft., Budapest. VÖRÖS ISTVÁN 2003. *Heidegger, a postahivatalnok*. Jelenkor Kiadó, Pécs.
- 8 VÖRÖS ISTVÁN 2011. *A Kant utca végén*. Tipp Cult Kft., Budapest. 6., 19. o.
- 9 VÖRÖS 2009, 409. o.
- 10 Az ima beszédmódként való értelmezésének lehetőségéről mondatokat vö. CZÖVEK ÁGNES 2008. „Bezörgetek a menny kapuin...” A vers mint imádság a XIX–XX. század fordulójának és a XX. század első felének lengyel és orosz költészetében. PhD-értekezés. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Debrecen. Web: <https://tinyurl.com/4tnbtue>. (Letöltés: 2023. január 22.) A gondolatmenet alaposabb kifejtését lásd: ÉRFALVY LÍVIA 2021. Imaversek a kortárs magyar irodalomban. In: uő (szerk.): *Keresztutak. Szemelvények az Evangélikus iskolák kutató tanárainak IV–VI. konferenciáin elhangzott előadások anyagából*. Luther Kiadó, Budapest. (Opera scholarum 4.) 75–110. o.
- 11 GALAMBOS ÁDÁM 2016. Zsoltártól az evangéliumig. Beszélgetés Vörös István költővel. *Evangélikus.hu*, február 24. www.evangelikus.hu/voros-istvan-interju. (Megtekintés: 2023. március 8.)
- 12 TORNYOSI ESZTER 2012. Úszóhártya Isten lábujjai között. Íméinterjú Vörös Istvánnal. *Új Forrás*, 44. évf. 5. sz. 9–10. o.
- 13 HAFNER ZOLTÁN (szerk.) 2015. *A esend történései*. Vigilia Kiadó, Budapest. 198. o. (Kiemelés az eredetiben.)
- 14 MÉNESI GÁBOR 2007. Metafizikai kíváncsiság. Vörös Istvánnal beszélget Ménesi Gábor. *Új Forrás*, 39. évf. 2. sz. 101–104. o. Web: <https://epa.oszk.hu/00000/00016/00122/070201.html>. (Megtekintés: 2023. március 8.)

ugyan az

→ FARKAS ARNOLD LEVENTE

A parton Ewen Kerépol
a hercegnőre gondol, de
a melegtől megszomjazik.
Megeszi az almát, amit

a boszorkány a zsebébe
csúsztatott. Elalszik. Újra
formába rendezem bűnös
gondolataimat. Nem fog

örülni a hercegnő, mert
a menyegző elmarad. Van,
aki vasárnap hajnalban

fehér ruhába öltözik.
A test fekete anyaga
beszennyezi a létezését.

visszatérnek a számok, mint
a valóság neve, néma
oltár fölött táncol a csönd,
templomkert mélyén az angyal
negyvenháromig számol, szűz
gyermeke bújjik a testbe,
láthatatlanba látható,
nem látható vonósnegyes
rángatja az idő bajszát

Csökkenteni igyekszem rossz
szokásaimat. Például rossz az,
hogy verset írok, mert min-
den szó hiábavaló. Azért olyan
rövidek a mechanikus teü-
matikonról szóló verseim,
mintha egy el nem gondolt
gondolat árnyékai volnának.
A makói dohányboltban tiszta
volt a lány, mégse vallottam
szerelmet neki.

jelek, pócsmegyer, huszonegy
december huszonnyolc, kedd,
mint próféta, aki hordozza
ugyan az üzenetet, ám
a jelentést nem ismeri,
áterszti a fényt, de nem
ő a világosság, árnyék
csupán, a hajnali homály
névéhez tapadva hallgat

Bátorság szükségeltetik,
visszhangozta saját gondo-
latait a mechanikus teü-
matikon tövében, de a ta-

nítványai nem voltak bátrak. Valami nem stimmel ezzel a feltámadással. Az alázat azzal kezdődik, hogy megtanulsz figyelni.

negyvennegyedik cetli, mint mondatokba a jelentés, oltárra hanyatló árnyék, templomkert mélyén az angyal márványból faragott szobra, előtte térdel a gyermek, narancssárga vonós négyes dallama a remegés, ha tétova a brácsa húrja

Az angyal Ewen Kerépol barátja volt, de a kertben, ahol a gyermek lakott, nincs értelme semminek. A test

angolnából hercegnővé változik, de nem csók által, a molnárnak szenvednie kell. Valahányszor a folyó

partjához ér, elalszik, de az angyal, a molnár éber barátja, elviszi a hírt

a hercegnőhöz. A csillag, ami a gyermek mosolya, a sötétségben megfeszül.

▲ Fehér ruhába öltözik, 1936 (Fortepan / Fortepan)

Régi magyar evangélikus imádság a 16–17. században

→ H. HUBERT GABRIELLA

„Szüntelen imádkoztatok, és mindenben az Istennek hálaát adjatok.” (1Thessz 5,17–18) Az idézett bibliai hely Szalaszegi György muraszombati lelkész 1593-ban kiadott imádságoskönyvének¹ címlapján olvasható. A kötet imádságai az egyik legnépszerűbb kiadványnak, Johann Habermann (1516–1590) német teológus *Christliches Gebetbüchlein* című, számos alkalommal kiadott művének a fordítása.²

A kegyességi irodalom egyik legvirágzóbb műfaja az imádság. 1990 után³ a régi magyar irodalommal foglalkozó kutatóhelyek kezdték el a gazdag 16–18. századi magyar imádságörökséget feltárni. A filológiai, bibliográfiai,⁴ könyvtörténeti, retorikai és tipológiai kutatások mellett adatbázis épül,⁵ sorra jelennek meg a forráskiadások is. Ugyanakkor jórészt még feltáratlan a gazdag kéziratos anyag,⁶ és a magyarországi többnyelvű evangélikusok esetében a nem magyar nyelvű imádságok is. Az irodalomtudomány a használati irodalom (Gebrauchsliteratur) körébe és a kegyesség-, illetve lelkiségtörténet műfajai közé sorolja az imádságokat.⁷

Az imádság retorikáját, szerkezeti és formai jegyeit az *ars orandik* tárgyalják.⁸ Mások mellett Fazakas Gergely⁹ és Knapp Éva¹⁰ kitűnő tanulmányai összegzik az *ars orandi* kutatásokat, illetve foglalkoznak egyes kora újkori forrásokkal. Az eukhetika, az imádság tudománya, tana egyetemi tananyag a teológián.¹¹

Miért érdemes a szűk teológiai és irodalomtörténeti szakmán kívül is megismerni a régi magyar evangélikus imádságokat? A kegyelet és a múlt kincseinek megismerése erősítheti a felekezeti identitást. Különböző kegyességi – például óprotestáns, pietista, racionalista, ébredéses – irányzatokat tükröző, sokszínű evangélikus szövegtörzset jött létre. A régi imádságok által a mai imádkozó bekapcsolódhat abba az imafolyamba, amely évszázadok óta a maihoz hasonló liturgiákban és élethelyzetekben alakult ki. A régi könyörgések és hálaadások nyelvezete és retorikája gazdagíthatja mai imádságainkat. Némi kiigazítás után az imádságok egy része ma is elmondható vagy könnyen olvasható. Bizonyos imádságok pedig nemcsak tágabb, hanem szűkebb értelemben is irodalmunk részének tekinthetők.

Jelen dolgozat nem tartalmaz új filológiai eredményeket és elemzéseket. A gyűjteménytípusok és rövid szövegek bemutatásának mindössze az a célja, hogy a gazdag magyar nyelvű evangélikus imaörökséget közvetítse a mai olvasók felé. Az imádság két gazdag alfaja – az elmélkedés¹² és az ének¹³ – kimarad a felsorolásokból.¹⁴ Ugyancsak külön dolgozatot igényelne a paratextusok (előszavak, ajánlások) átfogó elemzése, amely legtöbbször választ adhat arra a kérdésre, hogy milyen patrónusi segítséggel és milyen céllal (istentiszteleti és/vagy magánáhitat céljából) jelentek meg az adott imádságok.

→ H. Hubert Gabriella (1956): irodalom- és könyvtörténész, az Evangélikus Országos Gyűjtemény nyugalmazott igazgatója. Kutatási területe többek között a protestáns régi magyar irodalom története, a 16–18. századi magyar gyülekezeti énekek története és az evangélikus könyvtár- és könyvtörténet.

Liturgikus könyvek imádságai

Perikópáskönyv

A gyakori használat miatt a legtöbb perikópáskönyv töredékben maradt fenn. Az egyes vasárnapokra és ünnepekre rendelt evangéliumi és levélbeli szakaszok mellett már az első, töredékből ismert perikópáskönyv is tartalmaz imádságokat.¹⁵ Az evangélikus szövegek szinte változatlanul jelentek meg a 16–17. században, kötött szövegek voltak. Forrásuk Veit Dietrich (1506–1549) *Summaria Christlicher Lehr...* című műve,¹⁶ amely 1546-tól kezdve számos kiadásban megjelent.¹⁷ Példánk a Lövei Balázs győri lelkész kiadásából¹⁸ származó, böjt ötödik, Judica vasárnapjára (Zsid 9,11kk; Jn 8,46kk) rendelt imádság:¹⁹

„Imádság

Úristen, mi mennyei, szerelmes szent Atyánk!
Az te szent Fiad, az Jézus Krisztus ezt mondta: Valaki az én beszédemet megtartja, ez soha halált nem lát. Kérünk ezokáért tégedet, adjad minékünk az te szent Lelkedet, hogy az te szent Fiadnak beszédit érthessük és megtarthassuk, tiszta szívvel hozzá ragaszkodhassunk, és az halálnak közepette is magunkat azzal vigasztalhassuk, és halált soha ne kóstoljunk.

Az te szent Fiadnak, Jézus Krisztusnak, az mi édes megváltónknak általa, ki veled [és a Szentlélekkel] és uralkodik mindörökkön örökké, Ámen].”²⁰

Agenda

Az agendákban gyakran előfordul szertartásokhoz ajánlott imádság is. Így például Heltai Gáspár 1559-ben kiadott evangélikus agendájában valamennyi szertartásrend végén imádság és áldás található. A házasságkötés liturgiájában a következő imádság szerepel:²¹

„Imádság

Könyörögjünk az Úristennek!

Örök mindenható Úristen,

ki férfiat és asszonyállatot teremtöttél, és a te kegyelmes akaratomnak és szent bölcsességnek általa őket a házasságnak rendire választot-

tad és gyümölcssekkel megáldottad, ennek felőtte őbennek megjelentetted a te szent Fiadnak, a mi Urunk Krisztus Jézusnak a szentegyházzal, az ő jegyesével való titkos és szentséges egyességét, kérjük a te megmérhetetlen kegyelmességedet, hogy ne hagyjad a te szerzésedet és rendelésedet megromolni és elveszni, se az ördögnek csalárdságától megrútíttatni, hanem a te nagy irgalmasságodból tartsd meg és oltalmazd meg azt,

a mi Urunk Krisztus Jézusnak általa, Ámen.”

Prédikációs kötetek

Bornemisza Péter 1584-ben olvasmány céljára kiadta a *Foliopostillát*. Ahogyan korábbi postillaköteteiben, úgy ebben is minden egyes prédikáció végén olvasható egy perikópáskönyvekből átvett kollektaimádság.²² Sóvári Soós Kristóf felföldi nemes 1601-ben kiadott bibliamagyarázó prédikációit szintén imádság zárja, Hóseás harmadik könyvének prédikációja végén a következő:²³

„Imádság

Úristen,

mi mennyei dücsőséges szent Atyánk, ki noha az bűnt nem szereted, mindazonáltal az bűnön kösergőket és bánkódókat oly igen megszeretted az te szerelmes Fiadban, az Úr Jézus Krisztusban, hogy ezeknek nem elvesztedet, de megtéréseket akarod és örülsz, könyörgünk tenéked ezen szent Fiadnak, az Jézus Krisztusnak nevéért, hogy az Szentlélek veled egy állatú [lényegű] Istennek sok nőmös és drága erejét ne oltsd meg mibennünk, sőt minket, füstölgő csepüket és megtörött nádszálakat gerjessz és építs te magadnak az te örökké való tiszteletedre. Téríts meg, Uram, és megtérünk, fordíts meg, és megfordulunk, hogy ezképpen elvehessük minden lelki és testi áldásodat,

az mi Urunk Jézus Krisztusnak általa, Ámen.”²⁴

Huszár Gál graduál-énekeskönyve

A 16. század műfajilag talán leggazdagabb gyűjteménye Huszár Gál 1574-es graduál-énekeskönyve,²⁵ amely egyben istentiszteleti rendeket és imádságokat is tartalmaz.²⁶ Az imádságokat fia, a refor-

mátussá lett Huszár Dávid 1577-ben imádságos-könyvvé formálta és némileg bővített tartalommal újra kiadta.²⁷ Fekete Csaba református lelkész, jeles debreceni kutató 2000-ben kiadta ezeket az imádságokat²⁸ azzal a nem titkolt céllal, hogy mai protestáns használatukat is lehetővé tegye.

Huszár gyűjteményében saját szerzeményei (egy-egy prózai zsoltár után az adott zsoltárból szerzett imádság),²⁹ valamint kollekták és egyéb imádságok szerepelnek.³⁰ Példánk a 134. zsoltárból készült imádság:³¹

„A száz és harmincharmadik pszalmusból³² való imádság

Az imádkozásban való hitért

Adjad, felséges Isten, hogy mi, te szolgáid Tégedet, Urunkat minden üdőben dicsérjünk, a Te házádban egyenesen álljunk, az hitben meg ne fogyatkozzunk, még kísértetinkben s nyomorúságinkban is.

Engedd azt is, hogy imádkozásinkban tisztán emelhessük fel Tehozzád a mi kezeinket, és igaz bizodalomval imádjunk Tégedet. Adjad kedves malasztodat, és áldj meg minket, ki teremtöted a mennyet és földet, Ámen.”³³

Miatyánk

Az imádságok sok esetben magyarázó részekkel, intésekkel kiegészítve jelentek meg. Ennek mintapéldája a Miatyánk kátékban és dogmatikai művekben megfogalmazott magyarázata. A Miatyánkról szóló új, reprezentatív kiadványban³⁴ Reuss András a Miatyánk-magyarázatok lutheri gyökereit,³⁵ Hafenscher Károly pedig az Úr imádságának liturgiai szerepét tárja fel.³⁶ A kötet evangélikus forrásközléseihez érdemes lett volna bevenni a Luther *Kis kátéja* nyomán készült Heltai Gáspár-féle Miatyánk-magyarázatot is.³⁷ Ezt a hiányt pótolja az alábbi részlet:³⁸

„A IIII. kérés.

Kérdés.

Mit kérünk a negyedik kérdésben mikoron ezt mondjuk:

A mi mindennapi kenyereünket add meg nekünk ma?

Felelet. [...]

Az első kérés pedig a mindennapi kenyérről való.

Vedd eszedbe: Az Isten a mi könyörgésünk nélkül is megadja a mindennapi kenyeret, még a gonoszoknak is. De mi e kérdésben, a mindennapi kenyérnek nevezeti alatt azon könyörgünk, hogy a mi mennyei szerelmes szent atyánk ómagára vegyen fel e világi életünknek minden gondját, mind ételünknek, italunknak, ruházatunknak, s mind oltalmunknak, és hogy kegyelmesen mindazokat, akik nélkül ez életben szűkölködünk, megadja. Hogy a mi szüleinknek, kik nélkül nem élhetünk, fel sem neveltetünk, gondját viselje. Hogy a fejedelmeket, kik mind minket, s mind szüleinket megoltalmazzák, megáldja és jó szerencsésé tegye, hogy mind a mi, s mind a mi szüleinknek munkájának ménáját³⁹ adja, hogy a közenséges békességet megőrizze. Hogy jószágunk és marhánk hadakozás, dúlás és kóborlás miatt gonoszul el ne keljen, és minden munkánk heába el ne vesszen. Hogy szép, jó, csendesz és takaró időt, hív munkásokat, jó szomszédokat, hív és jámbor házastársot, jámbor és engedelmes gyermekeket, igaz házi népet avagy családot, házat, örökséget, marhát, jószágot és mindent, valami e testi életünknek táplálására szolgál, megadja.

Viszontag ezen is könyörgünk, hogy a mennyei Atya Isten minden káros és ellenünk való dolgoktól megoltalmazzon és megszabadítson, tudniillik drágaságtól, döghaláltól, törvéntelen, kegyetlen és gonosz fejedelmektől, égháborúságtól, hadakozástól és pártitéstől, összeveszéstől és támadástól, gonosz szomszédoktól és hamis munkásoktól, tűztől, szélvészeltől és vízarádástól, és mindentől egyébtől, valami a mi testi életünknek kárt tehetne, avagy árthatna...”

Imádságoskönyvek

Míg a 16. században mindössze Szalaszegi György evangélikus imádságoskönyve jelent meg,⁴⁰ addig a 17. században megszaporoztak a kiadások. A kiadványok típusa, illetve az imádságok eredete – a használók igényeihez alkalmazkodva – sokféle volt.

Átvételek, kompilációk

Dogmatikailag megfelelő, az imádságos helyzetek azonosságát tartalmazó, retorikailag is kimunkált

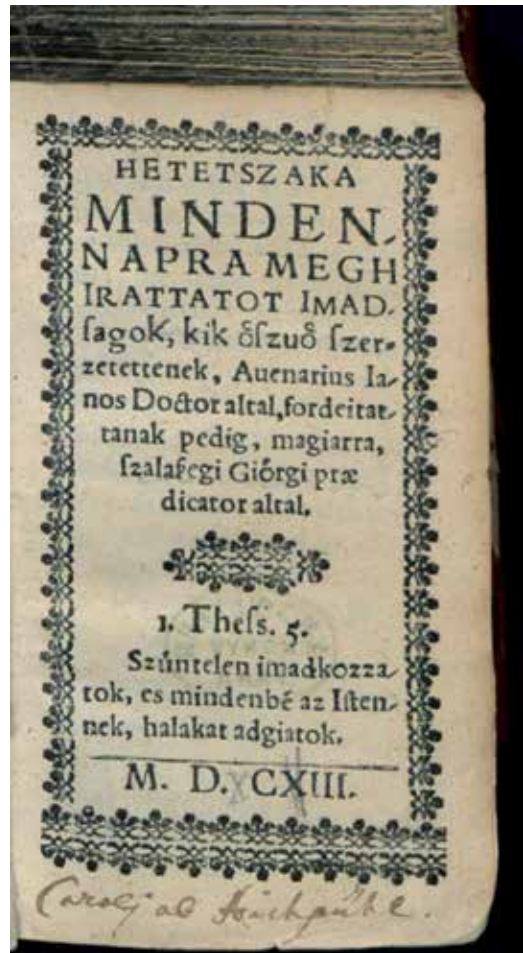
magyar szövegek a 17. században időnként a keresztény felekezetek közös kincsévé váltak.⁴¹ Így például az evangélikusok is bátran, a forrás megjelölése nélkül vettek át más felekezeti szövegeket. Balázs Mihály mutatta ki, hogy az unitáriussá vált Heltai Gáspár 1570–71-es imaszövegei bekerültek evangélikus kötetekbe is: „...ugyanabban az egységben és változatlan szöveggel váltak a felvidéki evangélikus magyarság spiritualitásának építőivé.”⁴² Mihálykó János eperjesi lelkész egyenesen a saját neve alatt adta ki a katolikus Pázmány Péter 1606-os imakönyvének⁴³ szövegeit. Mihálykó 221 oldalas művéből⁴⁴ 196 oldal Pázmánytól származik, ráadásul az evangélikus szerző általában az eredeti műből kihúzással alkotta meg 1609-ben megjelent kötetét.⁴⁵ Ebben az időben még az anyanyelvi identitás volt a meghatározó. Pázmány és Mihálykó szövegeit a magyar anyanyelv köti össze.⁴⁶ A magyar nyelvű, gördülékeny stílusban megírt, dogmatikailag nem kifogásolható szövegek szabadon áramoltak. A Mihálykó-féle *Keresztyén istenes és ájtatos imádságok* című kiadvány az egyik legnépszerűbbé vált a 17. században, többször is megjelentették. Még Mihálykó halála után, 1630-ban is – új imádságokkal kibővítve, elmondásra és olvasásra is szánva – az ő neve alatt jelent meg a virágzó csepregi nyomdában.⁴⁷ A kiadó Farkas Imre Nádasdy Pálné Révay Juditnak írt ajánlásából származik a következő részlet:⁴⁸

„Röviden szólván: Az igaz imádság az lelket az bűnöktől megtisztogatja, az bűnökkel érdemlett büntetést elveszi, az elmulattatott dolgot megszerzi, isteni kegyelmet nyer, gonosz kívánságokat megolt, elmének szenvedésit, késértetet győz, ellenségeket ver, nyomorúságot enyhít, szomorúságot űz, örömet hoz, embert Istennel öszvefoglal, az Istennel öszvefoglaltatott embert az örökké való dicsőségre fölemeli.”⁴⁹

A harmadik, Csepregen kiadott imádságoskönyvet⁵⁰ 1631-ben a sárvári főúr, Nádasdy Pál (1598–1633) állította össze gyermekei számára.⁵¹

Fordítások

Szalaszegi György említett kötete mellett Kürti István szeredi lelkipásztor is latinból fordított.

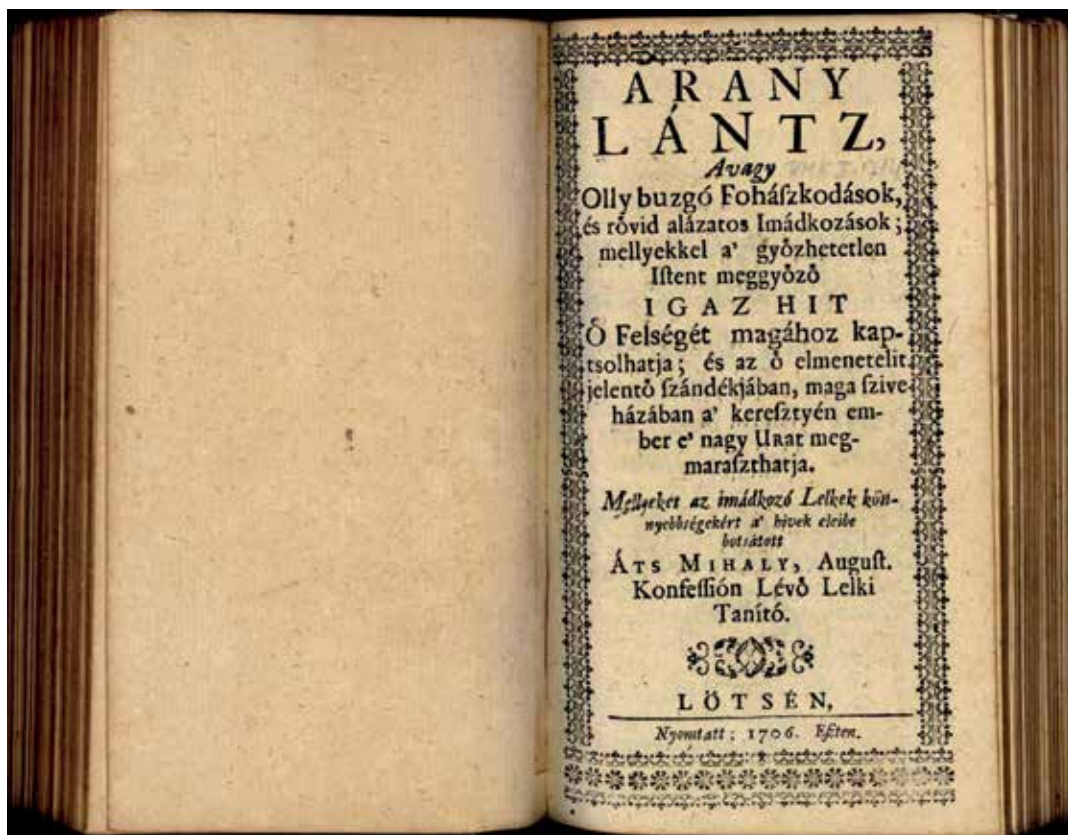

▲ Szalaszegi György művének címlapja

Az 1611-ben Kassán megjelent *Az élő Istenhez való ájtatos imádságokat magában foglaló könyvecske*⁵² különböző alkalmakra ajánl főként istentiszteletken használható imádságokat.

Ugyancsak latinból, ketten is lefordították Johann Gerhard *Exercitium pietatis quotidianum quadripartitum* című művét a 17. században: a semptei lelkész, Zólyomi Perinna Boldizsár⁵³ és az eperjesi lelkész, Madarász Márton.⁵⁴ Műfajilag azonban Gerhard műve nagyobbrészt az elmélkedések körébe tartozik.⁵⁵

Átvételre, illetve imádság és elmélkedés együttes megjelenésére példa lehet Philipp Kegel *Thesaurus*

spiritualis precatationum piarum... (1596) című művének fordítása is. Először a református Debreceni Péter dolgozta át.⁵⁶ Többször megjelent nyomtatásban,⁵⁷ majd pedig 1639-ben az eredeti kiadásnak megfelelően a murányi udvari lelkész, Deselvics István (†1670)⁵⁸ kijavítva és kiegészítve adta ki a teljes evangélikus művet. A Debreceni Péter-féle kiadásból hiányzó egyik imádság részlete a következő:⁵⁹

„Az isteni segítségért való hálaadás
[...] Szívemnek belső részeiből származó halálat nyújtok Tenéked a Te nagy kegyelmességednek jókedvű segítségéért, hogy engemet az pokolbéli kínoznak torkából ily irgalmasan kiragadván az Te országodnak szabados örökségébe helyeztettél. Ó, mely vidám és gyors vagyok! Mert tegnap az sötétségnek és halálnak szörnyű, veszedelmes árnyé-

kában voltam, ma pedig az Te hatalmas karodnak ereje által megújítván az mennyei gyönyörűséges ölelgetéseknek lelki örömében vigadok...”

Imádságoskönyv-, énekeskönyv-kolligátumok

A lőcsei Brewer-nyomdában – kiadói hasznot is remélve – egyre bővülő tartalommal többször kiadták az énekekkel együtt az imádságokat is.⁶⁰ Ezeket a református felekezet hívei között is terjesztették.⁶¹ Az 1683-as lőcsei kiadásból következik az alábbi részlet:⁶²

„XXXIV.

Skólában járó s tanuló ifjaknak imádsága

Örök mindenható Isten, minden tudománynak adója, és bölcsességnek ajándékozója, szerelmes Atyám a Krisztusban!

Hálákat adok felségednek, hogy engemet keresztyén szüléd által felneveltél, és kisdéd koromban, mint Sámuel, a tisztességes tudományoknak skólájába beplántáltál, hogy engem a természeti tudatlanságból felvonnél, a tudományra és bölcsességre tanítanál. Alázatosan könyörgök felségednek, mint édes Atyámnak, bocsásd meg gyermekségemnek vétkeit (és ifjúságomnak bűneit). Öntséd, Uram, még mostan a te félelmedet szívembe, mely a jó bölcsességnek kezdeti. Világosítsd meg az én tudatlanságomnak setétségétül elborított elmémet, ébreszd fel emlékezetemet a serényen való tanulásra, erősítsd elmémet, hogy a megtanulandó bölcsességet megfoghassam, és azt megtanulván megtarthassam. [...]

Ó, én üdvösségemnek Istene! Hallgass meg engemet mindezekben, a mi Urunk Jézus Krisztusnak szent nevében, Ámen. Miatyánk.”⁶³

Eredeti, külön kiadványként megjelenő imádságokönyvek

Az eperjesi magyar egyház virágzásának idején, 1629-ben a lelkész, Madarász Márton adta ki az *Eperjesi magyar eklézsia mindennapi felfegyverkedése, azaz mindennapi imádságos könyvecskéje*⁶⁴ című, kis alakú kötetét. Ahogyan az előszóban a szerző írja: „Mert minékünk nincs a lelkiekben több fegyverünk az Isten igéjénél és abból vött buzgóságos imádságnál.”⁶⁵ A tanulás vagy olvasás előtti két könyörgésből következik a második.⁶⁶

„Ó, Uram, világosságnak és bölcsességnek Atyja, az ki bölcsességet és értelmet adsz az te kis gyermekidnek!

Töltsd be az én szívemet is az te Szentlelkednek malasztjával, a te szent igédben való bölcsességgel, értelemmel és minden tudománnyal, hogy mindeket az te nagy nevednek dicséretire gondolhassak, szólhassak és írhasak. Az te Szentlelkednek világossága világosítson, elmémnek légyen igazgatója, és gyorsan író pennája kezemnek.

Ez egyetlenegy kérem, add meg, Uram, add meg az te szent nevednek dicséretire, szent Fiadnak, az mi Urunk Jézus Krisztusnak általa, az ki minket ekképpen tanított imádkozni: Miatyánk etc.”

Kitekintés

1696-ban Lövei Balázs győri lelkész arról panaszkodik, „hogy majd alig találhatik egy vagyis két magyar imádságos könyvecske, melyet religiónkon való ember bocsátott volna ki”⁶⁷ Ez a hiány nemcsak a példányok elfogyásával, hanem a Magyar Királyság területén egyre erősödő ellenreformációval (pl. a csepregi vérengzéssel és a gyászévtizeddel) is összefügg. Feltételezhető, hogy az evangélikus hívek a lőcsei nyomdában megjelenő református kiadványokat és kéziratot másolatokat is használtak. Útra magukkal vihették a kis méretű, magánáhitatot szolgáló Balassi Bálint – Rimay János-féle *Istenes énekeket*, amelynek végén egy idő után imádságok is szerepelnek.

A kemenesalji esperes, Ács Mihály (1646–1708) *Arany lánc* című imakönyvének 17. század végi kiadása már új korszak kezdetét jelenti.⁶⁸ A 18. században kibővült a tartalma. Az *Arany lánc* három részből áll: minden napra reggeli és esti imádságokból, az úrvacsorához készülő ember imádságaiból⁶⁹ és „e világi keresztünket könnyebbítő” imádságokból. Ez utóbbi részben található az „anyaszentegháznak békességért és a mi szegény országunknak csendességért” szóló könyörgés, amelyet Ács Mihály nemescsói lelkész írt és mindennap fel is olvasott az 1687–88-as pozsonyi országgyűlésen⁷⁰ az evangélikus rendek előtt. Ha megnézzük a keletkezési dátumot, az imádság többféle szempontból is megrendülést kelthet a mai olvasóban. Ács Mihály két üldöztetés, majd bujdosás⁷¹ és Thököly Imre dunántúli seregében tábori prédikátorként való szolgálat után lelt végre nyugalmat Nemescsón⁷² 1684-ben.⁷³ Az országgyűlés Buda visszafoglalása (1683) után, a török fokozatos kiszorítása közben és Caraffa eperjesi vérengzésének évében, 1687. október 18-án ült össze Pozsonyban. Ács evangélikus imádsága az országért mondott 17. századi imádságok kontextusában nyerheti el méltó helyét. Hosszú országgyűlési imádságából származik a következő részlet:⁷⁴

„Adj, ó, mi Urunk s édes Istenünk, országunkban kívánatos csendességet, adj a te anyaszentegháznak mind lelki s mind pedig testi állandó jó békességet! Tartsd meg és áldd meg, ó minden

Királyoknak Királya, a mi kegyelmes királyunkat, tartsd meg és áldd meg a mi szegény országunkért, és abban szent Igédnek megmaradásáért fáradozó méltóságos Urakat! [...] méltóztassál az egeből kegyelmesen reánk tekinteni, méltóztassál tennen magad és mostani országgyűlésébe bemenni, méltóztassál a mi kegyelmes királyunknak és az őfelsége tanácsosinak, sőt minden méltóságban helyeztetteknek és az ország fő-fő rendinek szíveketek úgy vezérteni, hogy minden cselekedetek, tanácsok és igyekezetek legyenek szent neved dicséretire, elpusztult hazánknak épülésére, a

keresztény anyaszentegyháznak nevelkedésére, hogy mi is az ő gondviselések alatt szolgálhassunk szent Felségednek életünknek minden idejében szentségben és igazságban [...]. Vigyázz, Uram, szent szemeiddel a mi szegény országunknak mostani gyűlésére, és minden jóra igazgasd azt a te jó Lelkessel, zabolázd meg az egyenetlen háborúságban gyönyörködőket, és verd hátra a lelki vagy pedig testi békességgel ellenkezőket. Adjad, ó, nagy Isten, jó kimenetelét ez országgyűlésének szent neved dicséretire, és sok ezer lelkeknek idvességére...” ■

▼ Bernard con Orley követője: a passió négy jelenete, 1520 k. (olaj, fa, 29,9 x 28,9 cm, Metropolitan Museum of Art, New York)

JEGYZETEK

- 1 RMNY 732.
- 2 Johannes Avenarius. Habermann műve már korábban (RMNY 289), Heltai Gáspár unitárius átdolgozásában megjelent (lásd erről BALÁZS 2006).
- 3 1990 előtt INCZE Gábor (1931–1932) alapvető imádságtörténeti munkája gazdag példatárral együtt evangélikus forrásokat is közöl.
- 4 KÓNYA 2022.
- 5 <http://ima.btk.ppke.hu/>. (Megtekintés: 2023. január 31.) Az adatbázis építői a bekezdések, hosszú *incipitek* közlésével segítik az imádságok beazonosítását.
- 6 BAJÁKI Rita (2015) imádságokkal kapcsolatos kutatásaiban sok értékes, evangélikus vonatkozású adatot találhatunk. Ő adta ki például a kéziratot, úgynevezett *Rimay János-imádságokönyvet*.
- 7 A kétféle elnevezés a protestáns, illetve a katolikus kifejezések eltérését jelzi.
- 8 Az egyszerűbb imádság általában három részből áll: megszólítás, kérdés/könyörgés – dicsőítés – hálaadás, zárás/doxológia.
- 9 FAZAKAS 2012, 11–62. o.; 2013.
- 10 KNAPP 2019.
- 11 A teológiai diszciplínák mellett érintkezik a szociológiával, az antropológiával és a pszichológiával is.
- 12 Lásd a *Magyar katolikus lexikon* szócikkét róla: <http://lexikon.katolikus.hu/E/elmélkedés.html>. (Megtekintés: 2023. január 31.)
- 13 A gyülekezeti ének (könyörgés és hálaadás) énekelt imádság. Az énekeskönyvekben is gyakran feltűnik a szent Ágostonnak tulajdonított idézet: *Qui cantat bis orat.* – „Aki énekel, kétszer imádkozik.” Tágabb kontextusára példa lehet az eperjesi lelkésznek, Madarász Mártonnak a gyűjteménye (RMNY 1439; lásd FERENCZI 2012).
- 14 Az imádsággal közös és eltérő műfaji jegyek kimutatása külön tanulmány tárgya lehet. Elemzésében BENCZE Imre (1995) rámutat arra, hogy a néhány imádságot tartalmazó művekre is érdemes lenne figyelmet fordítani.
- 15 RMNY 91.
- 16 PRÖHLE 1955.
- 17 JÁNOSY Lajos (1936–1937) a perikópa-imádságokat 17. századi forrás alapján közölte.
- 18 Szövege megegyezik a perikópáskönyv korábbi kiadásainak szövegével.
- 19 Imádság (1698, Bártfa, D_{9v}–D_{10r}). RMK I. 1517. Web: https://oszkdk.oszk.hu/storage/00/01/30/52/dd/1/RMK_I_1517__opar.pdf. (Letöltés: 2023. január 31.)
- 20 A korabeli szövegek mai helyesírással, de a rövidítések feloldásával szerepelnek.
- 21 RMNY 154. D3.
- 22 „Imádság
Úristen, mi mennyei, szerelmes szent Atyánk, Te, ki mindeneket gazdagon megáldottál, és mindennapi éléssel bőven megajándékoztál, kérünk Tégedet, oltalmaz minket fősvényeségtől és telhetetlenségtől. És gerjeszd fel az mi szíveinket, hogy az te áldásodból és az tetűled adott jótkból az szűkölködőknek örömet és jó kedvvel osztogassunk ez végre, hogy az te jószágidnak jó udvarbiráinak és sáfárinak talál-tassunk, és hogy ne szűkölködjünk, mikor ez féle udvarbiróságtól megfosztatunk, és az te ítélőszéked eleibe vitetünk. Ezt engedd meg minekünk ugyanazon mi Urunk Jézus Krisztusnak általa, ki teveled és a Szentlélekkel egyetemben él és uralkodik mindörökkön örökké, úgy legyen.” (RMNY 541. 493r)
- 23 RMNY 873. 100–101.
- 24 HUBERT 2020, 19. o.
- 25 RMNY 353. 1–2.
- 26 A hetedszaki imádságok megjelentek már HUSZÁR 1561-ben (RMNY 160. 2) is.
- 27 RMNY 395.
- 28 FEKETE Csaba (2000, V. o.) a következőképpen csoportosította az imádságokat: hetedszaki; mindennapos, évközi és alkalmi; ünnepi (kollekta, a gyülekezet imádsága); elmélkedések a Tízparancsolatból, a *Niceai hitvallásból* és a Miatyánk kéréseiből; valamint *psalmusokból* való imádságok.
- 29 A zsoltárimádságok nemcsak istentiszteletre, hanem magánáhitatra is szolgálták, „hogy legyen az egyigyű keresztény atyafiaknak valami példájok, mi módon keljen gondolkodniok és imádkozniok e mostani nyomorult üdőben a pszalmusokból” (RMNY 353. 1. 5r).
- 30 BOTTA 1991, 445–447. o. A források teljes feltárása még nem történt meg.
- 31 RMNY 353. 231.
- 32 A Vulgata szerinti számozás, az eredeti héber számozás szerint a 134. zsoltár.
- 33 A doxológiát (pl. „A mi Urunk Jézus Krisztusnak általa, ki teveled él és uralkodik a Szentléleknek egységében mindörökkön örökké” – RMNY 353/1. 21r) nem mindig közli újra Huszár Gál.
- 34 SCHÖCK 2022.
- 35 REUSS 2022.
- 36 HAFENSCHER 2022.
- 37 H. HUBERT 2022.
- 38 RMNY 100. F_{9v}–G_{2r}.
- 39 Fizetségét (mina, ókori súllyal megadott pénzegység).
- 40 Debreceni Ször Gáspár Sáros megyei lelkész stilsztikailag kiemelkedő imádságokönyvét (RMNY 848) a szakirodalom hol protestánsnak, hol reformátusnak minősíti. (Lásd a kötetről BAJÁKI 2013, 20–22. o.)
- 41 BAJÁKI 2020.
- 42 BALÁZS Mihály (2013, 302. o.) szerint: „Szinte biztosra vehetjük, hogy idővel ez az eretnek eredet elfelejtődött, hiszen a kolozsvári nyomdász magyarjának ezek a szövegdarabjai semmi olyat nem tartalmaztak, ami szentháromságtani szempontból megütözést kelthetett.”
- 43 RMNY 945.
- 44 RMNY 976.
- 45 BAJÁKI 2001, 286–287. o.
- 46 CSEPREGI 2011, 4., 11. o.
- 47 Az 1640-es (RMNY 1818) és 1642-es kiadás (RMNY 1942) énekeskönyvvel (RMNY 1816, 1942) egybekötve jelent meg.
- 48 RMNY 1459.)*(5.
- 49 Sajnos nem maradt fenn a csepregi lelkipásztornak, Lethenyei Istvánnak az 1629-es imakönyve, amelynek előszava elméleti elemzést is adott. Hírét Farkas előszava őrizte meg: „Ez ilyen buzgó, áhitatos és igazán való imádkozást peng minémű mesterséggel és illendő móddal kellessék kinek-kinek mind rendelnyi, s mind gyakorlatnyi, aki ez ideig nem tudta volna, és ezután tudnyi kívánna, lássa és olvassa az 1629 esztendőben nyomtatott imádságos könyvesckének praefatióját, avagy előjáró beszédét, melyet Lethenyei István, az mi csepregi prédikátor urunk bocsátott ki.” (RMNY 1459.)*(3.)
- 50 RMNY 1494.
- 51 TAKÁCS-REICHARDT Gabriella (2017) elemezte az átvételeket és adta ki az imádságokat.
- 52 RMNY 1018. Forrás egyelőre ismeretlen.
- 53 RMNY 1100. Zólyomi Perinna lefordította Martin Moeller *Manualej*-át (1593), amely elmélkedéseket és imádságokat tartalmazó *ars moriená* (RMNY 1077).
- 54 RMNY 2421 A.
- 55 HELTAI az imádság és elmélkedés közötti határt a következő úttal jelzi: „...külső tanítás (prédikáció, ének, katekizmus stb.) > belsővé vált, közvetlenül az individuuma vonatkozó tanítás ima formájában > a belsővé vált tanítás tükrében az individuum és transzcendens viszonya folyton újraértékelődik és -értelmeződik, az imádság elmélkedésbe vált át.” (2008, 80. o.)
- 56 RMNY 1678.
- 57 Második kiadásának (RMNY 1730) az Evangélikus Országos Könyvtárban R 3 jelzet alatt található példányáról lásd H. HUBERT 2009.
- 58 Debreceni nevét nem említi, de a fordításait felhasználta.
- 59 RMNY 1772. 481–482.
- 60 1632–1683 között négyszer.
- 61 HELTAI 2008, 87. o.
- 62 RMK 1: 1308. o. 88–91.
- 63 Az imádság után az ifjaknak el kellett mondaniuk a Miatyánkot is.
- 64 RMNY 1439 tartalmáról lásd FERENCZI 2012, 105–106. o.

- 65 C_{8v}-C_{9v},
66 60. o.
67 RMK 1: 1496. o. A7.
68 CSEPREGI Zoltán (2000, 39. o.) szerint a győri konvent kezdeményezésére kiadott könyvek „a betűínség enyhítésére szolgáltak”.
69 Bűnbocsánatért való könyörgések, elmélkedések és fohászok az úrvacsora vételekor, hálaadás a vétel után, fohászok az életnek megújulásáért.
70 Az utolsó olyan országgyűlés, amelyre még I. Lipót hívta össze a magyar rendeket.
- 71 1671-ben győri rektorként – a Wesselényi-féle összeesküvés miatt – kellett elmenekülnie a lelkészekkel együtt Győről. 1674-ben farádi lelkészként, a pozsonyi vésztörvényszék felállítására miatt kényszerült bujdosásra.
72 Az 1681-es soproni országgyűlés által korlátozott vallásgyakorlásra engedélyezett, úgynevezett artikuláris hely.
73 Ács Mihály életrajzi adatait lásd: https://medit.lutheran.hu/files/csepregi_zoltan_ELEM_II_1_1610_1681_nyugat_magyarország.pdf. (Letöltés: 2023. január 31.)
74 RMK 1: 1489. o. 124–134.

HIVATKOZOTT MŰVEK

- BAJÁKI Rita 2001. Pázmány Imádságos könyvének utóéletéhez. In: HARGITTAY 2001, 285–291. o.
BAJÁKI Rita 2013. Misztika és a Pázmány előtti magyar nyelvű imakönyvek. In: BOGÁR 2013, 13–22. o.
BAJÁKI Rita 2015. Rimay János (?) imádságai. In: BOGÁR 2015, 9–48. o.
BAJÁKI Rita 2020. Imaszövegek, felekezetek, imakönyvek. In: MÓRÉ-TASI 2020, 63–74. o.
BALÁZS Mihály 2006. Bevezető tanulmány. In: HELTAI 2016, 7–64. o.
BALÁZS Mihály 2013. Néhány megjegyzés Heltai imádságos könyvének utóéletéről. *Studia Litteraria*, 52. évf. 3–4. sz. 298–317. o.
BENCZE Imre 1995. Az imádkozó Magyar István. *Lelkipásztor*, 70. évf. 11. sz. 395–398. o.
BOGÁR Judit (szerk.) 2012. *Régi magyar imakönyvek és imádságok*. PPKE BTK, Piliscsaba. (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok 3.)
BOGÁR Judit (szerk.) 2013. *Misztika a 16–18. századi Magyarországon*. PPKE BTK, Piliscsaba. (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok 5.)
BOGÁR Judit (szerk.) 2015. *Régi magyar népelemek és imádságok*. MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest. (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok 11.)
BORSA Gedeon et al. 1971–2012. *Régi magyarországi nyomtatványok* [RMNY]. 1–4. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest.
BOTTA István 1991. *Huszár Gál élete, művei és kora (1512?–1575)*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Humanizmus és reformáció 18.)
CSEPREGI Zoltán 2000. *Magyar pietizmus 1700–1756*. Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 36.)
CSEPREGI Zoltán 2011. Négy nyelvű reformáció a Kárpát-medencében. *Keresztyén Igazság*, új folyam, 92. sz. 9–19. o.
FAZAKAS Gergely 2012. *Siralmas imádság és nemzeti önszemlélet*. Egyetemi Kiadó, Debrecen. (Csokonai Könyvtár 50.)
FAZAKAS Gergely 2013. A kora újkori magyarországi imádság- és meditációirodalom kutatásának legújabb eredményei és tendenciái. *Studia Litteraria*, 52. évf. 3–4. sz. 266–287. o.
FEKETE Csaba (szerk.) 2000. Az Imádkozó könyv, az imádságok értelmezése, liturgikus betagozódása egykor és ma. In: HUSZÁR–HUSZÁR 2000, V–XXIV. o.
FERENCZI Ilona 2012. Az ének mint imádság. Madarász Márton ének-imádságai. In: BOGÁR 2012, 105–112. o.
H. HUBERT Gabriella 2009. Istenes magyar ének. In: KORÁNYI 2009, 44–50. o.
H. HUBERT Gabriella 2022. Az evangélikus egyház könyvvelkei. In: SCHÖCK 2022, 293–343. o.
HAFENSCHER Károly 2022. Miatyánk – a Jézustól tanult imádság szerepe az evangélikus istentiszteleti életben. In: SCHÖCK 2022, 39–58. o.
HARGITTAY Emil (szerk.) 2001. *Pázmány Péter és kora*. PPKE BTK, Piliscsaba. (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 2.)
HELTAI Gáspár 2016. *Imádságos könyve (1570–1571)*. Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 5.)
HELTAI János 2008. *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*. Universitas – OSZK, Budapest. (Res Libraria 2.)
HUSZÁR Gál – HUSZÁR Dávid 2000. *Imádkozó könyv (1561, 1574, 1577)*. DRHE Gyakorlati Teológiai Tanszéke, Debrecen. (A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Teológiai Tanszékének tanulmányi füzetei 10.)
INCZE Gábor 1931–1932. A magyar református imádság a XVI. és XVII. században. *Theológiai Szemle*, 7. évf. 1–5. sz. 37–229. o.
JÁNOSY Lajos 1936–1937. Régi magyar liturgikus imádságok az egyházi év ünnepeire. *Lelkipásztor*, 13. évf. 1–2. sz. 11. kk.
KNAPP Éva 2019. Az imádság retorikájának kora újkori történetéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 123. évf. 1. sz. 3–32. o.
KÓNYA Franciska 2022. *1800 előtti magyarországi imádságok és elmélkedések szakirodalmi bibliográfiája 2020-ig*. ELKH – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest. (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti bibliográfiák 3.)
KORÁNYI András (szerk.) 2009. *Megújulás és megmaradás. Fabiny Tibor-émlékkönyv*. Luther Kiadó, Budapest.
MÓRÉ Tünde – TASI Réka (szerk.) 2020. *Interkonfesszionális és irodalom a kora újkorban*. Reciti Kiadó, Budapest.
PRÖHLE Károly 1955. A közölt kollektá-imádságok forrásjegyzéke. *Lelkipásztor*, 30. évf. 7. sz. 429. o.
REUSS András 2022. Ősi hagyomány továbbvitele egy új korban. A Miatyánk magyarázatai Luther munkásságában. In: SCHÖCK 2022, 183–207. o.
SCHÖCK Gyula (szerk.) 2022. *Közelítések a Miatyánkhoz. Értelmezések és tanulmányok az ökumenizmus jegyében*. Schöck ArtPrint, Budapest.
SÓVÁRI Soós Kristóf 2020. *Imái*. S. alá r. Hubert Ildikó. DRE Tudományos Gyűjteményei, Pápa.
SZABÓ Károly – HELLEBRANT Árpád (szerk.) 1879. *Régi magyar könyvtár* [RMK]. 1. köt. 1531–1711. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
TAKÁCS-REICHARDT Gabriella 2017. *Imádságok a reformáció korából*. Nádasy Pál: Áhítatos imádságok. Nádasy Ferenc Múzeum, Sárvár. (A Nádasyak hagyatéka 1.)

„Megnyitatom mennyországnak kapuját...”

Az archaikus népi imádságokról

→ MEDGYESY S. NORBERT

Népünk lényegében véve az államalapítás óta találkozott a gregorián dallamon énekelt liturgikus énekekkel és imádságokkal. A legfontosabb közvetítő szerv a kolostori és a káptalani iskolahálózat volt, az újkorban a kollégiumok mellett az alsófokú oktatás kisiskolái és azok vezetője, az iskolamester (Judi magister). Liturgikus gyökerű, áldásos munkájuk nyomán – többek között – népi gregorián passió-éneklésről, lamentációkról, litániadallamokról, latinul vagy anyanyelven saját, helyi tónusban recitált népcsernyékről ad hírt a népzene-kutatás.

E műfajok mellett volt és néhány helyen él még a népléleknek egy olyan zárt, alámerült Atlantiszsa, amely – kisebb kutatási előzmények után – Erdélyi Zsuzsanna (1921–2015) néprajztudós páratlan jelentőségű és mennyiségű gyűjtőmunkája nyomán bukkant fel. Ugyanis a népeletnek, a klasszikus szakrális lírai költészet, a drámairodalom és a néphagyomány szerves kapcsolatának van egy páratlanul szép, a középkor óta évszázadok alatt megérlelt, szájról szájra átadott, nagyanyától unokára, a családban szinte kötelező érvénnyel („Öreganyám kikövetelte tőlünk, hogy elmondjuk”)¹ öröklődött, templomban soha nem mondott része: az archaikus népi imádságok világa. Lelkiségi, történeti, irodalmi-költői és néprajzi szempontból egyaránt különleges értéket hordoznak. Valódi igazgyöngyök, amelyek napjaink zakatoló, szekularizált emberét is a mennyei világ felé röpitik. A műfaj felfedezője, névadója, legnagyobb gyűjtője, rendszerezője és értelmezője Erdélyi Zsuzsanna Magyar Örökség,

Pitré-, Kossuth-, Európa- és Pro Cultura Christiana díjas néprajzkutató, aki Lajtha László (1892–1963) népzene-gyűjtő, világhírű zeneszerző, karnagy és egyetemi tanár tanítványaként 1968. december 17-én a somogyi Nagyberényben a kilencvennyolc esztendősen Babos Jánosné Ruzics Rozáliától hallotta meg a rendkívüli szépségű, műfajában korábban soha, senki által nem kutatott imádságtípust. Idézzük e nagyberényi alapszövegnek a tőle csak néhány szóban eltérő perenyéi (Vas vármegye) változatát:

„Názáretbeli Jézus, zsidóknak királya,
Veszédelemben lévő forgóknak Istené,
Megtetősült Szent Ige,
Ne hagyjál bűnben elveszni.
Szent Isten,
Szent erős Isten,
Szent halhatatlan Úristen,
Könyörülj rajtunk.
Hét kereszt alatt lefekszünk,
Hét kereszt alatt fölkelünk.
Őrizz, angyal, éjfélig,
Boldogságos Szűz Mária veradtig,
Jézus Krisztus mindétig,
Hogy gyarló testünk nyugodjék,
De szívünk el ne aludjék.
Hogy téged mindenkör lásson,
Mindén gonosz távoztasson.
Minket az angyal őrizzen,
Szent keresztjével megjegyezzen,
Sátán tőlünk elménjen,
Jézus maga velünk légyen.

→ Medgyesy S. Norbert (1977): győri születésű, a PPKE BTK Történelemelméleti, Módszertani és Didaktikai Tanszékének tanszékvezetője, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete Régi Magyar Drámatörténeti Kutatócsoportjának tagja, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Népzene Tanszékének óraadó tanára és a Boldog Özséb Szintársulat vezetője.

Malasztnak anyja, Mária,
 Irgalmasságnak Szent Anyja,
 Légy lelkünk oltalmazója,
 Végórán befogadója.
 Istennek hív Szent Angyala,
 Engem őrzésed alá
 Az Úr kegyelmességéből
 Bizattam anyám méhéből.
 Világon látogass,
 Őrizz, vezérelj és támogass.
 Fe(h)ér rózsza Mária,
 Gyönggyel gyökerezzél,
 Aranyat virágozzál.
 A mi házunk négyszöglet,
 Négy szép angyalok forogjatok,
 Négy szép angyalok örökdetek.
 Kérészték forogjatok
 Boldogasszon ágyába,
 Ábrahám kebelébe.
 Hét szülte világot,
 Világ szülte Szent Annát,
 Szent Anna szültő Máriát,
 Mária szültő Szent Fiát,
 Világ Megváltóját.
 Kitekintek napkelet felé,
 Ott látok egy szép templomot,
 Kívül aranyos,
 Belül irgalmas.
 Benne vagyon Krisztus Urunk
 Térdig vérbe,
 Könyökig könnybe.
 Méne Jézus paradicsom felé,
 Vasszegekkel szegeznek,
 Vasvesszőkkel vesszőzik.
 Három csöpp vére lecsöppenik,
 Szent angyalok fölszedik,
 Aranytányérba teszik,
 Lórikomba felviszik,
 Krisztus Urunk elejé teszik.
 Krisztus Urunk azt mondja,
 Sem tréfa, sem játék,
 Ki ezt az imádságot napjába
 Kétszer elmondja,
 Hét halálos bűne bocsáttatik.”²

Erdélyi Zsuzsanna nemzetközi téren is emblemikus jelentőségűvé magasodott. Először 1974-ben kisebb, majd 1976-ban közel nyolcszáz oldal, 1999-ben pedig ezeregyszáz oldal terjedelemben megjelent könyvének – *Hegyet hágék, lőtőt lépék* – címét idézve: Erdélyi Zsuzsanna hegyet hágott és lőtőt lépett, a tizkilós Uher magnót éveken át vállán cipelve és minden ellenállást legyőzve, hogy a legelhagyatottabb falvak utolsó utcájának (testi szemmel) legerőtlenebb asszonyaihoz, valójában élő kódexlapjaihoz is eljusson, és az utolsó pillanatban, a huszonegyedik órában megörökítse a messzi évszázadokból származó imádságokat, ráolvasásokat, az egész egyházi évet átfogó népekeket, kántálókat és legendaballadákat. Erdélyi Zsuzsanna tanítványaként a grádistyei horvátok körében Horváth Sándor, Palócföldön Lengyel Ágnes és Limbacher Gábor, Szeged környékén Polner Zoltán, a Vajdaságban Silling István, Erdélyben és Moldvában Tánzos Vilmos, Takács György és Harangozó Imre gyűjtése révén közel ötvenezer archaikus népi imádságszöveggel rendelkezünk az egész magyar nyelvterületről.³

A műfaj lényege: a késő középkor és a barokk kor elsősorban ferences kötődésű és anyanyelvű kolostori irodalmának elmélkedései, prédikációi s leginkább misztériumjátékai maradtak fenn lírai, néha párbeszédese, összességében töredékes formában a nép körében. Fő témájuk Jézus Krisztus és Szűz Mária együtt szenvedése (*compassiója*), ennél fogva a pénteki nap hangsúlyos szerepe, amelyről az imádkozó asszonyok még hosszú évszázadok távlatából is megrendülve, néha könnyezve beszéltek. A „térgyig vérbe’, könyökig könnybe’, színye szomorodva, szenvedit verítve” fogant, szintén a késő középkori izzó, erősen átélt vallásosságban gyökerező Mária-síralmakban gyakran az énekes asszonyok saját, édesanyjai fájdalma jutott szakrális magaslatoakra, hiszen „Égen megyen egy madár, / Nem madár, Szárnyas angyal, / Szárnya alatt szent ótár, / Szent ótárban igaz hit, / Igaz hitben Boldogasszony”.⁴ Az imádságok alliterációban és asszonánban gazdag költői szövegében Jézus Krisztus és Szűz Mária mellett Lukács és János evangélista, Borbála, Nursiai Benedek, Antiókhiai Margit („Szűz leán Szen’ Margit”),⁵ Rozália és Rókus

pestisszentek, Remete és Páduai Antal, ritkábban Ágoston és Pió alakja tűnik fel. Az imádságszövegek elmaradhatatlan jellemzői a napjainkban már „teologicé-liturgicé abszurd”,⁶ de annál lényegesebb záradékok: az ekként hallható mennyei ígéretek (pl. „Aki ezt az imádságot elmondja...”, vagy „Krisztus Urunk azt mondja, [...] bejut a paradicsomba”) középkori pápai búcsú kiváltságokra vezethetők vissza, amelyeket a nép Krisztus szájába adott, hogy még nagyobb legyen a fohász üdvösséghez, mennyországot megnyitó lelki haszna és nyomatéka.

Az imádságok szövegében hallható passiók párbeszédek a középkori és barokk kori misztériumjátékok (*theatrum sacrum*, pl. a 18. századi csíksomlyói ferences passiójátékok) nyomait őrzik. Az *Arany Miatyánkkal*, más imádságokkal és néhány legendaballadával kapcsolatban a ferences Laskai Osvát (1450 k.–1511) dramatikus prédikációinak (pl. *Biga salutis*, *Gemma fidei*), az 1500-as évek eleji magyar nyelvű kódexek *devotiós* (áhitatos) passióinak és más imádságainak szófordulatait és motívumait fedezhetjük fel mind a mai napig idős asszonyok imádságszövegeiben. Néhány példa a szenvedéstörténet témáját megjelenítő források közül: *Winkler-kódex* (1506), *Nádor-kódex* (1508), *Weszprémi-kódex* (16. század eleje), *Érsekújvári kódex* (1529–1531); más imádságok esetében: *Gömöry-kódex* (1516), *Érdy-kódex* (1526 k.), *Peer-kódex* (1526), *Thewrewk-kódex* (1531). Bornemisza Péter *Ördögi kísértetek* című műve (1578) viszont kikel a bájoló, varázsszerű imádságok ellen. A *Makula nélkül való tükkör* című kegyességi mű, barokk kori népszerű Jézus- és Mária-életrajz (első magyar nyelvű kiadása: Nagyszombat, 1712) hatása elsősorban az apokrif motívumoknál (pl. Jézus és Mária búcsúzása a szenvedéstörténet előtt) mutatható ki. A *Cantus Catholici* (1651, 1674, 1703, 1738) és a Kájoni János ferences egyházenész szerkesztette *Cantionale Catholicum* (Csíksomlyó, 1676, 1719, 1805) énekeskönyv, továbbá az 1700-ban Erdélyben kinyomtatott *Lelki Paradicsom* imakönyv, azaz barokk kori nyomtatott liturgikus és áhitati művek szövegei, azok egyes sorai ugyancsak fellelhetők a szóbeliségben fennmaradt archaikus imádságok között. Az

archaikus népi imádságok forrásainak vizsgálatához Pongrácz Eszter *Arany Korona* című, 1719 és 1902 között harmincöt kiadást megélt imakönyve szintén elengedhetetlen. Az 18–19. századi szakrális ponyvanyomtatványok kultúra-, szöveg- és motívumközvetítő szerepe ugyancsak jelentős.

Az imádságok szövegéből látható, hogy több évszázad és több műfaj (pl. himnusz, népének, misztériumdráma, ősköltészet) nyomai, összetöredezett gyémántdarabkái fedezhetők fel akár egy-egy szövegen belül is. Az imént idézett, „Názáretbeli Jézus...” kezdetű imádság ennek iskolapéldája. Például az 5–8. sorában olvasható „Szent Isten, / szent erős Isten...” szakasz az őskeresztény *Trisagion-himnusz* részlete, amely a magyarországi (esztergomi) rítusban a (napot lezáró) completorium zsolozsmaóra záróéneke volt a nagyböjtben. Emellett a nagypénteki liturgiában is szerepel a kereszt behozatalakor hangzó ének részeként: „Hágiosz ho Theosz! Sanctus Deus!” („Szent az Isten...”), melynek kezdősora: „Popule meus...”, azaz „Ó, én népem,

▲ Ima a Selmeci-hegységben, 1932 (Fortepan/Schermann Ákos)

▼ Az antiókhiai kehely, 500–550 (19,6 × 18 × 15,2 cm, ezüst, aranyozott ezüst, The Metropolitan Museum of Art, New York)

teellened mit vétettem?”⁷ A „Boldogasszony ágya” a születést, az „Ábrahám kebele” pedig a földi halált jelenti. A „Hét szülte világot / Világ szülte Szent Annát”, más változatban: „Ég szülte földet, / Föld szülte fát” szakaszt Erdélyi Zsuzsanna kozmikus genezisnek, teremtésnek nevezi. Ez a rész csodálatos költészettel, Jessze törzse, Jézus szentatyafisága és virágjelképek sorolásával ábrázolja a krisztusi születést, a karácsony misztériumát. Teljes példája a „Fehér rózsza Mária...” imádságtípus részeként:

„Fe(h)ér rózsza Mária,
Gyönggyel gyökerezzél,
Arannyal virágozzál.
A mi házunk négyoszlopt,
Négy szép angyalok forogjatok,
Négy szép angyalok őrködjetek.
Kérésztek forogjatok
Boldogasszon á(l)gyába,

Ábrahám kebelébe.
Ég szülte földet,
Föld szülte fát,
Fa szülte ágát,
Ága szülte bimbaját,
Bimbaja szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte Máriát,
Mária szülte Krisztus Urunkat,
Világ Megváltóját.
Kitekintek napkelet felé,
Ott látok egy szép templomot,
Kívül aranyos,
Belül irgalmas.”⁸

A karácsonyi ünnepkörhöz („Ég szülte földet...”)
kapcsolódva elmondható, hogy az adventi rorate-
miséket el sem lehet képzelni, hogy szebb imád-
ságokkal kezdjük a rorateintroitus előtt, mint az
alábbiak:

„Üdvözlégy, kinyílt Szűz Virág,
Szép szüzességben Anyaság,
Kegyess Királyné Asszonyság,
Csillaggal fénylő boldogság.
Szép kerekék, forogjatok,
Szép csillagok, csillámjatok,
Világ állapotok,
Ezer éjjel bételék,
Szűz Mária születék,
Szent székébe ülteték.
Egész világ felvirrad,
Piros hajnal meghasad,
Gyöngyvirág rajztatja,
Fehér rózsza Mária,
Gyönggyel gyökerezik,
Arannyal virágzik.”⁹

Az „aranyos mise” az advent hétköznap hajnali roratemise népi elnevezése, amelyhez betegség- és bajelhárító hiedelmek és szent személyek társulnak:

„Az angyalok csendítének,
Aranyos misére készülődnek.
Azon kérem az Úr Jézust,
Adjon nékem három angyalt,
Egy őrizzen,
Más serkentsen,
A harmadik mondja a Tízparancsolatot.
Az én házam Szent Antal háza,
Négy szegibe’ négy angyal,
Közepibe szent oltár,
Szent oltár előtt aranykereszt,
Nyiss ajtót, angyal,
Nyújts kezét, Mária,
Hogy mehessünk az Úr színe elébe,
Az örök paradicsom kertjébe,
Most és mindörökké, amen.”¹⁰

A „kívül aranyos, belül irgalmas” templom az egyház jelképe. A költői kép a középkori fény-szimbolikát idézi: az arany szín (további példák: aranyajtó, aranyszék, szent aranyos szent vasárnap, aranykönny, aranyszakáll, aranytemplom, aranyoltár, aranytál) a középkori fény-szimbolika,

a királyi arany színben tündöklő Krisztus Király jelképrendszerének folklorizálódott formája, a sötétségtől rettegő nép fényességének kifejezője. E szövegrészek ezeknek az imádságoknak az egyik lényegét is mutatják: verbális ikonográfáról van szó, mert az egyszerű, anyagiakban szegény, de lélekben annál gazdagabb, elsősorban földművelő és állattenyésztő ember e szövegek által varázsolta a templom és az ott megnyílt mennyország szépségét és vigaszát saját szerény otthonába. A „mustromfa” a *mustármag* kifejezés variánsa, amelynek dogmatikai-spirituális értelmezése Jézus példabeszédében (Mt 13,31–32) rejlik: a mustármagból kinő a mustárfa, amely a templom (kápolna) és tágabb értelemben az egyház jelképe.

A pénteki nap hangsúlyos szerepét (lásd alább: „Ma péntek, ugye, annak a napja...”), kegyelem-biztosító mivoltát már egy bázeli kódex is megemlíti az 1300-as években. Egyik legszebb, költői képekkel és alliterációkkal gazdag példáját a moldvai csángó magyar Diószeg községben hallottam harminc esztendővel ezelőtt:

„Ma péntek,
Ugye, annak a napja,
Krisztus mene kénjára,
Kényelmesek esettye,
Öt mélységes sebeje,
Kibül kifolyék az ő drágalátos szent vére.
Meglátá az ő szerelmes Szent Fiát
Egy magos keresztfán,
Térgyig vérbe,
Könyökig könyibe,
Színye szomorodva,
Szent verit veritve.
Egy szót mondék,
Testet teremték,
Lelket odaadám.
Ki eszt emongya,
Vagy este, vaj reggel,
Megnyittatom harmadnapon mennyországna
kapuját,
Bétetetem poklokna ajtaját.
Hajnal, hajnal, szép piros hajnal,

Ongolának¹¹ három ága,
 Magos mennynek magossága,
 Nyics kaput, angyal,
 Nyujcs kezet, Boldogsága Szép Szűz Mária,
 Hogy mehessünk Urunknak színye szent látására.
 Hajnal, hajnal, szép piros hajnal,
 Kibe megnyugovék,
 Mártírokra meglév,
 Elleneste szé virág,
 Neked adám lelkemet,
 Tőled várom örökké való üdvösségemet.
 Ámen.”¹²

A gyakran előforduló aranytányér és a „lóriktom” (más változatban: órium, kárium, árgyium, árgyelom), amelybe Krisztus lehulló vérét gyűjtik, maga a Szent Grál. Az 5. századi apokrif *Nikodémus evangéliuma (Gesta Pilati)* és a kora középkori breton monda kör szerint a Grál az az edény, amelyben Krisztus az utolsó vacsorán saját vérét adta apostolainak, és amelybe aztán Arimátiai József felfogta a Megváltó vérét a kereszt alatt. Keresztény jelkép-ként a Grál liturgikus edény, szent ereklye, az eukharisztia jegye, amely a krisztusi véráldozatot idézi, ahogy a közkedvelt „Lehullott a Jézus vére...” nagyböjti népének szövege is idézi. Az 1710-es évektől felvirágzott kalföldi Mária-kegyhely, Tétszentkút szülötte – egy esti imádság részeként – így ismerte a Grál-legendát:

„Én lefekszek én ágyamba,
 Testem, lelkem koporsóban,
 Három angyal fejem fölött,
 Egyik vigyáz,
 Másik oltalmaz,
 Harmadik a bünös lelkemet válassza.
 Kakas szólal,
 Máriát kiáltja:
 Kelj föl, Mária,
 Kelj fel, Mária,
 Mer’ megfogták a szent Fiadat,
 Felfeszítették a keresztfára,
 Hét csöpp vére lecsöppent,
 A szent angyalok felszedték,

Aranytányérba tették,
 Krisztus Urunk elejbe felvitték,
 Krisztus Urunk is azt mondja,
 Aki ezt az imát este-reggel elmondja,
 Hét főbüne esedezik érttünk. Ámen.”¹³

A „Mivel már megvirradván, / kérjük Istent leborulván...” a *Jam lucis orto sidere...* kezdetű, 470–700 között keletkezett, a 9. század óta a zsolozsma napkezdő, úgynevezett primahórájában énekelt himnusz népi változata (eredeti kezdősorváltozatokkal: „Az éj után megvirradván...”, „Fölkelt a napnak csillaga...”). Magyar fordítását elsőként a jezsuita Hajnal Mátyás készítette el és adta közre nyomtatásban 1629-ben Bécsben *Az Jesus Szívet Szerető Szíveknek [...]* *könyvechke* című művében.¹⁴ Két példát idézünk Moldvából: Tankó György szövege az említett himnusz származéka, felesége imádságában feltárul a mennyország, ezzel a népi látomásirodalom szép példáját olvashatjuk:

„Mivel már megvirradván,
 Kérik Istent leborulván,
 Hogy ezen a napon járván ne ejtsen a Sátán.
 Ugy foly nyelvünk szorulása,¹⁵
 Ne hallassák durfolyása,¹⁶
 Szemeinknek nyargalása
 Világ hívságot ne lásson!
 Mind a hó tiszták lehessünk,
 Józan legyen eledelünk,
 Hogy jóra fordulhasson testünk.
 Ez világ nyugodják,
 Világtól szüvünk búcsúzzék,
 Egy Isten tőlünk áldassék. Ámen.”¹⁷

„Én felkelek jó reggel,
 Hajnalban megmosdom,
 Bűneimtől megkendezem, vétkeimtől.
 Kiállok ajtóm eleibe,
 Feltekintek magos mennyekbe,
 Nyitva látom mennyország kapuját,
 Azon belül ajtaját.
 Mária felfogad, és úgy kéri szent Fiát,
 Hogy bocsássa meg az egész világ bűneit. Ámen.”¹⁸

A hazai evangélikusok körében Erdélyi Zsuzsanna a késő középkori eredetű, dramatikus legendaballada, az *Arany Miatyánk* német változatát (*Goldener Vater unser*) és az angyal-imádságtípust fedezte fel.¹⁹

E kivételes szépségű, mély lelkeséget és művelődéstörténeti háttérrel hordozó, leginkább a katolikusok körében élő, mellettük evangélikus és református „élő könyvtáraktól” is megörökített műfajtól esti imádságok idézésével búcsúznak. Imre Kálmánné Balogh Rozália (Perenye, 1921–2006) alábbi imádságfüzérében a pénteki nap hangsúlyos szerepe is előkerül („Ma van péntek...”), és Szűz Mária közbenjárását is kéri:

„Én lefekszek én ágyamba,
Mint Krisztus a koporsóba,
Kemén álom el né nyomjon,
Sátán, ördög még né csaljon!
Két karomon két kar angyal,
Két vállamon őrzőangyal.
Forogjatok, szent kérészték, annak a kebelibe,
Lélek szem Jézus, Mária szent nevébe.
Előbb, hogyszem léfekügyem,
Kezeimet összetészem,
Hozzád emelém szívemet,
Istenem, áldlak tégedet,
Hogy velem ennyi jót tettél,
Veszélyektől megmentettél,
Mivel ellenéd vétettem,
Bocsáss meg, kérlek, énnékem.
Mer’ nyugton csak így alhatom,
Vigyázz reám, őrangyalom!
Ó, Mária, édesanyám,
Kérlek, légyen gondod reám,
Ó, üdvözítő Jézusom,
Szent sebeidbe zárkozom,
Melyekből véréd folyt értem,
Lemosva lón az én vétkem,
Légy velem, édes Jézusom,
Hogy így békében nyugodhassam. Ámen.”

„A mi házunk négyszögletés,
Négy szép angyal, őrzőangyalok, őriztéték,
Kérészték, forogjatok,
Hadd nyugodjon Boldogasszon ágyába,
Ábrahám kebelébe.
Föld szültő világot,
Világ szültő Szent Annát,
Szent Anna szülte Szűz Máriát,
Szűz Mária szülte Szent Fiát, a világ Megváltóját.
Kitekintek e napkelet felé,
Ott látok egy anyaszentegyházat,
Kívül aranyos,
Belül irgalmas.
Abban vagyon Krisztus Urunk
Térdig vérben, könyökig könnyben.
Mellette áll három próféta.
Kérdi Jézus: Kit kerestek?
Krisztus Urunkat gyüttünk látogatni.
Ma van péntek,
Krisztus Urunk kínzó napja,
Krisztus Urunk fölmént a paradicsomba,
Utánament három pogán zsidó,
Vasszegekkel szegezték,
Vasvesszőkkel vesszőzték,
Három csöpp vére lécsöppent,
Az angyalok fölszedtik,
Arantányérba tettik,
Krisztus Urunk elejbe abba vüttik.
Krisztus Urunk azt mondta,
Aki ezt az imádságot minden pénteken elmondja,
Hét halálos bűnő megbocsáttatik. Ámen.”

„Mária, Szűzanyám, te légy én pátrónám, szívemet,
lelkemet nekéd adom. Ne hagyj el, vigyázz rám, hogy
utolsó órád szerencsésen jöjjön, édesanyám, Mária,
hogy a sátán azon órán nekem ne árthasson, közel
se állhasson én szegény lelkemhez, ne bánthasson.

Ó, Mária, édesanyám, az egekből, magas
mennyből tekints le rám, most, és midőn eljön az
én végső órá! Ámen.”²⁰ ■

▼ A nádorvárosi evangélikus templom, 1943 (Forrepan/ld. Konok Tamás)

JEGYZETEK

- 1 ERDÉLYI 1976, 23. o.
- 2 Az imádság átörökítői: Bejczy Józsefné Hittaller Anna (Perenye, 1928–2015) előénekes és húga, Balázsvölgyi Lászlóné Hittaller Mária (Perenye, 1930–2012). Gyűjtötte: Medgyesy S. Norbert, Perenye, 1995. július 8. és 1996. július 30. Nagyanyjuktól, a szintén perenyei Mészáros Jánosné Markó Annától (1866–1945) tanulták.
- 3 Lásd HORVÁTH 1991; HARANGOZÓ 1998; 2001; TAKÁCS 2001; 2015; TÁNCZOS 1996; 1999; 2000; 2001.
- 4 ERDÉLYI 1976, 212. o.
- 5 Uo. 162. o.
- 6 Uo. 21. o.
- 7 Lásd: *Éneklő egyház* [ÉE] 819; *Dicsérjétek az Urat* [DU] 95f; népéneként: ÉE 88; DU 88; DU 88b.
- 8 Perenye (Vas vármegye): Bejczy Józsefné Hittaller Anna (1928–2015) előénekes; Pataki Lászlóné Szakács Erzsébet, Perenye, 1920. május 31. Gyűjtés: Medgyesy S. Norbert, Perenye, 2000. augusztus 18. Kijelölés tőlem, M. S. N.
- 9 ERDÉLYI Zsuzsanna vasi és somogyi gyűjtéséből (1976)
- 10 Gyimesközéplek, Hidegség, Gyimesbükk, Buha-mezeje, egykori Csik vármegye. Gyűjtötte és kiadta: TAKÁCS 2001, 272. o.
- 11 Ongola: háromágú fa, amely keresztjelkép; ha gyertyatartó, akkor fényjelkép.
- 12 Dascalné Józsi Mária (született 1924. november 2., Szalánc, Moldva) mostohaapjától tanulta. Gyűjtötte: Medgyesy S. Norbert, Diószeg, Moldva, 1993. július 4. A gyűjtésen, egyúttal a Jáki Sándor Teodóz (1929–2013) győri bencés egyházzeneész és gimnáziumi tanár vezette moldvai utazáson Horváth Brigitta győri építész, műszaki ellenőr és Józsa Mónika vágai (ma Szlovákia) karnagy, énekművész is részt vett.
- 13 Rigó Imréné Szűcs Piroska, Tétszentkút (Győr vármegye), 1930. december 1. Gyűjtötte: Medgyesy S. Norbert, Győr-Sziget, 1995. január.
- 14 Holl Béla kiadásában olvasható: RMKT 7: 75. sz.
- 15 Szólása (nyelvrömlás).
- 16 „Dül-fülása”.
- 17 Tankó György (született 1935, Lészped, Moldva); gyűjtötte: Medgyesy S. Norbert, Lészped, 1994. július 6.
- 18 Tankó Györgyné Puskás Katalin (született 1940, Lészped, Moldva); gyűjtötte: Medgyesy S. Norbert, Lészped, 1994. július 6.
- 19 Van-e hazai evangélikus népi imádsághagyomány? 1981; Válasz a kérdésre: Van-e hazai evangélikus imádsághagyomány? 1983. In: ERDÉLYI 2015, 384–404. o.
- 20 Imre Kálmánné Balogh Rozália perenyei születésű édesanyjától, Foki Annától (†1953) és édesapjától, Balogh Kálmántól (†1928) tanulta ezt a fohászt. Szülei a nagyszülőiktől örökölték tovább, Balogh Istvántól és az 1928-ban elhunyt Gergely Borbálától. Rozi néni így mesélt az imádságok életéről: „Mindig este, közösen imádkoztuk, télen a sparhelt mellett körbeültünk, és ott imádkoztunk. Halottakér’, bűneink bánatáér’. Sokat imádkoztunk, a’ vót akkor a szórakozás! Visszaménoleg az öregektől tanultuk, ez ilyen családi hagyomány volt, ezek a régi imák. Vót, mikor mindén este elmondtuk, nyáron nem annyira, ha a mezőn sok volt az elfoglaltság, inkább télen mondtuk. Ez ilyen öröklődő volt nálunk, ezek az imádságok. Most is elmondom mindén este, most már csak fekvé.” (Gyűjtötte: Medgyesy S. Norbert, Perenye, 2000. augusztus 18.) A Perenyében gyűjtött archaikus népi imádságok olvashatók és hallhatók: MEDGYESY S. 2011; CD-ROM, track 258a–268.

AJÁNLOTT IRODALOM

- ERDÉLYI Zsuzsanna 1976. *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Magvető Kiadó, Budapest. Bőv. kiad. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1999. Web: <http://mek.niif.hu/05200/05255/>. (Megtekintés: 2023. február 28.)
- ERDÉLYI Zsuzsanna 1988. Az archaikus népi imádságok. In: *Magyar néprajz*. 5. köt. *Magyar népköltészet*. Szerk. Vargyas Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest. 692–748. o. Web: <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/05/249.html>. (Megtekintés: 2023. február 28.)
- ERDÉLYI Zsuzsanna 2001. *Aki ezt az imádságot... Élő passiók*. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- ERDÉLYI Zsuzsanna – VÁRHELYI Ilona 2011. „...századokon át paptalanul...” *Az archaikus népi imádságműfaj fogadtatástörténete*. Szent István Társulat, Budapest.
- ERDÉLYI Zsuzsanna 2015. *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága*. Kalligram Kiadó, Pozsony
- HARANGOZÓ Imre 1998. „Krisztusz háze aranyos...” *Archaikus imák, ráolvasások, kántálók a gyimesi és moldvai magyarok hagyományából*. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkigyós.
- HARANGOZÓ Imre (szerk.) 2001. „Ott hol éltek vala a magyarok...” *Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincses-tárából*. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkigyós.
- HARANGOZÓ Imre – KÓVÁRI Réka 2005. *Etelközi fohászok. Válogatás a moldvai magyarság vallásos népköltészetének kincses-tárából*. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkigyós. Web: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_VESZ_Veszmuzykono5/?pg=135&layout=s. (Letöltés: 2023. február 28.)
- Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Digitalizált hanglemez. https://www.youtube.com/playlist?list=OLAK5uy_mAm4uoV9DmE271od2UV5QPw_hRQoBDudE. (Megtekintés: 2023. február 28.)
- HOLL Béla (szerk.) 1974. *Régi magyar költők tára*. 7. köt. 17. század. *Katolikus egyházi énekek (1608–1651)*. Akadémiai Kiadó, Budapest. [RMKT 7.]
- HORVÁTH Sándor 1991. *Mária álma*. Jel, 3. évf. 1. sz. 10–12. o.
- MEDGYESY S. Norbert (szerk.) 2011. *Ecclesia Agathae. A 250 esztendő perenyei templom tanulmányköte és népénekhanglemezei*. CD- és CD-ROM-melléklettel. Magyar Napló, Budapest.
- MEDGYESY S. Norbert (szerk.) 2019. *Mária Anya – Mária Anyánk. Szűz Mária élete és alakja a magyar népi Mária-költészetben Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése szerint*. Szent István Társulat, Budapest.
- Pócs Éva 1986. *Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások*. Helikon Kiadó, Budapest. Web: <https://mek.oszk.hu/06100/06124/html/index.htm>. (Megtekintés: 2023. február 28.)
- Portréfilm Erdélyi Zsuzsannáról. Előzetes. *Magyar Művészeti Akadémia*. <https://www.mma-tv.hu/web/mma-tv/mma-tv/-/video/1694445/portrefilm-erdelyi-zsuzsannarol-5-perces-elozetes>. (Megtekintés: 2023. február 28.)
- TAKÁCS György 2001. *Aranykertbe’ aranya. Gyimesi, hárompataki, úzvölgyi csángó imák és ráolvasások*. Szent István Társulat, Budapest.
- TAKÁCS György 2015. *Angyalok csenditénék. Archaikus népi imádságok a régi Csíkszékről*. Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, Budapest.
- TÁNCZOS Vilmos 1996. *Gyöngyökkel gyökerezéél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- TÁNCZOS Vilmos 1999. *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- TÁNCZOS Vilmos 2000. *Eleven ostyá, szép virág. A moldvai csángó népi imák képei*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- TÁNCZOS Vilmos 2001. *Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és életter*. Püski Kiadó, Budapest.

térdre

→ JAHODA SÁNDOR

ennyi irgalmatlan zaj
 közt még az örök
 csendért is kiáltsak –
 minek sietni
 néha engedem
 hogy súroljon
 a tömegben-levés
 érzése hiszen az
 olyan *meghitt*
 mint az ál-érdeklődések
 általában és mégis
 valahogy kell
 az embernek
 az ember
 csak néz
 én őket
 ők engem
biztos kötelékben
 pedig én más vagyok
 nekik és ők mások
 nekem mindegy
 változhatatlan hagyom
 egy gyönyörű nő
 szem-mosolya
 akkora varázslat
 hogy napokra
 térdre tud kényszeríteni

halljátok-e

valaki rázza
 az eget mint
 az almafát
 borzasztó nagy
 áldozatot hoz
 ott a természet
 óriásit hogy
 az ember
 szabad
 lehessen meg
 számlálhatatlan
 sok *miért*
 kószál
 az úrben
 árván de még
 mindig van
 annyi szépség
 e létünknek
 hogy akár
 melyikért
 érdemes élni
 meg
 halni

→ *Jahoda Sándor* (1976): költő, író, az Artisták cérnaszálon költői csoport tagja. Legutóbbi kötete *Hungária körút – Verseik* (Hungarovox Kiadó, 2022) címmel jelent meg.

egyre-kor

a düh az a rohadt szemét nem hagy
aludni ebből a poszt-történelmi időből
húzzanak el innen a vadlibák délre
vigyenek lehetőség szerint csak el
a keletinél a megállóban úgy ül
egy borzas kis néni akár valami
koszlott csomag amit réges-rég ott
felejtettek én létezésből doktoráltam
ám ez több hogyszem megérdemelhetném
nyugtalanító aprócska lelkesedések
cikáznak a tarkómban mint amikor
először jártam a múltban pedig hát
mondják csak ott lehetek ahol *vagyok*
magam is hallottam ezt-azt távoli
szavak késő robaját sugárhajtású vers

▲ Tömeg, 1953 (Fortepan/Nagy Gyula)

Fába faragott imádság

A nemescsói szószékoltár rövid története

→ HARMATI BÉLA LÁSZLÓ

A Vas vármegyei Nemescsón található a magyarországi evangélikusság történetének egyik emblematikus helyszíne. A gyülekezet temploma(i), története, akárcsak a mai Magyarországon fennmaradt legrégebbi berendezése elődeink fennmaradásért folytatott küzdelmeiről és az imádságba vetett mély meggyőződéséről tanúskodik.

Az evangélikus gyülekezet korai helyzetéről egy katolikus vizitációs jegyzőkönyvből értesülhetünk. A győri püspök megbízásából Kazó István kanonok látogatott el Nemescsóra, és leírta az ott tapasztaltakat 1698-ban. Ezt látta a helyszínen: „A templomszoba belől a helység közepén egy kevéssé felemelt helyen napkeletre fekszik. A régiektől Isten dicsőségére és Szent Péternek tiszteletére építtetett. Térségére nézve igen csekély. A padimentum kővel van kirakva. A kórus fából épült, a prédikálószek kőből van. S székek rendetlenek, alkalmatlanok és tsekélyek. Nintsen sekrestyéje, keresztelő köve, gyóntatószéke, sem oltárjai. Egy asztala van, mely oltárképen szolgál kőből. Vagyon körülötte egy alkalmas temetőhely, de bomladozott és több helyen réses a körülvevő fala. A toronyban, mely kőből épült és kirakott fedeles, egy harang vagyon benne, mely felirata szerint 1614-ből való. A plébános Tudós Ats Mihály Úr augusztana vallású magyar, csepregi születésű, 51 esztendő. Nemes Choi községben számlálatnak 175 lakosok, ezek közül 16 katolikus.”¹ A helyszíni beszámoló arra utal, hogy az eredetileg katolikus építésű templomot az evangélikussá áttérő gyülekezet már jó ideje használta.

A jelenleg is álló evangélikus templomot 1784-ben építették,² de írásos emlékek már 1630-tól fennmaradtak az itt szolgáló evangélikus lelkészek nevével. Az 1681-es soproni országgyűlés úgynevezett artikuláris helynek jelölte ki a községet az evangélikusok számára Vas vármegyében, Nemesdömölk mellett, ahol szabadon gyakorolhatták hitüket. Ez azt jelentette, hogy a mai Burgenland területén Felső-őrig (Oberwart) és a Vendvidéken (Muravidék) az egyetlen evangélikus istentiszteleti hely lett, ahová nagy tömegek jártak vasárnaponként. Írásos utalások szerint ekkor³ még külön deszkaoratóriumot és egy pajtaszerű faépületet is használtak a régi katolikus templom mellett, hogy helyet tudjanak adni a magyar, a német és a vend evangélikusoknak is. Egészen a türelmi rendeletig (1781-ig) jelentős szerepet játszott Nemescsó.

A ma is álló templom végfalig ácsolt karzatos kialakítású belső terében a keleti fal előtt közepén áll a szószékoltár.⁴ „Vagyon a Templomban oltár-kő és azon régi fekete és égszín festékre oltár, melly felett a predikáló szék vagyon.”⁵ A *canonica visitatió*ból megtudjuk, hogy a szószékoltárhoz és az azóta elveszett keresztelőmedencéhez szükséges faanyagot Csóly Ádám és István helybéli patrónus urak adták. A szószékoltár darabjai (az oltárretabló, a szószék és a hangvető) különböző korokban készültek, és később illesztették össze őket a helyszínen.⁶ A falazott *mensán* áll az oltárretabló. A predella két szélén, virágdíszes konzolokon egy-egy aranyozott fejezetű oszlop helyezkedik el. A retabló két oldalán, az oszlopok mellett sablonnal kifűrészelt és megfestett

→ *Harmati Béla László* (1966): művészettörténész, az Evangélikus Országos Múzeum vezetője. Kutatási területe a 18–19. századi evangélikus egyházművészet, különösképpen a szószékoltárok. *Szószékoltárok Magyarországon* (Evangélikus Országos Gyűjtemény, 2019) címmel önálló kötete jelent meg a témában.

angyalok találhatók. Egyik kezükkel az oltárképre mutatnak, míg a másikkal adoráló mozdulatot tesznek. A predellán latin nyelvű, versbe szedett szöveg, egy ima vagy fohász olvasható:

*Vivus Victoriusve Tuus Tuus optime Iesu
Mortuus et moriens et moriturus ero.
Dulce mihi est inter tua brachia vivere Iesu
Est mihi et haec inter brachia dulce mori.
Sumptibus G.D. Ada et Steph: Csóy
Aliorumq hui. Loci Patro.
Norum p.t. A.R.D. Iohan: Zaborszky
(Ecclae) Nemes Csoiensis.
Augustanae Confessionis Ecclesiae Mi-
nistro. Anno Dni 1713.*

Jóságos Jézus, tiéd vagyok most, és amíg élek,
Megholtomban és halálomban is tiéd leszek.
Édes nekem a karjaid közt élni, Jézus,
E karok között meghalnom is édes.

Csóy Ádám és István e hely

Más patrónusainak költségén, Zaborszky Já-
nosnak,

A Nemescsói Ágostai Hitvallású Egyház
Lelkészeinek idejében, az Úr 1713.
Esztendejében.⁷

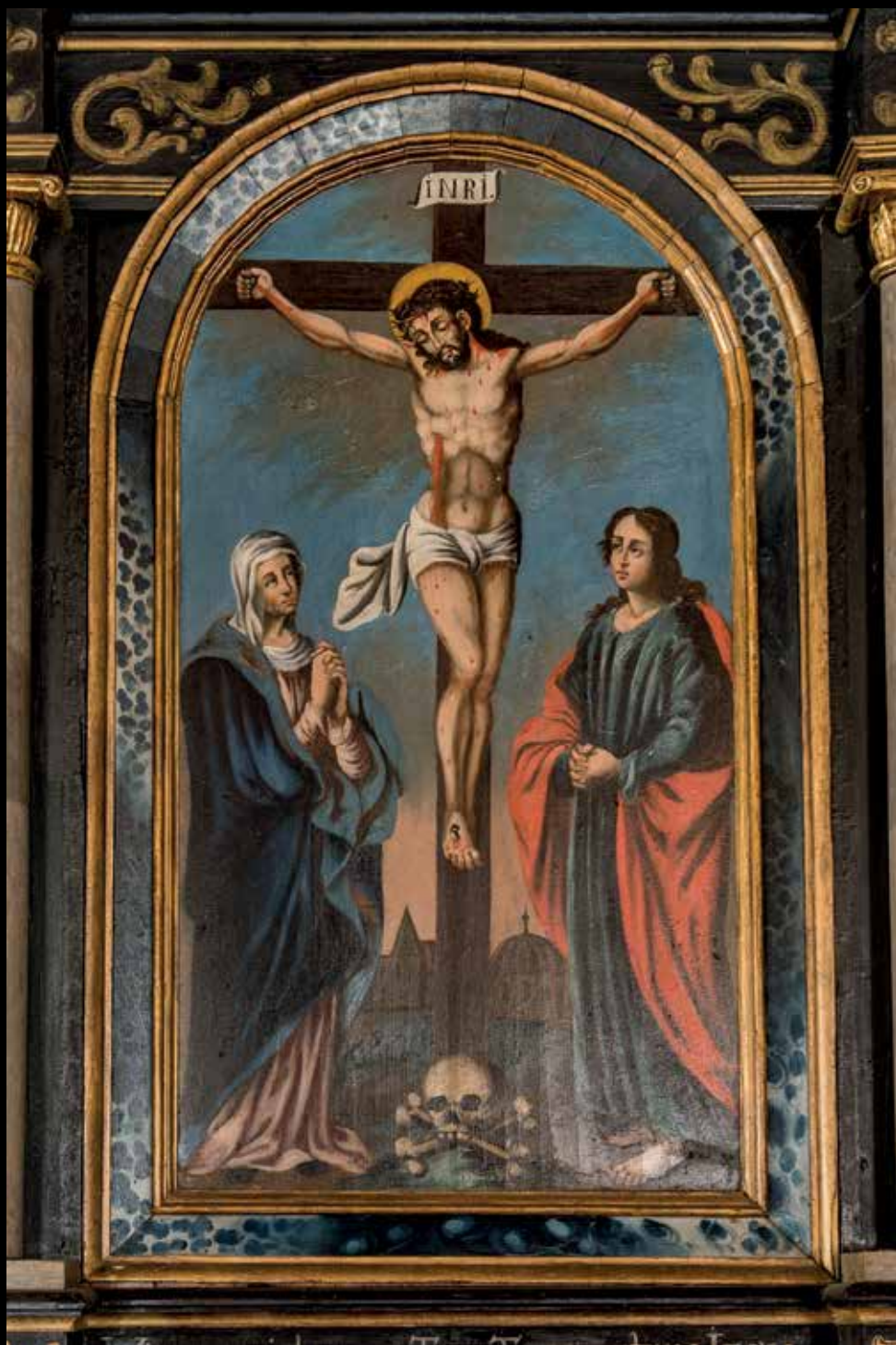
Az oltárretabló főpárkánya az oszlopok fölött golyvázódik. Az oltárretabló közepén látható a Krisztus keresztalát ábrázoló, felül félkörívesen záródó oltárkép. A keresztre feszített Krisztus feje felett az INRI felirat olvasható. Jézus mellett jobbra Mária áll rózsaszín ruhában és kék köpenyben, fején fehér fátyollal, kezeit imára kulcsolja. Jézustól balra János áll kék ruhában és piros köpenyben, kezeit szintén összekulcsolja. A kereszt tövével az első emberre, azaz Ádámra utaló koponya és csontok láthatók, a kép háttérének alsó sávjában a jeruzsálemi templomok jelennek meg.

A nyolcszög öt oldalával kialakított szószéknek hiányzik az eredeti alsó része és feljárója. A kiegészítő mellvéd és a lépcsőfeljáró újabb kori munka. Az öt oldallap gazdagon díszített és festett. A négy apostol és Jézus festett alakjait bemutató táblákat

alul és felül feliratok díszítik. Szemből nézve, bal oldalról kezdve a következőképpen:

Máté apostol piros ruhás alakja az attribútumával (egy tintatartót és benne tollat tartó angyallal) látható, alatta felirat: „Ti vattok és világnak világsossági, nem reitéthetik el á hegyen építettet város Ma I. V.” Az aranyozott léccel keretezett kép felett bibliai idézet kezdődik, amely végigfut az öt kép felett, és csak összeolvasva érthető meg. Az öt rész egyben a következő: „Sz: Ján. XVII. v. II. / Szent Atyám tarts meg a te neved által azokat, a kiket adtál nékem, hogy egy-egyek legyenek mint mi.” Az oldal fejezetén építészeti elemek között az apostol neve szerepel a feliratban: „Szent Matthé”. Az oldal alapszíne ugyanolyan mind az öt képen: kék alap, az illeszkedő éleknél pedig növénymotívumokkal díszített.

▼ A szőszékoltár: Keresztrefeszítés, jelenete

A második kép felirata felül: „Szent Márk”. A zöld ruhás Márk lábánál az oroszlánál látható a második képen, kezében a Szentírással. Az oldal alsó részén felirat: „Ez utolsó időkben szollott minékünk az ő Fia által. Heb. I.”

A harmadik oldal áll a templombelső tengelyében. Fejezetének felirata: „JESUS”. A piros ruhás Jézust mint *Pantokratort* (ítélkező Krisztust) mutatja be a festő. A kép felirata alul: „Ez az én Szerelmes Fiam, Kiben én megnyugodtam. Őtet hallgassátok. Math. XVII.”

A negyedik tábla felirata: „Szent Lukacs.” A piros ruhás Lukács apostol lábánál ül attribútuma, egy ökör, a tanítvány pedig tekintetével Jézus felé fordul. Alul a felirat a következő: „Annak okaért szükség mi nekünk annalis inkább figyelmeznünk azokra á mellyeket hallottunk hogy valaha azokról el ne feledkezzünk Heb. 2.”

Az ötödik oldal felirata: „Szent János”. A zöld ruhás és piros köpenyes János apostol kezében a Bibliával, lábánál a sassal szerepel. A kép alsó részének felirata: „E iótt tanubizon-ság tenni, hogy a világosság bizonyágot tenne, hogy ő általa mindenek hinnének: Ioh.”

A szószék restaurálása során került elő a könyöklőpárkány alsó széléről a második évszám: „Tempore Comissionis Posoniensis, Anno 1722.”

A harmadik dátumra (1791) a hangvető hátfalhoz illeszkedő részén bukkantak a felújítás során. A gazdagon díszített hangvető valószínűleg az új templom 1874-es felépítése után került a templomba. A három különböző időben készült oltárrész arra utal, hogy a korabeli gyülekezetnek nehézséget okozott a berendezés beszerzése. Feltételezhető, hogy saját forrás

nem állt rendelkezésre egy egész szószékoltár felépítéséhez, ezért innen-onnan szereztek be és helyben illesztették össze, esetleg feliratokkal, oltárképpel, díszítőfestéssel ki is egészítették a darabokat.

Nemescsó jelentőségét növeli, hogy az artikuláris helyekre visszaszorított evangélikusság számára fontos állomás volt a pietista megújulás⁸ abban az időben, amikor nem volt szabad mindenütt istentiszteletet tartani. Ekkor a könyvek, prédikációs-, imádságos- és énekeskönyvek igen nagy szerepet játszottak a házi áhítatok tartásában és az egyház megújulásában is. 1729-ben a nemescsói gyülekezet lelkésze Sartoris Szabó János (1695–1756) lett. A külföldön is tanult győri másodpap Nemescsóra kerülésével új fejezet kezdődött a gyülekezet életében is. Sartoris könyvek sorát adta ki, illetve hozzájárult a kiadásukhoz. Ezenkívül nagy hangsúlyt fektetett a gyermekek gondozására és nevelésére is. Első volt evangélikus egyházunkban, aki *alumniomot* (tartó-, nevelőintézetet, mai szóval kollégiumot) nyitott. Egy későbbi dokumentum bizonyosága, hogy a megyéből, de Békésből, Nyitrából és Gömörből is voltak itt szegény gyermekek. S gyűltek a fillérek és a nagyobb adományok. 1766–1795 között még hetven gyermek volt beírva az alumnusok névsorába, akik az intézetben laktak és a kis latin iskolában tanultak.

Nemescsó ma is élő gyülekezete sokat köszönhetett az imádságnak. Befejezésül álljon itt Krisztus főpapi imájának első része, melynek rövidített, régies fordítása körbeveszi a szószéket is: „*Atyám, eljött az óra: dicsőítsd meg a te Fiadat, hogy a Fiú is megdicsőítsen téged, mivel hatalmat adtál neki minden halandó felett, hogy mindazoknak, akiket neki adtál, örök életet adjon.*” (Jn 17,1–2) ■

JEGYZETEK

- 1 BÁNÓ Ádám 1970. *Nemescsó múltjából*. Kézirat.
- 2 EOL C. v. 1813. Dt. 5. csomó 83–97. o.
- 3 BÁNÓ 1970.
- 4 A szószékoltárat 2001–2002-ben az Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központ restaurálta Fazekas Gyöngyi festő-restaurátor vezetésével, művészettörténeti kutatását pedig Granasztóiné Gyórfy Katalin végezte. Lásd GRANASZTÓINÉ GYÓRFY Katalin 2003. A nemescsói evangélikus templom szószékoltára. *Örökségvédelem*, 7. évf. 3–4. sz. (március–április). 7. o.
- 5 EOL. C. v. 1813. Dt. 5. csomó 83. o.
- 6 Erre nemcsak a restaurálás során felbukkanó három különböző dátumból, hanem az összeszerelés módjából is következtetni lehet, mivel jelenlegi formájában a retabló eltakarja a szószékkosár feliratainak egy részét.
- 7 Ford. Borossay Katalin.
- 8 Lásd CSEPREGI Zoltán 2000. *Magyar pietizmus 1700–1756. Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez*. Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 36.)

Credo ergo sum

Hiszek, tehát vagyok

→ FERENCZFI JÁNOS

Láttam a hajnal ködéből felemelkedni
a tűz három madarát
Egyetlen sugárnyi Nap
nekem is jutott
Végiglépkedek az égen
félresöpöröm a fény útjából
a felhőket

Hogy hinni tudjam

Olyan a csönd bennem,
Mintha nem is lennél,
Mintha engemet is
Nemlévővé tennél.

Félek Rád fölnézni
S találkozni Veled,
Rettegéssel várom
Felém nyújtott Kezed.

Add, hogy hinni tudjam,
Amit sose hittem,
Azt, hogy Tiéd vagyok,
S Te vagy, Örök Isten!

Isten vállán

Könnyű lelkem
Széltől mosva
Fenn lebeg
Felhőt fésül
Kósza szárnyú
Képzélet

Könnyű pernye
Ami voltam
S nem lesznek
Ég Királya
Vette át a
Terhemet

Nem teljesült
Álmok súlya
Elveszett
Vágyak kínját
Nem hordozza
Végzeted

Könnyű lettem
Széllel szállva
Álmodom
Hópehelyként
Isten vállán
Nyughatom

Mi a fundamentalizmus?

James Barr fundamentalizmusfogalmának távlatai és buktatói¹

→ HORVÁTH ORSOLYA

*Itthon is rendszeresen használjuk a fundamentalizmus (fundamentalista) kifejezést keresztény körökben vagy a kereszténységgel összefüggésben, miközben a szó jelentése általában saját magunk számára sem tisztázott. Ez a jelenség azért is érdemel figyelmet, mert ugyanazzal a kifejezéssel illelhetünk egymással adott esetben konkuráló irányzatokat, sőt a fundamentalista jelző személyek vagy csoportok megbélyegzésére is használatos, ami ilyenkor körülbelül egyenértékű azzal, hogy az adott személyt vagy csoportot bolondnak, kritikai gondolkodásra képtelennek minősítjük. Ezért a következőkben a keresztény, mindenekelőtt protestáns fundamentalizmus fogalmának egyes aspektusait igyekszem górcső alá venni oly módon, hogy James Barr magyarul 2019-ben megjelent, *Fundamentalizmus* című könyvére és az abban tükröződő fundamentalizmusfogalomra reflektálok, lévén ez az egyetlen magyar nyelven elérhető, rendszeres igényű elemzés a témában.²*

Az elemzés kontextusa

Barr könyvével szóba elegyedni kifejezetten nehéz. Ennek oka a kötet nyelvi, gondolati sajátosságaiban keresendő, melyekre a következőkben térek ki. Előre kell azonban bocsátanom, hogy nem törekszem átfogó elemzésre, hanem vizsgálódásaimat azok a szempontok határozzák meg, amelyek számomra fontosak. E szempontok kitüntetettsége mellett ugyanakkor igyekszem érvelni, és szeretném meggyőzni az olvasót ezek megkerülhetlenségéről

akkor, amikor a fundamentalizmusról akarunk gondolkodni. Barrnak újabb, fundamentalizmus-sal foglalkozó kötete is hamarosan elérhető lesz ugyan magyar nyelven, a következőkben nem végezek összehasonlító elemzést, egyrészt mert – ahogyan az imént már jeleztem – Barrnak ez a korábbi könyve rendszeres igényű feltérképezése a szóban forgó jelenségnek, míg az újabb, megjelenés előtt álló kötet nem ilyen természetű,³ másrészt pedig mert abból indulok ki, hogy egy kötetnek meg kell állnia a saját lábán. Most egyébként sem Barr fundamentalizmusfelfogása önmagában véve az érdekesítő számunkra, hanem a sajátunk: az, hogy mi hogyan tudunk Barr elemzéseivel párbeszédet folytatni, hogy Barr meglátásai hogyan hozzák mozgásba a véleményünket, tapasztalatainkat, geográfiai meghatározottságainkat.⁴ Először Barr fundamentalizmusfelfogásának három erényét, majd pedig három buktatóját emelem ki.

A kötet erényei

1. Állít valamit

Az elemzést a legátfogóbb szemponttal kezdem. Barr beszédmódjának vitathatatlan erénye, hogy állít valamit. Ez az elsőre nevetségesnek tűnő kijelentés rögtön kevésbé tűnik nevetségesnek, ha meggondoljuk, hogy miközben a tudomány – legyen az akár a teológia, akár a hermeneutika, akár a szövegkritika – egyre cizelláltabb elemzésekre törekszik, ráadásul egyre apróbb rész kérdésekben és egyre több véleményt tükröztetve, egyre

→ Horváth Orsolya (1976): filozófus, teológus, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karának docense. Kutatási területe a 19–20. századi (német) filozófia és teológia. Legutóbbi önálló kötete *Inspirációk és ellentétek filozófiai és teológiai gondolkodás között* (L'Harmattan Kiadó, 2022) címmel jelent meg.

nehezebbé teszi annak világos látását az olvasó számára, hogy tulajdonképpen mit is állít. Sokszor persze azért is nehéz ennek feltárása, mert már az indulás kétséges: hogyan lehet állítani valamit, ha nincs is egyértelműen megfogalmazható kérdés és probléma az adott tárgykörben? Barr könyve ebből a szempontból üdítő: egyértelműen, kertelés nélkül fogalmazza meg téziseit, érveit és eredményeit, és ez még akkor is igaz, ha stílusában számtalanszor hagy kívánnivalót maga után, és többször átlépi az akadémiai elemzésekben elvárható tárgyilagos hangnemet. Ennek megfelelően a probléma is világos, először: hogyan lehetne találni olyan átfogó modellt, amelynek keretein belül a fundamentalizmus mint összetett jelenség leírható, másodsor: hogyan lehet kivitelezni az ezt érvényesítő leírást?

2. A fundamentalizmus fogalma

Nézzük meg közelebbről, mit állít Barr. Kiinduló tézise az, hogy a fundamentalizmus fogalmát nem lehet a köznapifelfogás alapján meghatározni, miszerint fundamentalista az, aki szó szerint veszi az Írást. Ezt a nézetet szerintem mindannyian ismerjük, mindannyian találkozunk vele. Barr azt mondja, hogy a fundamentalizmusnak éppen az a *differentia specificája*, hogy a Szentírás szó szerinti értelése és nem szó szerinti értelése között mozog, kihívása pedig abban áll, mikor döntsön a szó szerinti értés és mikor a nem szó szerinti értés mellett. Megfogalmazódik tehát a kérdés: mi az a kitüntetett fókusz, amelyre tekintve a fundamentalizmus dönt a szövegértelmezés hogyanjáról, tudniillik, hogy az adott szakaszt szó szerint vagy ne szó szerint vegye? Barr szerint ez a tévedhetetlenségnek az eszméje, amely a fundamentalizmus számára meghaladhatatlan, ezért rendeli alá ennek az Írás-értelmezését.

Ebben a barri alapsémában figyelemre méltó a szószerintiség és a tévedhetetlenség közötti különbség feltárása és annak világos felmutatása, hogy a fundamentalista exegézis végső soron egy eszmének van alárendelve, nem pedig a szó szerinti értés kényszerének. Ennek az eszmei fókuszának a felmutatása teszi lehetővé azt Barr számára, hogy a fundamentalizmust mint történeti jelenséget

a maga összetettségében ragadja meg. Mert ha a fundamentalizmus jelenségének a *differentia specificája* nem abban rejlik, hogy mindenáron ragaszkodik a Biblia szövegéhez, hanem abban, hogy mindenáron ragaszkodik a Biblia szövegének a történeti valósággal való egyezéséhez (ezt nevezem röviden tévedhetetlenségnek), akkor lehetőség nyílik arra, hogy a fundamentalizmust vallási attitűdként értsük meg. Nem tudom eléggé hangsúlyozni ezeknek a gondolati lépéseknek a jelentőségét, melyeket a kötet első része fejt ki, és amelyekkel Barr a fundamentalizmus – véleményem szerint – ma is érvényes modelljét dolgozza ki. E két gondolati lépés, tudniillik egyrészt a tévedhetetlenség, másrészt a vallási attitűd felé, csakis együtt rajzolja meg ennek a modellnek a sajátosságát. Barr ugyanis nemcsak azt állapítja meg, hogy a fundamentalizmust a történeti valóság kapcsán a bibliai szöveg tévedhetetlenségének eszméje határozza meg, hanem azt is, hogy így ezt a fundamentalizmust nem annyira a szöveg maga, mint inkább a szövegeket tartalmazó könyv egészéhez való viszonyulás határozza meg. Ez a viszonyulás viszont már túl van a szorosán vett Szentírás körén, és arra mutat rá, hogy a fundamentalizmus exegézise a Szentírásról határozódik meg, tehát attitűd, melynek exegetikai következményei és megnyilvánulásai vannak.

Természetesen Barr is rámutat arra, hogy a fundamentalizmus ennek a Bibliához való viszonyulásnak az alapvetését a Bibliában gondolja megtalálni, miszerint maga az Írás hívja ilyen-olyan viszonyulásra az embert – Barr gondolatmenetében azonban az Írásnak ezt az értelmezését is már a jelzett vallási attitűd határozza meg. Míg tehát a fundamentalizmus azt mondja – e séma szerint legalábbis –, hogy attitűdjét a Biblia értelmezéséből veszi, addig Barr azt mondja, hogy fordítva: a fundamentalizmus a Biblia értelmezését veszi az attitűdjéből. Barr fundamentalizmusfogalmának erénye tehát, hogy azt nem egy hermeneutikai gyakorlattal azonosítja, hanem felmutatja, hogy a fundamentalizmus hermeneutikai gyakorlata eleve fundamentalista attitűdből ered, ez az attitűd határozza meg aztán a hermeneutikát.

▼ Lukács evangélista az Írósztraliánál, 1200–1225 (festett és aranyozott fa, 6 x 4,3 x 1,2 cm, The Metropolitan Museum of Art, New York)

3. A konzervatív evangélikalizmus és a fundamentalizmus megkülönböztetése

Barr ebben a könyvben különbséget tesz fogalmi szinten a fundamentalizmus és a konzervatív evangélikalizmus között. Eszerint a fundamentalizmus – ahogy láttuk – gyökerét tekintve vallási attitűd, azaz egzisztenciális meghatározottság, még ha interperszonális közeget is képez. A konzervatív evangélikalizmus viszont inkább csoportként, pártként határozódik meg, mely az egyes egyházakon belül jött vagy jön létre.⁵

Ez a megkülönböztetés véleményem szerint jelentős mértékben hozzájárulhat a fundamentalizmus árnyalt látásához. Ha ugyanis a fundamentalizmust attitűdként határozzuk meg, nem pedig csoportként, akkor ennek nagy előnye, hogy lehetővé válik a fundamentalizmus dinamikus felfogása. Ez konkrétan azt jelenti, hogy konzervatív keresztény csoporton belül is lehetséges *nem* fundamentalista attitűd, viszont az ilyen csoporton *kívül* is lehetséges fundamentalista attitűd. És ez még akkor is igaz, ha a konzervatív evangélikál csoport és a fundamentalista attitűd között nagy lehet az átfedés.

Ez az elvi kiindulópont lehetővé teszi, hogy elkerüljük a polarizálódást, amely – ahogyan erről még részletesebben is szólok – a kérdéskör árnyalt látásának lehetőségét teremti meg. Hiszen a protestáns kereszténység nem kétpólusú, mely pólusok között egy nagy, beláthatatlan szakadék tátong, hanem a két egymással szemben álló, világosan körülírható szélsőséges pólus között (tudniillik a Szentírás vegytiszta, „liberális” és „fundamentalista” kezelése között – már ha van ilyen egyáltalán a valóságban, és nem csak ideák ezek a vegytiszta pólusok) sokféle nézet helyezkedik el, így jelen megközelítésben a konzervatív evangélikalizmus is, arról már nem is szólva, hogy a protestáns kereszténységen belül igen sok skálát lehetne kifeszíteni. Mindemellett úgy tűnik, hogy ezt az elvi alapvetést követően Barr a kivitelezés során nem érvényesíti következetesen a konzervatív evangélikalizmus és a fundamentalizmus közötti különbségtételt, sőt számos helyen váltófogalomként használja ezeket, amivel zavart támaszt az elemzésben.

Ezzel áll szoros összefüggésben, hogy kiindulópontját tekintve Barr a fundamentalizmust az egyháztest részének tekinti, és azon belül vizsgálja. Noha Barr a második előszavában⁶ utal arra, hogy több recenzens kifogásolta, hogy könyvében kizárja a fundamentalizmust az egyházból – főleg a könyv utolsó passzusát szem előtt tartva –, véleményem szerint ez az elvi alapvetést tekintve éppen ellenkezőleg van.⁷ Én a fundamentalizmusról folyó viták értelmes mederbe terelésének egyik lehetőségét látom abban, hogy Barr nem „fundamentalistáz le” egyetlen felekezetet sem, hanem azt állapítja meg, hogy a fundamentalizmus egyes felekezeteken belül általánosabb jelenség.

Kritika és kiegészítés

Barr az itt vázlatosan szemügyre vett elvi alapvetést követően – mely véleményem szerint ma is érvényes lehet – a fundamentalizmus jelenségének gazdag leírását adja, melynek során bemutatja a fundamentalizmus bibliai hermeneutikájának a működését, viszonyát a tudományokhoz (filozófia, teológia, szövegkritikai tudományok), valamint a társadalomhoz, belső törésvonalait, és végül saját személyes megfigyeléseiről ad számot.

Kritikám, egyúttal kiegészítésem három problémakörre összpontosul, ezek az alábbiak:

1. a fundamentalizmus rosszhiszemű vagy jóhiszemű megközelítése – reflexió a kutató nézőpontjára;
2. a tévedésmentesség attitűdjének forrása: a felelősség kisajátítása – antropológiai (egzisztenciális) alapvetés;
3. fundamentalizmus helyett fundamentalizmusok, ezen belül: a fundamentalizmus és a politikai kereszténység – fogalmi tisztázás.

1. A fundamentalizmus rosszhiszemű vagy jóhiszemű megközelítése – reflexió a kutató nézőpontjára

Úgy látom, hogy noha Barr részletgazdag leírását adja a fundamentalizmus jelenségének ebben a könyvben, mégsem jut el odáig, hogy meg is értse a fundamentalizmust, aminek az oka Barr e könyv-

ben megjelenő, magától értetődő, reflektálatlan rosszhiszemősége a fundamentalizmussal szemben. Nem azt állítom ezzel, hogy valami pszichológiai értelemben vett együttérzésre lenne szükség Barr részéről a fundamentalizmus „áldozatait” iránt – az ilyesfajta lelkigondozói hozzáállás nem képezi mostani gondolkodásunk tárgyát, hiszen most a fundamentalizmust nem betegségként definiáljuk, még ha következményeit tekintve az úgynevezett „vallásbetegségek” egyik forrása is.⁸ Hanem azt, hogy Barr eleve abban a konfrontálódó térben tárgyalja a fundamentalizmust, amelyet részben éppen egyes fundamentalista irányzatok alakítottak ki. Világos, hogy ebben a térben letisztult, fegyelmezett elemzés nem adható, mert minden megállapítást és megfigyelést átjár ennek a konfrontatív térnek a rossz levegője. Minden Krisztus-hívőnek vannak élményei így vagy úgy a fundamentalizmussal kapcsolatban, melyek ezt a rosszhiszemőséget táplálhatják, én mégis azt mondom, hogy elsődleges cél kell legyen a fundamentalizmus elemzésekor, hogy ebből az egyes fundamentalizmusok által teremtett feszültségtérből kiszakítsuk az elemzést, és ennek során jóhiszeműen járjunk el.

Jelen esetben a jóhiszeműség nem azt jelenti, hogy egyet kellene értenünk a fundamentalizmussal, de azt igen, hogy megteremtjük a megértés lehetőségét, melyet a konfrontatív tér eleve lehetlenné tesz. Ha az így értett jóhiszeműség nézőpontjára helyezkedünk, akkor nemcsak arra nyílik lehetőség, hogy a fundamentalizmust elfogulatlan vizsgálatnak vessük alá, hanem arra is, hogy saját kutatói nézőpontunk világosabbá válhasson, hogy megközelítésünk előfeltevéseinek vakfoltjaiból annyi váljon láthatóvá saját magunk számára, amennyi csak lehetséges. E könyv esetében konkrétan az, hogy Barr itt a Szentírás kritikai szöveg megközelítésének kritikátlan híve, és erre a nézőpontra egyetlen helyen sem reflektál a könyvben, ilyen reflektálatlanul hagyott nézőpontból pedig egy ilyen érzékeny témáról beszélni nem szerencsés. Nem azt mondom tehát, hogy egy teológus kutató nem lehet a szövegek kritika kritikátlan híve, hanem azt, hogy nem folytathat le egy mégoly részletgazdag,

megfigyeléseiben inspiráló elemzést sem anélkül, hogy erre reflektálna.

Találó példa erre a reflektálatlanságra az a paradigma, amelyben Barr dolgozik: eszerint ami kritikai, az észszerű, ami pedig nem kritikai, az homályos.⁹ A kritikai (értsd: tudományos) megközelítés észszerű, tehát világosságot teremt, enélkül viszont homályban találjuk magunkat. Ezt a paradigmát már a 20. század elejére rég meghaladottnak tekintették, a filozófiában csakúgy, mint magában a tudományban, és elkezdtek kirajzolódni ennek a felvilágosodásból fakadó, meghaladhatatlannak gondolt szembeállításnak a korlátai. A könyv erre az előfeltevésre tudomány szerint egyetlen szóval sem reagál.

2. A tévedésmentesség igényének forrása: a felelősség kisajátítása – antropológiai (egzisztenciális) alapvetés

Az imént jelzett reflektálatlanságból fakad, hogy Barr ugyan eljut a tévedésmentesség eszméjéig a fundamentalizmus elemzésekor, és annak felmutatásáig, hogy ez az igény egy attitűdből, nem pedig a Biblia szövegéből ered, de azt a kérdést nem teszi fel, amely e probléma *mögé* hatolna, és amely végső soron a fundamentalizmus valamilyen szintű értéskéhez vezethetne. Barr röviden ír az objektivitásra irányuló igényről mint lélektani struktúráról, ám ez a szakasz nem tűnik párbeszédre érdemesnek, nemcsak a lenéző hangnem, hanem a tartalmi-fogalmi kidolgozatlanság miatt sem.¹⁰

A kérdés tehát most Barr elemzéseire kapcsolódva így hangzik: miért ragaszkodik a fundamentalizmus a Biblia tévedésmentességéhez? Ha elzárkózunk a pszichológiai magyarázattól – ebben teljesen egyetértünk Barr-ral –, és jóhiszeműen járunk el, akkor szerintem *fenomenológiai-egzisztenciális válasz* adható, amely a fundamentalizmusra mint attitűdre, sőt mint *választott* attitűdre is magyarázatul szolgálhat. Ez persze csak egy lehetőség a fundamentalizmus mint attitűd megértésére, bizonyára számos más magyarázat kidolgozása lehetséges. A most röviden vázolni kívánt magyarázatot a felelősség kisajátításának nevezem.

Mit értek ezalatt? A fundamentalizmus nem

történeti szempontból (amely végső soron magyarázatot nem ad, csak ok-okozati összefüggéseket tár fel), hanem egzisztenciálisan tekintve abból a hitből fakad, hogy – hadd nevezsem most így – a ténylegességigényt a Biblia által közvetített központi esemény vonatkozásában nem hagyhatjuk el: ez a názáreti Jézus halála és feltámadása. E megközelítés szerint e feltámadás ténylegessége azért elhagyhatatlan (és nem elegendő, hogy a hitben vagy a hit számára valóságos), mert ez az egzisztencia végességmeghaladásának egyetlen lehetősége, röviden: a remény egyetlen forrása.¹¹ Ha a názáreti Jézus meghalt és feltámadt, akkor ezáltal igazolódik mindaz, amit mondott – önmagáról is –, és akkor mi is tényleg, faktikusan, testben részesülhetünk a feltámadásban. Ehhez a reményhez kapcsolódik természetesen a lehető legszorosabban a tényleges, faktikus örök élet az új ég alatt, az új földön. A remény számára ezek nem metaforák, hanem ténylegességek. *Ez az első lépés.*¹² Ettől még önmagában egy irányzat sem lesz fundamentalista. Ehhez kapcsolódik aztán az a tudat, amelyet – éppen a tárgyilagosságra való törekvés miatt – felelősségtudatnak nevezek, miszerint aki bírja ezt a reményt, annak feladata, hogy másokkal is megossza ezt: ezért tanítania, képviselnie és átadnia kell. *Ez a második lépés.* Önmagában még ezzel sem lenne semmi gond.

A gond akkor kezdődik, amikor ez a felelősségtudat olyannyira megduzzad, hogy egyrészt kizárólagossá válik („Egyedül mi felelünk a remény őrzéséért, sem más közösségek, sem maga Jézus Krisztus nem végzi el ezt a munkát helyettünk”), másrészt mindenre kiterjed a Szentírásban („Jézus halálának és feltámadásának ténylegességét csak ténylegességek vehetik körül az Írásban, így óvjuk a központi ténylegességet, a reményt”).

Úgy látom, ez használható értelmezési modell, melynek keretén belül a Barr által kiemelt valóban döntő mozzanatok immár új fénybe állítva elhelyezhetők. Ezek a mozzanatok a következők: tévedhetlenség mint megfelelésigény – ami ekkor nemcsak bibliai hermeneutikai alapelveként érvényes, hanem úgy is, mint a viselkedési normáknak való

kompromisszumok nélküli megfelelési igény. Ebben a kontextusban helyezném el a csoportképződés folyamatát, benne a tekintélyelvűséggel. A történetietlenséget, amely szerintem is az egyik döntő eleme a fundamentalizmusnak, a tévedhetetlenség iránti igényből vezetném le.

A fundamentalizmus jóhiszemű értésének feladata ránk vár, mert csak ebben az esetben válik láthatóvá, hogy mire adott reakció a fundamentalizmus, teológiailag és nem történetileg tekintve. Csak ekkor nyílik meg előttünk annak a lehetősége, hogy a fundamentalizmus helyett más válaszokat mutassunk fel a sürgető teológiai kérdésekre.

3. Fundamentalizmus helyett fundamentalizmusok, ezen belül: a fundamentalizmus és a politikai kereszténység – fogalmi tisztázás

Véleményem szerint a most szóban forgó protesztáns kereszténységen belül sem igen beszélhetünk fundamentalizmusról, hanem csak fundamentalizmusokról.¹³ Barr egyébként tesz utalást lehetséges differenciálásokra (ilyen például az „ortodox fundamentalizmus” fogalma), de ennek kidolgozását nem találjuk a könyvben. E differenciálás például az alábbi problémákat középpontba állítva lenne lehetséges:

- az anyagi javakhoz való viszony – a bevételek és a kiadások oldalát egyaránt szem előtt tartva;
- a földrajzi elhelyezkedés – a környező világ sajátosságai természetszerűen meghatározzák a fundamentalizmus jellegét;
- a politikai hatalomhoz való viszony – egyes fundamentalista csoportok éppen a politikumtól való elfordulás által gondolnak húnek maradni az Íráshoz, más csoportok épp ellenkezőleg: a politikai térnyerésben látják a hűség jelét.

A differenciálás kérdésénél szólnunk kell a fundamentalizmus és a politikai kereszténység viszonyáról, ami azt jelenti, hogy tekintettel vagyunk a saját politikai dimenzióinkra, azaz a kelet-közép-európai viszonyokra. A kontinensen vagy Közép-Európában is beszélünk fundamentalizmusról, ami viszont több

vonatkozásban is különbözik az egyesült államokbeli vagy akár az angol fundamentalizmustól – ez utóbbi szolgál egyedül alapul Barr elemzése számára, ahogyan ezt ő maga is hangsúlyozza a könyvben. Ennek a sajátosságait és bibliai hermeneutikai következményeit (vagy előzményeit) szem előtt kell tartanunk. Barr indirekt módon meg is fogalmazza ezt a geográfiaspecifikus fundamentalizmus differenciálásra vonatkozó igényt, amikor az angol intézményrendszeréről beszél – természetesen látva e leírás alkalmazásának a határait.

Most csupán egy, szerintem lényegi pontot emelnék ki a fundamentalizmus geográfiaspecifikus elemzéséhez, kifejezetten Közép-Európára tekintettel: ez a politikai kereszténység kérdése. Barr arról beszél, hogy a világ vallástalansága támogatja a fundamentalizmust.¹⁴ Megközelítem szerint a világ – a kontinensről nézve – nem vallástalan, hanem erősödnek, fel-fellobbannak olyan totalitárius tendenciák, melyek vallási elemekkel operálnak, és/vagy felhasználják a kereszténységet pártpolitikai aktivitásuk legitimálására. A világ éppen hogy nem vallástalan, hanem nagyon is vallásos, csak újfajta, politikai módon. Ez az a kvázivallásos vagy arra hajló közeg, ahol dolgoznunk kell a fundamentalizmus fogalmaival és fel kell tárunk a fundamentalizmus lehetséges viszonyulásait ehhez a kvázivallásos politikumhoz.

Záró megjegyzés

Barr leírásai végén megfogalmaz egy észrevételt, amelyre a második előszavában is kitér, mert ennek mentén többen támadták a könyvét. A kritikusok szerint Barr nincs tekintettel arra, hogy az általa elemzett fundamentalizmus már régen nem olyan, mint amilyennek ő lefesti, hiszen már a fundamentalizmus is sokkal elfogadhatóbb, szerethetőbb lett, mérsékeltebb, mint korábban volt, és nem határozza meg olyan nagy mértékben a konzervatív kereszténységet.¹⁵ Barr elutasítja ezt a kritikát, mely elutasításnak a leginkább figyelemre méltó elméleti alapvetése az úgynevezett „dogmatikus” és „maximális konzervativizmus” megkülönböztetésében áll. Eszerint az utóbbi elfedi azokat a szempontokat, amelyek

mentén valójában működik, így akár nevezhetnénk „rejtőzködő konzervativizmusnak” is, pontosabban „rejtőzködő fundamentalizmusnak”,¹⁶ míg az előbbi nyíltan vállalja ezeket a magát meghatározó elveket.¹⁷ Ez a megkülönböztetés előremutató, hiszen ma is láthatunk ebben komoly veszélyforrást. Tudniillik a fundamentalizmus szimpatikus megjelenése miatt alig látszódik egyes irányzatok esetében, hogy a fundamentalizmus elvei mentén működnek – így pedig megnő a megtevésztés veszélye.

De miért is jelentene ez problémát? Barr nyomán szemünk elé került a protestáns fundamentalizmus néhány aspektusa, ám az az átfogó és végső soron leginkább meghatározó kérdés még nem került terítékre, hogy miért is szükséges elemeznünk, értenünk a protestáns fundamentalizmust, és miért érdemes elkerülnie ezt az irányt a protestáns kereszténységnek. Miféle veszély rejlik a fundamentalizmusban? Sokan vannak, vagyunk olyanok – ahogyan erre már korábban utaltam –, akik sérültek, sérültünk az egykor általunk élt kereszténység fundamentalista vonásaitól. Ám ez meglátásom szerint önmagában még nem mutatja fel a fundamentalizmusban rejlő veszélyt, azaz a személyes lelki élet sérülései, a pszichológiailag detektálható sebek önmagukban még nem adnak magyarázatot – okot persze igen – a fundamentalizmustól való távolságtartásra. Hiszen mindezek következmények. Ahogy egyes esetekben a totalizáló politizálás támogatása vagy az ebben való elmerülés is következmény. Hogyan írható le akkor a fundamentalizmusban rejlő veszély, ha nem ezen következmények felől? Hadd próbáljam meg ezt a veszélyt a hermeneutikai zártság fogalmával vázolni. Hiteink a protestantizmuson belül is sokfélék, ám közös bennük az, hogy a maguk módján dogmatikusak. Valamiért ragaszkodunk egyes bibliai textusok értelmezéséhez, istenképünk bizonyos vonásaihoz, hitünk kifejezésének néhány gyakorlatához. Van, amiben könnyebben változunk, van, amihez feltétel nélkül ragaszkodunk. A fundamentalizmusban az jelenti a veszélyt, hogy a hit minden elemében merev és változatlan, a hit minden elemét uralni és előírni akarja, a hit minden eleméről zárt,

befejezett rendszerben gondolkodik, nem pedig dinamikus harmóniában, azaz maga a fundamentalista hit – ahogyan itt értjük – totalizáló tendenciát mutat. Ebben rejlik a veszély. Mert ez a tendencia végül saját istent rajzol magának, ahelyett, hogy – őrizve saját hermeneutikai nyitottságát – hagyja, hogy Isten rajzolja meg magát számára. Azért nem túlzás tehát veszélyről beszélni a fundamentalizmus kapcsán, mert az istenvesztés kockázatával jár.

Mindannyiunk istenképében vannak oda nem való elemek. Ám amíg őrizzük a hermeneutikai nyitottságunkat, addig Isten tud dolgozni ezen az istenképen, tisztítja, formálja a kontúrokat. Mégis sokat tanulhatunk a fundamentalizmustól. Felhívja ugyanis a figyelmünket azokra az égető teológiai-egzisztenciális kérdésekre, amelyekre a fundamentalizmus a maga módján felelet, ezáltal pedig azt kérdezi, hogy nekünk milyen más feleleteink vannak. ■

JEGYZETEK

- 1 A tanulmány A Protestáns Fundamentalizmus Hermeneutikai Kérdései Kutatócsoport műhelykonferenciáján 2022. december 1-jén elhangzott előadás bővített, szerkesztett változata, mely a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara 20739B800 számú kutatási projektjének keretében készült.
- 2 BARR, James 2019. *Fundamentalizmus*. Ford. Szalai Miklós. Luther Kiadó, Budapest. A kötet először angol nyelven látott napvilágot 1977-ben, majd 1981-ben. Miután sokáig nem találtam a könyvre vonatkozó érdemi magyar nyelvű írásos reflexiót, épp e tanulmány befejezésekor bukkantam rá MÁRKUS Tamás két részben publikált kritikájára: Gondolatok és kritikai reflexiók James Barr Fundamentalizmus című műve kapcsán. 1. rész. A kontextus. 2. rész. Tartalmi kritika. *Evangelikális. Protestáns ortodoxia. Evangélikál Csoport*, 2023. január 12–13. <https://tinyurl.hu/BYwK>; <https://tinyurl.hu/kJtI>. (Megtekintés: 2023. január 23.) E keretek között – az említett okból kifolyólag is – nem reflektálok érdemben erre az elemzésre – mely ugyancsak nem nélkülözi a Barrnál is kritizált hévet, még ha az itt más módon jelenik is meg –, annyit azonban jelzek, hogy bár más ösvényeken haladnak a gondolatmeneteink, és több fő kérdésben nem értünk egyet (pl. Barr fundamentalizmusfogalmának érvényessége és használhatósága, a téma relevanciája a hazai evangélikusság és protestantizmus számára stb.), több szálon is együtt futnak kritikai észrevételeink (pl. a fundamentalizmus és a konzervatív evangélikalizmus összemossa az elemzés kivitelezése során, az elemzés stílusa stb.).
- 3 Barr szóban forgó könyve mellett lásd még magyar nyelven többek között Eric W. GRITSCH (2021) *Veszélyes lelkségek – A keresztény hit négy visszatérő betegsége* című kötetét (ford. Mudriczki Judit – Garai Szilvia – Cserháti Márta; Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest), mely rövid, átfogó elemzést nyújt a témáról, és a protestáns fundamentalizmust a katolikus fundamentalizmushoz való viszonyában látta, valamint az amerikai protestáns fundamentalizmus történeti bemutatását Izsák Norbert (2021) *Az amerikai keresztény vallási fundamentalizmus története a kezdetektől 1947-ig* című könyvében (L'Harmattan Kiadó, Budapest), még ha a forrásirodalom felhasználása kapcsán kérdések merülhetnek is fel bennünk.
- 3 BARR, James. *Menekülés a fundamentalizmustól*. Ford. Cserháti Márta. Budapest. Kézirat. „Ezt a könyvet inkább a lelkigondozás szándékával írtam” – fogalmazza meg a szerző könyve célját az előszóban 1983-ban.
- 4 Ennek a Barr könyvére való reflexiónak az előzményét és kontextusát azok a szemináriumok jelentik, melyeket bölcsész, vallástudós hallgatókkal tartottunk a KRE BTK-n, és ahol egyszer Barr könyvét együtt olvastuk végig egy szemeszteren keresztül, másszor pedig részleteket vettünk górcső alá, és vetettük ezeket össze más, magyar nyelven megjelent szövegekkel. A kurzusokon részt vevő hallgatók inspiráló jelenlétét ezúton is köszönöm.
- 5 BARR 2019, 25., 28., 31–32., 465. o.
- 6 A magyar kiadás tartalmazza a kötet második angol nyelvű megjelenéséhez Barr által írt előszót is (uo. 8–21. o.), amelynek köszönhetően láthatjuk azt is, hogy a két megjelenés között eltelt évek során felmerült kritikai észrevételekre Barr hogyan reagál, mi az, amit jogosnak ítélt, és mi az, amit változatlan formában vállalt évekkel később is.
- 7 Lásd ehhez mindenekelőtt: uo. 31–32., 34., 465. o.
- 8 Lásd ehhez magyar nyelven pl. ENDRASS, Elke – KRATZER, Siegfried 2006. *Megbetegítő hit? Kiutak a válságból*. Ford. Gromon András. Kálvin Kiadó, Budapest. A kötet végén (152–155. o.) Hubainé Muzsnai Márta válogatásában magyar nyelvű bibliográfia is elérhető az ekkleziogén neurózis témakörében.
- 9 Pl. BARR 2019, 94., 329., 431., 464. o.
- 10 Uo. 433–441. o.
- 11 Vö.: A feltámadás reménye nélkül „minden embernél nyomorultabbak vagyunk” (1Kor 15,19).
- 12 A fundamentalizmus igazságigényét Barr úgy magyarázza, hogy az az újkori igazságfelfogásból ered, amely megfelelésként írható le, és idegen a Bibliától. Moglehet azonban, hogy a fundamentalizmus igazságigénye eredetibb e megfelelésképzetnél, és inkább az azonoság fogalmával írható le – tudniillik a személy, a szó és a dolog között –, mi mégis megfelelésként ragadjuk meg. Ez a felvetés körültekintő elemzést igényelne. A kérdéshez magyar nyelven lásd újabbban pl. FABINY Tibor 2022. *Nyelv, jelentés és igazság a Bibliában*. In: Bácskai Károly – Szűcs Kinga – Orosz Gábor Viktor (szerk.): *Teológia és nyelv. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatóinak tanulmánykötete*. EHE – Luther Kiadó, Budapest. 237–253., különösen 250–254. o. PENCSEK Ottó 2020. *Pontos. Természetes. Érthető. A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai*. Kálvin Kiadó, Budapest. 76–77. o.
- 13 A szó többes számú használata megszokott, amikor vallástudományi vizsgálódásokról van szó, melyek különböző vallásokat hasonlítanak össze: lásd például a The Fundamentalism Project könyvsorozatát: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/series/FP.html>. (Megtekintés: 2023. január 7.), ám a többes szám használatának szükségessége a protestáns kereszténységen belül nem kézenfekvő.
- 14 Lásd BARR 2019, 143., 156–157. o.
- 15 Uo. 12. o.
- 16 Ez esetben is megmutatkozik az, amiről a tanulmány elején szoltunk, hogy Barr a világos elméleti alapvetés után nem viszi végig következetesen a fundamentalizmus és a konzervativizmus megkülönböztetését a könyvben.
- 17 Uo. 135–141. o.

Elmegy

→ ACSAI ROLAND

Őszi délután szele száll be és ki
ablakunkon át, az esője hullik.
Klasszikus, sárgás levelek zörögnek,
egy kocsi elmegy.

Elmenő élet, szele megcsap. Itt egy
átlagos szombat. Tea. Erre vártam.
Gesztenyét bont ujjtalan ujj ki újra,
hullik az útra.

Műanyag

Fent vitorlázott a magasban, égi
tánc, balett volt vércse alakban, és a
szürke felhők ott gomolyogtak állva,
majd elszoltak.

Mint kukászacskó, lebegett a vércse,
műanyag, könnyű, mit a szél kapott fel.
Én csak álltam, és szemem ablakán az
árnya suhant át.

Rózsa

Rózsa nyílt a tűzhelyen, és a zápor
hull a ház előtt. Pocsolyák mutatják
cseppjeit kitarción. Lefő a kávé,
hallom a hangját,

azt a halk, finom kotyogást, mi jelzi.
Egy cukorpótlót beleejtek, és kész.
Konyha szürke, reggeli ablakából
máshova látok.

Kabátban

Hóbogyó nő. Hó szaga száll az orrba.
Már kabátban jár, aki fázik itt kint,
vadkacsák várnak vacsorára többen,
hullt eledelre.

Őszi játszótér avarába lépünk,
minden emlékünks csigaházba zárul,
és a múltunk csillaga izzik már az
alkonyi égen.

→ *Acsai Roland* (1975): többek között Radnóti-, Bárka- és Zelk Zoltán-díjas költő, író, műfordító, irodalomtörténész. Felnőtt- és gyermekirodalmi munkássága mellett irodalomtörténészként főleg az 1800-as évek költészetével és verstannal foglalkozik. Huszonhat saját könyvét követően legutóbb *Góré* (Napkút Kiadó, 2022) címmel jelent meg verseskötete.

„Grammatika” egy szavak nélküli nyelvhez

→ MACZÁK IBOLYA

FAJT Anita 2022. *Nyelv szavak nélkül. A protestáns misztika magyar megszólalásai a 17. század végén.* Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet – Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Budapest. (Humanizmus és reformáció 40.)

Fajt Anita *Nyelv szavak nélkül – A protestáns misztika magyar megszólalásai a 17. század végén* című könyve az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete *Humanizmus és Reformáció* című sorozatának 40. darabjaként látott napvilágot 2022-ben. Alapját a szerző a Szegedi Tudományegyetemen 2017-ben megvédett, „*Embernek maga Istenre való hagyása*” – Huszti Szabó István *Paradicsomkertecskéje* és Szenci Fekete István *Lelki nyugosztaló órákja* című disszertációja képezi. Mindezek ellenére már a címlap is elárulja, hogy doktori értekezése kibővítése mellett további jelentős változásokat eszközölt írásában a szerző. Önmagában is fontos ugyanis az a szemléleti változás, amelyet a címmódosítás tükröz. Míg a doktori értekezés címe (az eljárás-hoz kapcsolódó kívánalmaknak megfelelően) elsősorban a benne elemzett művekre utal, az újonnan megjelent monográfia sokkal tágabb kontextusba helyezi a kapcsolódó vizsgálatokat, és fontos kutatási perspektívát kínál hozzájuk. A *Nyelv szavak nélkül* cím ugyanis rendszerszemléletet sugall: arra utal, hogy a választott téma elemzésekor olyan struktúrában gondolkodott, amelynek értelmezéséhez

és elemzéséhez nem használhatók eddigi hagyományos eszközeink – hiszen ebben a nyelvben valóban nincsenek szavak. Már csak azért sem, mert – amint ezt Fajt Anita könyve előszavában meg is említi – a misztikus irodalom, illetve a misztikus

szervező fogalmát elsősorban a katolicizmushoz kapcsolja a közgondolkodás, holott „ez a gondolatkinés és nyelv bűvópatakszerűen folyamatosan jelen van az evangélikus egyház falai között is” (7. o.). A téma jobb megismeréséhez azonban nemcsak új kutatásokra, hanem új szemléletre és eszközrendszerre is szükség van.

Jól példázza ezt a könyvben is tárgyalt egyik mű, a Szenci Fekete István által Heinrich Müller *Geistliche Erquickstunden* című műve alapján fordított *Lelki nyugosztaló órák* eddigi megítélése is. Payr Sándor szerint „Fekete Müller stílusának a titkát jól elleste s mondhatjuk, annak a kornak íróihoz képest mesterien oldotta meg feladatát. Híven fordított és jó magyarsággal.” Ezzel szemben Thienemann Tivadar úgy vélte, hogy a fordítónak éppenséggel problémát jelentett Müller cikornyás német nyelve – ellentétben Incze Gáborral, aki szerint „kifejező, színes nyelvű az egész munka”.

→ **Maczák Ibolya** (1978) irodalomtörténész, tanár. Kutatási területe: régi magyarországi egyházi irodalom, 20. századi színház- és drámatörténet. Az ELKH–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa. 2003-ban végzett a PPKE BTK-n és az ELTE BTK-n, 2013-ban az SZFE-n. 2008-ban szerzett irodalomtudományi PhD-fokozatot. Legutóbbi monográfiája *Kölcsony és kompozíció – Szövegalkotás 17–18. századi szerzők prédikációiban* (MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2019) címmel jelent meg.

Ezek a meglátások nemcsak ellentétes szemléletet tükröznek, hanem igencsak szubjektív szempontrendszert és szóhasználatot is. Mindez azonban nem az értelmezők hibája: meglátásaikból az egyetemes szempontrendszer hiánya tükröződik, ebből adódóan jószerivel csupán érzéseikre, benyomásaikra támaszkodhattak a fordítás értékelése során.

A kívánatos szempontrendszer és kutatás-módszertan kidolgozása korántsem egyszerű feladat, Fajt Anita azonban nagyszerűen oldja meg ezt a feladatot. Írása forráskutatáson és igen alapos filológiai munkán alapul – ám nem hiányzik belőle az eszme- és irodalomtörténeti háttér bemutatása sem. Könyvének középpontjában Huszti Szabó István *Paradiesomkertecske* és Szenci Fekete István *Lelei nyugosztaló órák* című fordításainak elemzése áll. A két mű közös tárgyalását számos tényező indokolja: mindkét esetben 17. századi német forrásokról beszélhetünk, így Johann Arndt először 1612-ben megjelent *Paradiesgärtlein*jéről, illetve Heinrich Müller *Geistliche Erquickstunden* című, 1666-ban megjelent elmélkedésgyűjteményéről. Mindkét német nyelvű munka a 17. századi lutheránus épületes irodalom körébe tartozik, amelyek fő célja az volt, hogy a hívőket személyes vallásgyakorlatra ösztönözze, és ennek érdekében a reformáció előtti egyházatyák, illetve misztikus szerzők szövegeiből is gyakorta merítettek a szerzők. Heinrich Müller nyelve és gondolatvilága igazolhatóan támaszkodik Johann Arndt írásaira.

A két fordítás (és ezáltal a négy mű) együttes tárgyalása önmagában is sajátos látószöveget biztosít a művek értelmezéséhez: jól érzékelteti azt az igen bonyolult és elméleti síkon is nehezen megközelíthető kapcsolatrendszert és szövegalkotási módszertant, amely ezeket a műveket összeköti. Ezeken túl a szerző számos egyéb szempontot is figyelembe vett munkája során. Bemutatja – Johann Arndt munkásságára fókuszálva – a német források eszmetörténeti háttérét, főként a lutheránus pietizmussal kapcsolatos szakirodalmi vitákat is. Ugyancsak fontosnak tartotta a 16–17. század fordulójára feltételezett lutheránus kegyességi krízis bemutatását is, mellyel a kutatások mind Arndt,

mind Heinrich Müller munkásságát kapcsolatba hozták az idők során.

Fajt Anita kutatómunkájának és monográfiájának fontos erénye, hogy olyan témaköröket (és ezáltal fogalmakat és szemléletmódot) érint, amelyek a hazai kutatásban ez idáig lényegében reflektálatlanul maradtak. Ezek közé tartozik az épületes irodalom (Erbauungsliteratur) kérdésköre, amelynek tárgyalása több szempontból is igen jelentős: részint azért, mert tágabb műfaji kontextusba helyezi a fordításokat, részint pedig, mert ebben a témában az elmúlt évtizedekben számos jelentős elméleti írás született – például a kapcsolódó szövegek funkciójáról és stiláris jellegzetességeiről. Ezek pedig újabb szempontokat és perspektívát kínálnak a kutatáshoz. Fajt Anita munkájában él is ezekkel, ugyanakkor a vizsgált szövegeket a 17. századi magyarországi fordításirodalom, illetve a fordítási technikákra vonatkozó elméleti megállapítások tükrében is értelmezte. Ez különösen annak fényében értékelendő, hogy nem állt rendelkezésére olyan munka, mely a kutatását megelőzően nyelvi-stiláris szempontok szerint részletesen elemzett volna németből magyarra fordított épületes irodalmi művet. (Mindez természetesen nem igaz általánosságban: a hazai neolatin kutatások eredményei sok esetben iránymutatók, ám éppen a *Nyelv szavak nélkül* című könyv filológiai eredményei igazolják, hogy már csak a német nyelv sajátosságai miatt is nagy szükség lenne – az egyéb eszme- és művelődéstörténeti sajátosságok mellett – nyelvspecifikus kutatásokra is.) Fajt Anita monográfiájában a nyelvi tényezők is jelentős szerepet kaptak, mivel elemzése során egyaránt érvényesített terminológiai, szintaktikai és stiláris szempontokat.

Munkája értékét tovább növeli, hogy kutatási témájához – noha az eddig fellelt filológiai adatok s az általuk kibontakozó újabb kutatói távlatok messzemenőig igazolják létjogosultságukat – számos alapvető hiánnyal küzd, így sok esetben magának a szerzőnek kellett bizonyos alapkutatásokat elvégeznie. Ezeket alapul véve állította össze – a magyar fordítás pontos forrásának meghatározására – Johann Arndt *Paradiesgärtlein*jének bibliográfiáját

és gazdagította újabb adatokkal a vizsgált magyar fordítók pályaképét. Mindenekelőtt azonban fontos megjegyezni, hogy sem a Szenci Fekete István által fordított *Lelki nyugosztaló órákról*, sem Huszti Szabó István *Paradicsomkertecskéjéről* nem készült még átfogó elemzés, s Fajt Anita elsőként publikálta e szövegek nyelvi-filológiai szempontú összeolvasását is – hazai gyakorlatban még nem ismert szempontrendszerek bevonásával. Ezek révén az eddigi (már említett), túlzásoktól és ellentmondásoktól sem mentes megállapítások helyett világos, áttekinthető és filológiai szempontból is meggyőző szempontrendszerre jutott.

Mint Fajt Anita megállapította, Huszti Szabó István szorosan, szintaktikai szinten, sőt a német szöveg kötött ritmusát érzékeltetve követte a forrásszöveget, munkájában tehát lényegében a szövegű eljárás módja dominál. Ugyanakkor a fordító számos esetben módosított is – főként szerkezeti változtatásokat hajtott végre. (A *Nyelv szavak nélkül* című kötet szerzőjének alaposságát dicséri, hogy ez irányú kutatásaiba bevonta Bél Mátyás második, javított kiadását is. Utóbbi szerző számos változtatást eszközölt a Huszti-fordításon, lényegében mondatról mondatra ellenőrizve a szöveget.) Szenci Fekete István ellentmondásoktól sem mentes fordítói megítélését Fajt Anita új szempontokat érvényesítő megállapításai sok tekintetben árnyalják: a *Nyelv szavak nélkül* című kötetben olvasható meglátása szerint Szenci Fekete (gyakorlatlanságából adódóan) nem tudta jól átültetni az eredeti szöveg formai jellemzőit, ám fordítása a legtöbb esetben pontos, s ami talán még ennél is lényegesebb: előszavának tanúsága szerint érzékelt a német szöveg stílusának karakteres jellegzetességeit (formai és tartalmi jellemzőket egyaránt szem előtt tartva). Bár nem igazolható, hogy Huszti ismerte volna a Szenci által átültetett változatot, a két szerző fordítási eljárása azonban – Fajt Anita meggyőző érvelése nyomán – hasonlóságot mutat: „Mindketten viszonylag pontos, a mondatok szintaktikai határait megtartó fordítást készítettek.” (269. o.) Joggal remélhetjük tehát, hogy a könyv a magyar műfordítás történetével foglalkozók számára alapmű lehet – annál is

inkább, mivel (Fajt Anita megfogalmazása szerint) „[a]z ideális fordítás képe, akárcsak az irodalomé, folyamatosan változik, és a mindenkori fordítói eszmény valahol mindig az épp aktuális irodalomfelfogást is tükrözi” (15. o.).

Fajt Anita könyve számos új kutatási eredménnyel és perspektívával gazdagította a régi magyarországi irodalomra vonatkozó ismereteinket. Logikusan felépített, jól áttekinthető monográfiája komoly segítséget ad ahhoz, hogy milyen szempontok mentén értékeljünk egy 17. századi fordítást, és milyen irányú kérdésvetéseink lehetnek a témával kapcsolatban. A *Nyelv szavak nélkül* című kötet kapcsán ugyanis különösen fontos hangsúlyozni: nemcsak a benne foglalt állítások, hanem a szerzője által megfogalmazott kérdések, problémafelvetések is igen fontosak – például az elemzett művek használatára, továbbélésére vonatkozóan.

Annál is inkább, mivel a Fajt Anita által részletesen elemzett szövegek közül több is – a műfaji sajátosságokból adódóan – számos változatban tovább él. Ebből adódóan a *Nyelv szavak nélkül* című kötet kutatási eredményei számos meglepő fordulatot hozhatnak még a hazai vagy akár a nemzetközi kutatási gyakorlatban is. Egy kiragadott példa: az egyik részletesen bemutatott, magyar fordításban is közölt Arndt-szöveg (*Gebet und Dancksagung für die geistliche Vermählung Christi mit unserer Seelen*) Benjamin Schmolck *Der mit rechtschaffenem Herzen zu seinem Jesu sich nahende Sünder* című munkájában is szerepel. Ez az adat, illetve ez utóbbi szerző magyar kapcsolatainak vizsgálata további kutatási lehetőségekre hívja fel a figyelmet, amely egyház-, eszme- és irodalomtörténeti szempontból egyaránt új lehetőségeket kínál.

Összefoglalóan megállapítható tehát, hogy Fajt Anita munkája fordításelméleti, filológiai és eszmetörténeti szempontból egyaránt gazdagítja a régi magyarországi irodalommal kapcsolatos ismereteinket. Egyik legfontosabb hozadéka azonban talán mégis az, hogy segít megismerni a 17. század végének vallásos irodalmát és mélyebben megérteni a kor emberének eszményeit, áhítati gyakorlatát. Ahhoz, hogy ez a lehető legteljesebb mér-

tékben megvalósulhasson, sok hasonló kutatásra és monográfiára lenne szükség. Joggal remélhetjük, hogy jelen munka további kutatások megalapozója lesz mind az irodalom, mind az eszmetörténet területén. Ahhoz ugyanis, hogy eldönthessük, hogy milyen mértékben tekinthetők Huszti Szabó István és Szenci Fekete István szövegei „egy egyéniséget

középpontba állító modern irodalomeszmény” előzményeinek, „fontos látnunk, milyen hagyományt közvetítenek, és azt hogyan teszik. Ehhez pedig alapos filológiai munkálatokra van szükség.” (33. o.) Fajt Anita *Nyelv szavak nélkül című* munkáját és annak hozadékát, távlatait látva teljes mértékig egyetérthetünk az idézett szerzői megállapítással. ■

A látomás nyelve

→ TÓTH KINGA

AVILAI SZENT TERÉZ 2021. A belső várkastély. Ford. Sajó Tamás – Templom Kata. Jel Kiadó – Sarutlan Kármelita Nővérek, Budapest.

„Kevés dolgot parancsolt meg nekem az engedelmesség, amely olyan nehéz lett volna, mint az imádság dolgairól írni.” (Avilai Szent Teréz)

Avilai Szent Teréz több mint négyszáz éves, a misztikát, a misztikus élmény kifejezését alapjaiban meghatározó írása 2021-ben új fordításban és kiadásban jelent meg a Sarutlan Kármelita Nővérek gondozásában. A nővérek 1999 óta foglalkoznak könyvkiadással, köteteiket pedig ezzel a szöveggel kísérik webáruházukban: „»Itt olyan, mint a mennyben!« – hangzott egykor a párizsi repülőterek reklámszövege. Az, aki belekezd a belső imába, egy egészen más mennyet tapasztal meg: »a léleknek ez a kis mennyországa, ahol az ég és föld teremője lakozik.« (Avilai Teréz, *A tökéletesség útja*, 28. fej.) A belső ima ajtó e fordított mennyország felé. [...] Egyik legfőbb gyógyszere lehet annak a hatalmas egzisztenciális rossz közérzetnek, amit az üresség civilizációja teremtett. [...] Korunkban az ember csak az

összeszedettségben és az osztozásban találhat rá ismét mély identitására. Krisztus szemlélése növeli bennünk a szeretetet a legszegényebbek iránt. A terézi belső imának semmi köze valami misztikus állapot individualista kutatásához, csak Krisztust keresi az egyházban. [...] A belső ima annak a szeretetnek a fokozatos felfedezése, ami öröktől fogva vár bennünket.”²

Szent Teréz „hét lakásban” történő kinyilatkoztatásai mellett talán a kiadvány legizgalmasabb része a mintegy ötvenoldalnyi bevezető, valamint a fordítók – dr. Sajó Tamás, Templom Kata –, illetve a közreműködő dr. Antonio Bernat Vistarini professzor (láb)jegyzetei, kommentárjai, melyekből *A belső várkastély* felépítése és szerkezete mellett információhoz jutunk a szerkesztések, átírások, javítások, kiegészítések több évszázados procedúrájáról, a szent életű nő szavainak (fel)használásáról, (át)írásáról is. Felmerül

→ **Tóth Kinga** (1983): intermedialis alkotó-performer, a Debreceni Egyetem doktoranduszhallgatója. Nemzetközi irodalmi és művészeti munkásságáért 2020-ban Hugo Ball Támogatói Díjban és Bernard Heidsieck-díjban részesült, jelenleg a Villa Waldberta alkotói ösztöndíjasa, munkái Tallinnban és a Centre Pompidou-ban láthatók. Legutóbbi kötete *Mondgesichter* (Matthes & Seitz Berlin – Rohstoff, 2022) címmel jelent meg.

a kérdés, hogy vajon az egyes fordítók-átírók által kritizált, át- és megszerkesztett eredeti, szenvedélyes és csapongó írásmód miért ne lehetne a kinyilatkoztatás stílusa, formája. Vajon nem éppen erre az írásmódra van szükség ahhoz, hogy megtörténhessen a transzformáció, az átlényegülés? Valóban segítségére van-e az olvasónak vagy a vallásos Istent keresőnek a korai kanonizációs folyamat? És mi marad ki a szerkesztés hatására? Mennyiben fontos az, hogy női írásmódról, tapasztalásról és ehhez kapcsolódóan a kifejező nyelv kereséséről is szó van benne, melyet „szellemi tudományban” járatos, azzal foglalkozó férfiak szerkesztenek, miközben magában a műben is megjelenik az értelem mint gátló tényező, mely az elfogadás, az önátadás – vagyis a valós megértés és az átlényegülés – momentumát akadályozhatja? A karmelita nővérek kolostorának gesztusa, az ősi, karmelita nővér által írott szöveg újabb kiadása mindenképp üdvözlendő, ahogy a szöveg gyökereihez való visszatérésre tett kísérlet is.

Szent Teréz 1577 júniusa és novembere között írta meg a *belső várkastélyt*, „a spanyol aranykori lelki irodalom és az egész misztikus teológia egyik legfontosabb művét”, de ezt a művet sem adták ki halála előtt (1582) – olvashatjuk a kötet bevezetőjében. Itt a posztumusz megjelenés okait nemcsak abban kereshetjük, hogy akkoriban szokás volt a kéziratokat csak a költők halála után megjelentetni, hanem az inkvizíció működésében is. A *belső várkastély* írása alatt Jerónimo Gracián és Diego Yanguas atya folyamatosan ellenőrizte a szöveget, és változtatásokat javasolt és végzett (!) rajta. Teréz elmélyülten és gyorsan írt a fennmaradt korabeli beszámolók szerint, és mivel önéletrajza megjelentetését akadályozta az inkvizíció, a *belső várkastély* esetében – ezt elkerülendő – vizsgálták, és változtattak a kéziratokon. Később Luis de León igyekezett kihúzni Gracián változtatásait a kötetből. Két kézirat is fennmaradt: az eredeti, autográf – római lapszámozással, aranyozott, zománccal berakott kötésben –, amelyet Teréz kifejezett kérésére a sevillai sarutlan karmelita nővérek kolostorában őriznek, és ennek a másolata a madridi Biblioteca Nacional de Españában. Gracián is készített egy másolatot,

ez a cordobai sarutlan karmelitáknál van, ebben az ő javításai is benne vannak. És fellelhető még további két 18. századi kézirat is a Biblioteca Nacionalban, karmelita atyáktól, akik a másolatokhoz kommentárokat is fűztek, valamint Francesco de Ribera dátum nélküli másolata, amely aztán minden későbbi nyomtatásos verzió alapja lesz. A további felhasználásban a sevillai autográf kéziratot is használták, Luis de Leónnak is köszönhetően.

Amit a mostani kiadás fordítói is megjegyeznek: Teréz ezt a kötetet az inkvizíció kérésére és a vele együtt élő karmelita nővéreknek írta. Élőbeszéd-szerű, lendületes, kötetlen stílusú írás, előre-vissza utalásokkal, közbeékelésekkel, és mivel egyéb teendői miatt a szerző nem olvasta vissza műveit, ez vezetett Gracián korrekcióihoz, mely folyamat során a szerkesztő összeütközésbe keveredett Francisco de Riberával (Teréz első életrajzírójával), aki szorgalmazta, hogy maradjon meg az eredeti élő írásmód, és inkább lábjegyzetekkel magyarázzák Teréz kijelentéseit. Ez a mostani, 2021-es fordítás, mondhatni, Ribera nyomán a spanyol–német fordításokat is összeveti, a spanyol elfogadott verziót fordítja, emellett két másik forrást is figyelemmel kísér, valamint Marie-Eugène Grialounak, a 20. század legjelentősebb karmelita lelki mesterének a kommentárjait is beemeli.

Több kötet is taglalja, és a 2020-as zürichi apáca-kiállítás egyik fő témája is a „falakon belül megélt szabadság”³ volt. Teréz írásainál is egyértelművé válik, hogy a kolostorok falai közt érthette egyedül ez a kiváltságos állapot, hogy élményeit lejegyezze, és e jegyzeteket nővéreivel, a közösséggel, később pedig a világgal is megoszthassa. Egyedül a kolostori létforma adta meg a szellemi kibontakozás, szabadság és alkotás feltételeit ahhoz, hogy előbb boldoggá, majd szentté és négyszáz év elmúltával egyházdoktorrá avassa az egyház.

A Szent Teréz munkájára is gyakran hivatkozó feminista liturgia- vagy emancipált liturgiatudományi mozgalom szerint a „női szent tapasztalások” kutatás tárgyát kell képezzék. Erre is utalhat a katolikus pap Kerényi Lajos, aki kétfajta hozzáállást, típust különböztet meg az isteni kegyelem befogadása

szempontjából. Teréz a szubjektív, szabadságra vágyó típusba sorolja, aki „nem szereti a kereteket, önmagával van elfoglalva, sok az egyéni problémája, lelke rendkívül finom, érzékeny, szabadságszerető”.⁴ Az ilyen szabadságszerető „rebellis karakter” a transzformációt szenvedéssel éli meg, nemcsak habitusa, hanem nyelve-kinyilatkoztatása is csapongó, látomásai inkább természetéhez kapcsolódók, mivel „a Szentlélek figyelembe vette fantáziájának szegényességét, képalkotásra való alkalmatlanságát, a képekből történő elvonás iránti érzéketlenségét”,⁵ látomásai nem érzékiek, nem is képzeletiek (hiszen fantáziája szegényes), nem lát, nem érzékel, sokkal inkább „tudja”, „bizonyos” a jelenségben – ezt hívják értelmi látomásnak, melynek megéléséhez intuitív képességei tették alkalmassá.⁶

De hogyan is fogalmaz és „éli meg” Teréz, hogyan történik a transzformáció az ő szavaival?

A kötetből áttekintést kapunk életéről, betegségéről, felgyógyulásáról, a karmelita rendbe való belépéséről, elköteleződéséről, a női kolostor alapításáról, alkotói tevékenységéről. Ezután következnek a transzformáció szavai, melyeket a bevezető rész ismertetésébe kíséreltem meg beemelni, hivatkozva Kerényi Lajos fent említett munkájára, mely nemcsak tipologizálja a „befogadói természetet”, hanem részletesen be is mutatja a természetes istenélmény kifejezésének módozatait, a bennünk lakást vevő Isten befogadásának (tehát a transzformációnak) a lépéseit és magának ennek az átváltozásnak, misztikus élménynek a lehetséges kifejezését, a kegyelemmel való találkozás „szókészletét”. Előszavában Teréz is „médiumpént-üzenetközvetítőként” gondol magára, aki pusztán megosztja az igét az olvasóval: „Mert ahogy a madarak, akik beszélni tanulnak, nem tudnak mást, mint amit mutatnak nekik vagy hallanak, és ezt ismétlik sokszor, szó szerint úgy vagyok én is.”⁷ Ebben a részben beszél arról is, hogy valójában a nővérek számára készíti ezt a kötetet, tanulás céljából, segítségképpen. Ezután kezdődik *A belső várkastély*, melynek teljes szövegét ima kíséri, segíti, vezeti.

Teréz szerint az írás az isteni oltás, az ige befogadásának kötete, melyben az ember „lakást alakít ki” a Szentlélek (a szöveg, a szó) számára, amely

aztán teljes átalakítást, transzformációt végez rajta, hogy azután az ige üzenetét közvetítse szóban és cselekedetében is. Szent Teréz ezt a találkozást és az Istennel való egyesülést által előidézett transzformációt írja meg *A belső várkastély*-ban. A cím arra az írás közbeni látomására utal, amelyben egy több lakásból álló, kristályból épült várkastély jelent meg előtte ragyogó fényességgel, amelynek belsejében az örök dicsőség Királya ül, akinek fényessége átvilágítja ezeket a lakásokat. Ezt a fényességet viszont csak a kastélyon belül lehet megtapasztalni. Isten várkastélyként van jelen Terézben, de Teréz közben belülről is megtapasztalja a kastélyban levés, az „átfényelődés” állapotát: „Hallottatok már bizonyos imádságos könyvekben, hogy azt tanácsolják a léleknek, lépjen be önmagába: nos, hát erről van szó.”⁸

Hét lakás van a kastélyban, ahogy a kötetben is ezek lesznek a mű főbb fejezetei, a transzformáció állomásai. Az első lépés-lakás a keresztség általi belépés a kegyelem állapotába (tehát a rítus segítségével, a „küszöbön átlépve”⁹ a bejutás a másik térbe, illetve állapotba). Ez az állapot képes Isten szeretetére válaszolni. Ehhez is gyakorlás, leegyszerűsödés, megtisztulás, „befogadói állapot” szükséges, és magához ehhez az állapothoz is szükség van már az isteni segítségre. Isten eléréséhez magát Istent kell megkérni, ehhez pedig párbeszéd szükséges, melynek formája az ima. Kijelentéseiben a természet képeit használja, egyszerű, érthető természeti képekkel írja le a kegyelemhez vezető utat: tiszta víz, gyümölcsöt hozó fák, fény, nap. Kis bátorsággal egy bárkinek szóló, jótanácsokkal teli kézikönyvet forgat az olvasó – a felmagasztalódáshoz.

Így jut el a második lakásig, ahol Isten már természetes közvetítőként keresztül beszél: prédikációk, könyvek, betegség, szenvedés, igazságok. Hangja szeretetteljes és óvó, figyelmeztető, érezhető az idősebb nővér útmutatása a fiatalabbak számára. „Ti pedig, nővérek [...], ne keseredjetek el, még ha nem is válaszoltok azonnal az Úrnak, mert Ő Felsége nagyon is tud sok napon át és éven át várakozni...”¹⁰ Tehát az imát nem elhanyagolni, a kígyókat, a bűzös sarat stb. kerülni és fáradhatatlanul menni tovább a fény felé.

A harmadik lakás¹¹ a szeretetcselekedetekről szól, a viselkedésről magunk és mások irányában – így lesz boldog az ember, aki féli az Urat.¹² Itt konkrét viselkedési útmutatót közöl. Mai megfogalmazással „a komfortzónából való kilépés”¹³ fejezete ez, melyben arra bátorítja a nővéreket, hogy „ne nyugodjanak bele az isteni szeretetbe, hanem aktívan munkálkodjanak”. Teréz a jótanácsok osztogatása közben el-elkalandozik, és ezt is szóvá teszi: „Már nem tudom, mit is mondtam, mert nagyon eltértem tőle.”¹⁴ Ezek az eredeti bejegyzések teszik élővé és egészen közelivé a több száz éves bölceletet. Többek között ezek az „élő kiszólások”, elhajlások véleményem szerint szinte egy konyhai beszélgetés hangulatát idézik, amikor az idősebb nők bevezetik fiatalabb társaikat az élet dolgaiba – melynek teljesen természetes része az isteni kegyelemmel való foglalatalkodás. Laikusként engem egészen váratlanul érintett Teréz transzcendentális kézikönyvének pragmatikus, „földi” nyelvezete, mely szinte már azt sugallja, hogy nincs itt semmi ördögösség, a lelki gyakorlatok ugyanolyan hétköznapi cselekedetekkel járnak, mint az úszástanulás, tehát a transzcendens, a vágyott másik térbe való jutás nagyon is misztikus-fantasztikus élmény ugyan, de a hozzá vezető út „megfogható, érzékelhető test-valóság”.¹⁵

A negyedik lakásban az ima és a megértés örömeit taglalja. Itt kell megjegyeznem, hogy Teréz minden fejezetet előgondolatokkal, egyfajta – sokszor humoros – összegzővel lát el. A negyedik rész elején például ez olvasható: „Hasznos annak, aki nagyon szórakozott az imádságban.”¹⁶ Mi sem bizonyítja jobban a könyv aktualitását és elevenségét, mint az egész szöveget átható élő humor.

Ezután következnek az isteni kegyelmek, melyek közvetlenül alakítják az értelmet és az akaratot. Isten a szemlélődő imában mutatja meg e tapasztalatokat. Ebben a fejezetben az útmutatások mellett Teréz saját tapasztalásai, szenvedései, vívódásai, önkritikája mutatkozik meg a szerző szenvedélyes hangján. Ez a nyelv pedig működik, a kastély és a belső utazó egyre közelebb kerül – véleményem szerint Szent Teréz elbeszélői stílusa miatt – nemcsak a szerzőhöz, de a „távoli, misztikus világ” is mind

jobban érinti a realitás síkját: a küszöb elhalványodik, a síkok egymásba érnek az imádság által.

Egy ilyen következő lépés például a nyugalom imája, amelyet a medencehasonlattal érzékeltet:¹⁷ messziről, elmélkedő imámonkkal érkezik a víz, és a nyugalom imája az a medence, ahova közvetlen forrásból, Istentől folyik: „...elkezd felszakadni bensőnk mélyéről ez a mennyei vízforrás.”¹⁸ Gyakorlati meditációs technikákról, sőt azok veszélyeiről is olvashatunk: a transzformáció alatt nemcsak csodás, de sötét képekkel, erőkkal is találkozhatunk, a gyakorlatokkal azonban a továbbhaladás is biztosított.

Az ötödik lakás Isten primer megtapasztalása, a szemtől szemben látása – itt elvész az öntudat. Grialout idézi a kötetet: „Ennek az érintkezésnek során Isten túlszordul szeretetet önt belénk.¹⁹ [...] elmondja, miként egyesül az imádságban a lélek Istennel...”²⁰ Ez vezet az álmodás, az alvás, illetve az ájulásszerűség állapotához, megtörténik az önfeladás, a minden kötöttségtől való megszabadulás: a hernyóból a bebábozódás után pillangó lesz.²¹ Ez a nővérek–pillangók metafora végigkíséri ezt a fejezetet, ahol Teréz a természeti átalakuláshoz, az azzal együtt járó fájdalomhoz és örömhöz hasonlítja ezt a lelki változást, sőt gyakorlatilag egyenlőségelet tesz köztük.

Majd a hatodik lakásban a lélek centruma felé egyre mélyül az átalakulás – itt az elragadtatás lesz a szerep: egy új régióba, magába Istenbe léphetünk be. Aktív alakítás is történik, tisztítás minden olyan megmaradt tényezőtől, amely esetleg még gátolhatná az önátadást. Elhárulnak az akadályok a teljes transzformáció elől, növekszik az átalakulás intenzitása, az vele járó fájdalom, de az öröme is. Teréz „szívsebzésről” írt beszámolója is mutatja ezt, amely szerint e sebzés tüzes nyílként, gyors, tisztító sugárként halad át a testen, ily módon tisztítva, telítve meg fénnel.

Itt is természeti képek (főképp viharok, fénymadár, tűz) formájában hozza közel az élményt, de visszautal a pillangóra is, ezáltal ösztönözve a belső útra lépőket a folytatásra. A szenvedést felszabadulás és öröm követi: „Sőt, ezek a szenvedések azt eredményezik, hogy még magasabbra száll.”²² Teréz

szenvedéllyel teli nyelvezete ismét élővé teszi ezt az állapotot: „Szétszakadok, nővérek, hogy megértessem veletek a szeretetnek ezt a működését, és nem tudom, hogyan tegyem.” Vívódik, élénken átéli a megosztott tapasztalatokat, ez pedig a kötetet is izgalmas dinamikában tartja. A *belső várkastély*nak e pontjáról már elmondható, hogy a kötet a minden szinten bekövetkező egyesülés nyelvén szól: ez a nyelv pedig eleven, szenvedélyes, színes, hétköznapi, való természeti világunkból és fantáziáinkból építkező, nagyon is közeli, „átérezhető”.

Ezt a hevült állapotot,²³ majd a csitulását pedig a szellemi menyegző megünneplése,²⁴ a szellemi egyesülés, házasság leírása követi a hetedik lakásban. Az elemek egyesülnek: „fényes felhő módjára” lép be a Szentháromság a lélekbe, a patak az óceánba fut, ahol már csak víz van, a folyó vize az ég vizével egyesül szétválaszthatatlanul,²⁵ a szavak tettekkel válnak bennünk, és megtörténik az átalakulás, a megtestesülés: „Most tehát mondjuk: meghalt már ez a pillangócska, mégpedig nagy örömmel, hogy nyugalmat talált, és Krisztus él benne.”²⁶ Ennek lépcsői pedig, hogy megfelelkezik magáról, oly módon teszi a dolgát, hogy ő „már nincs is”,²⁷ elviseli az esetleges gyötrelmet és szenvedést, megszűnik a halálfélelem, a belső zaj, a szenvedések és a vágyak (a szárazság), és „visszatér a derült idő”.²⁸

A hét lakás leírását az epilógus követi, melyben örömmel és meglepéssel köszön el a nővérektől: „Ha valami jót találtok mindabban, ahogy hírt adtam Róla nektek, higgyétek el igazán, hogy azt Ő Fel-seége mondta, hogy örömet szerezzen nektek.”²⁹

A szöveg értelmezéséhez hatalmas segítséget adnak a lábjegyzetek, a kommentárok, melyek nem Teréz nyelvét írják át, sokkal inkább pluszinformációkkal szolgálnak (pl. már a legelején arról, hogy kik egyáltalán a karmelita nővérek, vagy hogy a kötet eredeti címe *A lakások* volt, és Teréz minden könyvét az IHS, azaz *Iesus Hominum Salvator* – Jézus az emberek Megváltója fordulattal kezdte). Ezek nem veszik el e misztikus szerző látomásnyelvét, viszont megkönnyítik a laikus hozzáférést az amúgy költészeti munkaként is felfogható vallásos íráshoz. A nagy mennyiségű magyarázat, tudományos és spirituális információ, csodaleírás, látomásköltészetből merített részlet mellett a jótanácsok, a humor és a „föltő-óvó tekintet” az, ami valami egészen kivételeset tesz ezzel a nyelvvel: életben tartja. Amellett, hogy az olvasó a szerkesztőknek és a fordítóknak köszönhetően részletes képet kap a 16. század szimbolikájáról, kultúrájáról, Avilai Szent Teréz életéről és életkörülményéről, egészen különlegesen hétköznapi élőbeszéddel találkozunk, amely testközbe hozza a hitet. ■

JEGYZETEK

- 1 A magyarorszáki Sarutlan Kármelita Nővérekről bővebben: <https://www.karmelita.hu/>. (Megtekintés: 2023. március 1.)
- 2 MARIE-MICHEL, Fr. OCD 2022. *Csendből született tűz. A Kármel ima és istentapasztalata*. Sarutlan Kármelita Nővérek, Pécs. (A Kármel látóhatára.)
- 3 *Nonnen. Starke Frauen im Mittelalter*. Kiállítás. Landesmuseum, Zürich, 2020. Web: <https://www.landmuseum.ch/nonnen>. (Megtekintés: 2023. március 1.)
- 4 KERÉNYI Lajos szembeállítja vele Gertrúdot, aki az objektív kereteket szerető, kifelé, az emberek felé forduló, rendet kedvelő típusba tartozik (*Misztikus élmény és liturgia Nagy Szent Gertrúdnál és Avilai Szent Teréznel*; Kairosz Kiadó, [h. n.] 2018; 58–59. o.). A két típus a szerző szerint különböző nyelvi regisztereket használva nyilatkozik meg istenélményeiről. Heves lelkialkatta miatt Teréz transzformációja küzdelmes, igénye van az elvonulásra, szelleme-értelme csapongó: „Én vagyok a megtestesült gyarlóság, eltekintve attól az egytől, hogy vagyok bennem a vágyak és nagy a szeretet.” (Uo. 66. o.)
- 5 Uo. 70. o.
- 6 Uo. 75. o.
- 7 AVILAI SZENT TERÉZ 2021, 52. o.

- 8 Uo. 60. o. Érdekes itt is a fordítók lábjegyzete: a *hallottatok* szónál jelzik, hogy itt a szerző valószínűleg az olvasásra gondol, a közösség előtt felolvasott lelki olvasmányokról lehet szó.
- 9 Ez a fajta transzformációs állapot, a „másik valóságba való átjutás” a női liturgiamezsgák rítusai, új istentiszteletei alap gondolatává válik (pl. ima és ének stb. segítségével bejutni a „más térbe”).
- 10 AVILAI SZENT TERÉZ 2021, 85. o.
- 11 Az ima négy formája GRIALOU szerint: a szóbeli és a liturgikus ima, az olvasás és az elmélkedés (*Ich will Gott schauen – Weg des Getauften mit den Meistern des Karmel*; Paulusverlag, Freiburg, 2013).
- 12 AVILAI SZENT TERÉZ 2021, 98. o.
- 13 „Lépjetek be, lépjetek be, leányaim, a belső szobába. Lépjetek túl cselekedeteckéiteken...” (Uo. 103. o.)
- 14 Uo. 102. o.
- 15 Ezt az úgynevezett korporealitásélményt taglalja ENZNER-PROBST, Brigitte 2008. *Frauenliturgien als Performance. Die Bedeutung von Corporealität in der liturgischen Praxis von Frauen*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. Ebben az „isteni élmény – emberi testélmény” kérdését járja körül többek között a női liturgiamezsgák negyvenéves történetében. A *belső várkastély*ban e helyütt szereplő

lábjegyzetben az *ízéltő* szó használatáról olvashatunk: Teréz az „ízéltő alatt azokat a természetfeletti tapasztalatokat nevezi-érti, melyekben az ima során Isten elkezd megmutatni magát. Ennek tapasztalására a spanyol *gusto*, tehát ízelelés szót használja.” (Uo. 11. o., 95. jegyz.)

16 Uo. 119. o.

17 Uo. 131. o.

18 Uo. 133. o.

19 Uo. 31. o.

20 Uo. 153. o.

21 Uo. 165. o.

22 Uo. 207. o.

23 A vízoszlop kifakadása, a lélek felemelése mind-mind transzcendens, de nagyon is eleven testi képek.

24 Uo. 307. o.

25 Uo. 315. o.

26 Uo. 321. o.

27 Uo. 322. o.

28 Uo. 330. o.

29 Uo. 343. o.

Visszanyerjük-e a paradicsomot?

Péti Miklós Milton-fordításáról

→ BATÓ ÁGNES

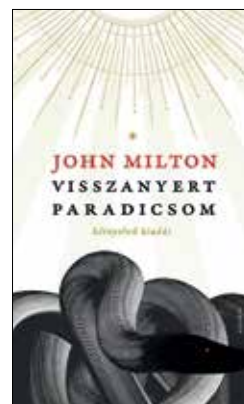
MILTON, John 2019. *Visszanyert paradicsom*. Ford. Péti Miklós. Kétnyelvű kiad. Jelenkor Kiadó, Budapest.

Egy műfordítás kapcsán felmerül a kérdés, kinek készül, ki fogja elolvasni. Milyen relevanciával bír magyar nyelvre átültetni egy 17. századi angol költő kevésbé ismert eposzát? Mielőtt válaszolnék rá, szeretném felidézni a kötetet és megvizsgálni a fordítást.

John Milton (1608–1674) angol költő neve bár nem cseng olyan ismerősen, mint például Shakespeare-é, irodalomtörténeti szempontból azonban megkerülhetetlen: legkorábbi kritikusan azzal vádolták, hogy túl vonzóvá tette a sátán alakját, és bár költészete semmiképpen sem sátáni, mégis nagy hatással volt a bukott angyal későbbi irodalmi reprezentációjára. A sátánnal és Isten Fiával találkozhatunk a *Visszanyert paradicsom* (*Paradise Regain'd*, 1671) című eposzban is, amely Milton ismertebb *Elveszett Paradicsom*ához (*Paradise Lost*, 1667) hasonlóan bibliai témát dolgoz fel. A könyv 2019-ben jelent meg magyarul a Jelenkor Kiadó gondozásában. A kétnyelvű kötetben a Péti Miklós által készített prózafordítás mellett az angol szöveget

is olvashatjuk, amely megegyezik az eredeti, 1971-es kiadással. Amint az az előszóból kiderül, a mű korábbi magyar fordítása francia eredeti alapján készült 1796-ban, így egyrészt több mint két évszázada ez az első alkalom, hogy a szöveg új fordításban az olvasóközönség elé tárul Magyarországon, másrészt pedig az eposznak ez az első magyar kiadása, amely az angol eredeti alapján készült.

Ahogy a két mű címe is jelzi, a *Visszanyert paradicsom* a maga korában Európa-szerte népszerű *Elveszett Paradicsom* történetének lezárása, de nem a hagyományos értelemben: mindkettő a bukás és a megváltás kozmikus elbeszélése, narratív szempontból Isten Fia, azaz a Messiás és a sátán küzdelmének hősi leírása. Bár az *Elveszett Paradicsom* önmagában is remekmű, a *Visszanyert paradicsom* lerombolja a sátán mint tragikus romantikus hős képét, amit teljessé

→ **Bató Ágnes** (1985): angol és spanyol szakos nyelvtanár, emellett a doktori disszertációján dolgozik a Szegedi Tudományegyetemen, témája John Milton *Elveszett Paradicsom* című eposza. Legfrissebb publikációja *Satanic L/imitations* (Peter Lang Verlag, 2022) címmel jelent meg a 2019-es strasbourg-i Milton Symposium konferenciakötetében.

tesz a megváltástörténet. Ebben a műben a hős a gazdagságról és a hatalomról lemondó Istenfiú, a mű témája a sátán által való megkísértése a pusztában. Bár a Fiú kitartása vetekszik az eposzi küzdelmek hagyományával, az antik diskurzus új értelmet kap: a középpontban a kísértéssel és a vágyakkal küzdő belső vívódás áll. Péti Miklós ezt a kettősséget adja vissza a kétnyelvű kötetel: az eposzi nyelv és a formabontó tartalom ellentétét.

A magyar olvasó a fordítás révén megismerkedhet egy itthon viszonylag keveset forgatott művel, amely nem utolsósorban közelebb visz a megváltás és a Messiás alakjának megértéséhez. Miközben a paradicsom, azaz az édeni állapot elvesztése az ördögi kísértéssel szembeni emberi gyengeség következménye, a *Visszanyert paradicsom* a Megváltó erejének és kitartásának története ugyanezzel a kísértéssel szemben.

Annak a kísértésnek azonban, hogy kezünkbe vegyük és kinyissuk ezt a könyvet, nehéz ellenállni: a Jelenkor gondozásában kiadott kötet külsejében is szemet gyönyörködtet. Az egyszerű, egyszerre modern és régi kéziratoskat idéző borító kontrasztos illusztrációja visszaköszön a könyv belsejében is. Hlatki Dorottya tervezőgrafikus alkotásai kifinomultan, minimalista módon, baljós hangulatot keltve idézik meg a jó és a gonosz konfliktusát, amely az ábrákon a fekete és a fehér árnyalatai kontrasztjában feszül – minden egység, azaz „könyv” elején, az adott rész egy-egy fontos motívumát kiemelve. A képek valóban illusztrációk, az ördögi kísértés egy-egy szimbolikus mozzanatára utalnak, egyszerre modern és ódon hangulatot árasztva.

A képiség a szöveggel is folytatódik. Lévéen, hogy egy verses mű prózai fordításáról van szó, a kétfajta szöveg átláthatóan elkülönül egymástól: bal oldalon a prózai, magyar nyelvű, jobb felől pedig a verses, angol nyelvű szöveg olvasható. A két egység tipográfiailag is elkülönül egymástól, de a fordítás követi az angol nyelvű eposz sorait. A magyar szakasz értelmezést segítő lábjegyzetekkel is kiegészül. Az angol szöveg tágasabb betű- és sorközzel segíti az olvasást, míg a magyar a prózai szöveg megszokott jellegét hozza.

Hogyan lehet, hogyan érdemes tehát ezt a köny-

vet olvasni? Az első esztétikai élmény után érdemes elolvasni Nádasy Ádám szaklektor ajánlását és különösen a fordító előszavát, amely kontextusba helyezi a művet, és a fordítás folyamatára is rávilágít. Habár minden szöveg megérdemli, hogy a kontextus és a szerző, avagy fordító jelenléte nélkül élvezzük és elemezzük, mégis érdekes lehet, hogy ki és milyen világ áll a szavak mögött. A *Visszanyert paradicsom* költője, a vak Milton a királyság elleni lázadás vádja elől menekülve diktálta le eposzait, amelyekben nyoma sincs a vereség miatt érzett kiábrándultságnak és haragnak; a művek, különösen a *Visszanyert paradicsom* a hitbe vetett remény bizonyossága. Ami a fordítói munkát illeti, Péti Miklós előszava a fordítás módszerének tudatos választásáról tanúskodik, számba véve annak minden előnyét és hátrányát, kitérve a formai dilemmára és a miltoni barokkos angol körmondatokban rejlő nehézségekre.

Az előnyöket és hátrányokat az olvasó is azonnal megtapasztalja. Az olvasás több lehetőséget kínál: tetszés szerint lehet a magyar vagy az angol szöveget folyamatosan olvasni, a sorokra utaló számok pedig lehetővé teszik a két változat lépésről lépésre történő összeolvasását. A lábjegyzetek, bár adott esetben megszakítják az olvasást, gyakran szükségessé teszik a teljes megértéshez.

Péti Miklós, a Károli Gáspár Református Egyetem intézetvezetője kellő szaktudással és alázattal tudott munkához látni. Milton kevés magyarországi szakértője egyikeként mindig is szívén viselte a szerző műveinek nemcsak az oktatását, hanem a népszerűsítését is; konferenciákat, műhelymunkákat és a nemzetközi mozgalomhoz kapcsolódva Milton-felolvasómaraton is szervezett, amelyekre az ország minden részéből, sőt külföldről is érkeztek résztvevők.

A könyv formátuma mindenképpen az értésre törekvő, analízis olvasást részesíti előnyben, felhívva a figyelmet a nyelvi és formai különbségek mellett azokra a sajátosságokra is, amelyek kizárólag Miltonra jellemzők, hiszen még az angol nyelvterületen sem olvassák könnyen. Az angolt önkényesen, latinizálva és mesterien használó nyelvezetet adja vissza a magyar változat is, amely

nem könnyű követhetőségre törekszik, hanem elsősorban a Miltonra jellemző sajátosságok és költői bravúrok megőrzésére. A fordító tehát kevésbé van jelen a műben, igyekszik visszavonulni a szöveg-hűség kedvéért.

Ennek ellenére a magyar szöveg folyamatosan is olvasható, nem zavaróan archaizáló, inkább a szórenddel, mint a szóhasználattal igyekszik visszaadni az angol eredeti hangulatát. Ez jelentős eltérés a *Visszanyert paradicsom* eddigi egyetlen, Bessenyei Sándor-féle (1796) fordításától, amely a mai magyar olvasó számára nem csupán témája, hanem nyelvezete miatt is megfoghatatlan. Jelen kiadás modern szóhasználata jelentősen megkönnyíti a mű értelmezését, és lehetővé teszi a kapcsolódást a komplex szöveghez. Fontos megjegyezni, hogy Milton szövege a maga korában nem számított archaizáló, sokkal inkább túlságosan is sajátosnak, különcnek és forradalminak latinizáló szórendje miatt. Ennek ellenére egy mai, angol nyelvet és irodalmat tanuló vagy az iránt érdeklődő olvasó nehezen tudja értékelni az eredeti művet, amely a kortársak számára is kihívást jelentett.

Egyértelmű tehát, hogy a fordítás célja – ahogyan azt a fordító is előrebozsátja –, hogy elérhetővé és érthetővé tegye a szöveget a magyar olvasó számára. Az eredeti szöveg iránt érzett tisztelet és hűség köszön vissza a magyar változat lapjain, amely viszont szintén megteremti saját hangulatát. Különösen élénkek és valóságosak a szereplők megszólalásai, a sátán és a Fiú szenvedélyes párbeszéde. A negyedik énekben így válaszol a sátánnak: „Azt mondod, elúzhetek egy kegyetlen szörnyeteget: nos, mi lenne, ha inkább az ördögöt úzném el, aki ilyenné tette? Hadd kínozza a lelkiismerete – nem miatta jöttem, de nem is azért, hogy felszabadítsam a népet.” A paradicsomot visszahódító Fiú nem kenetteljesen prédikál, hanem visszavág az ördögnek, megfenyegeti; élénksége és harciassága a magyar szövegben is átsüt. A mű célja pontosan ez: a gonosszal való bátor, okos szembehelyezkedésre buzdít azzal, hogy a kísértő nyakatekert érvelésére adott egyszerű, őszinte reakció példáját mutatja fel. Aki nem irodalomtudományos érdeklődésből olvas-

ná ezt a művet, annak számára a jelentősége véleményem szerint Krisztus megismerése lehet. Bár nem tudni, Milton maga milyen céllal írta a művet, de a hősköltemény arra utal, hogy a Fiú győzelme nem kizárólag a keresztthalálban és a feltámadásban áll, hanem egész élete és gondolkodásmódja az, amivel legyőzte a gonoszt, ellenállt a kísértésnek, és példát állított elénk. A mű azt tárja fel, hogyan gondolkodik, beszél és cselekszik a Messiás, amikor szembenéz a gonosszal és annak csábításaival.

Mind az evangéliumot ismerő, mind pedig az az iránt érdeklődő olvasó számára igyekszik a kötet elérhetővé tenni a művet. A lábjegyzetek nemcsak értelmező szerepet játszanak, hanem a 12. lábjegyzet például felhívja a figyelmet egy sajátos mondatra, amely úgy szól a történetről, mint feljegyzetlenről, amely gondolat az *Elveszett Paradicsomban* is megjelenik: Milton büszke volt arra, hogy olyan bibliai történeteket jegyez fel, amelyeket ilyen formában még senki nem dolgozott fel. Hasonló érdekesség, amely talán az olvasónak eszébe sem jut, ugyanezen az oldalon a „keresztelkedés” szóhasználatának helytelensége: a keresztre feszítés előtt még nem lehetett szó erről a rituáléről ilyen formában, de a fordító elmagyarázza, hogy az aláírítás helyett a magyar fordítás kénytelen az anakronisztikus megoldást választani.

A lábjegyzetek emellett nemcsak a célnyelv sajátosságait emelik ki, hanem irodalomtudományi érdekességeket is feltárnak. Az első könyvben a sátán azt fejtegeti, hogy segíthet-e sorsán, ha osztozik benne valakivel. A 114. lábjegyzet elmagyarázza, hogy a kárhozatban való osztozás ókori és kortárs művekből is ismert, korabeli klasszikus közhely volt. Megismerhetünk tehát olyan gondolatokat, amelyek Milton korában a közös kultúra alapját képezték.

A fordítás maga pedig nemcsak a magyar nyelv korlátait, hanem azokat a sajátosságait is előhívja, amelyek a magyar bibliai nyelv sajátosságai. Amikor a sátán így szól: „Hard are the ways of truth, and rough to walk” (1.478), a fordításban ez így jelenik meg: „...rögösek az igazság útjai”. A rögös út, amely a jó felé vezet, a küzdelem metaforájaként ismert kép a magyar morális közgondolkodásban.

Vannak persze vitatható példák a fordítás terén, ahol felmerülhet a magyartalanság és a szövegűség dilemmája. A sátán Beliálhoz intézett szavai a *Második ének*ben például – amelyek a miltoni mítoszalkotás tanúbizonyságaként Beliált teszik meg a Genezis istenfiainak atyjaként – így hangoznak az eredetiben: „And coupl’d with them, and begot a race.” (2.181) Péti fordításában: „...majd párosodtatok, és utódokat nemzettetek velük.” Bár a *race*, azaz a *faj* és *utódok* között talán csak kvantitatív különbség van, véleményem szerint az eredeti szóválasztás sokkal erőteljesebb jelentéssel és dimenzióval bír; ugyanakkor a magyarban a *faj* ide nem illő konnotációkat hív elő, ezért nem ezt a szót, hanem a gyakoribb és magyarosabb kifejezést, az *utódnemzést* választotta a fordító. Maga a költő azért a *race* kifejezést használta eredetileg, hogy visszautaljon az *Elveszett Paradicsomra*. Ez a rész mindenesetre egyértelműen fordítói dilemmát tükröz. Talán még ennél is szembe-tűnőbb az a döntés, hogy az egységek nevei – amelyek az eredetiben *book*-, azaz *könyvként* szerepelnek, a magyarba *énekként* lettek átültetve, valószínűleg a magyar eposzi nyelvezetnek megfelelően.

Ezzel szemben a fordítás is visszaadja azt a megdöbbentő erejű játékot, ahogyan a sátán szájából a gyakorlatilag szó szerint idézett bibliai szöveg is blaszfémivá alakul. A *Harmadik ének*ben a sátán a Fiúnak válaszolva ezt mondja: „Alig hasonlítasz atyádra: ő igényli a dicsőséget, a saját dicsőségére teremtett mindent, ezért rendezi és irányítja a világot.” Ahogyan ezt a lábjegyzet is kiemeli, mind Ézsaiás könyve (43,7), mind a Kolosséiakhoz írt levél (1,16), mind a Jelenések könyve (4,11) ír arról, hogy az Úr saját dicsőségére teremtette a világot, a sátán pedig kiforgatja és újraértelmezi ezt a fordulatot, mintha a teremtmények kénytelenek lennének szolgaként az Urat dicsőíteni, amikor pedig Jézus a pusztában szenved. Amit Stanley Fish (*Surprised by Sin – The Reader in Paradise Lost*; Macmillan, London, 1967), a kiemelkedő miltonista az *Elveszett Paradicsomról* megállapított – hogy a miltoni eposzok zsenialitása éppen abban rejlik, hogy megpróbálják félrevezetni az olvasót azáltal, hogy a sátán szavai hihetően és meggyőzően hangzanak –, a *Visszanyert*

paradicsomra ugyanúgy érvényes. A kihívás a hazugságok felismerése és a kísértéssel való tudatos szembefordulás, a nehézségek ellenére.

Az eposz mai relevanciáját talán pont ez a téma adja: a kora modern korhoz hasonlóan ma is ugyanezek a kihívások, kísértések vesznek körül minket, és ismét nehezünkre esik eldönteni, mi a valóság és mi a kitaláció, a *fake news*. A médiában folyamatosan azzal találkozunk, hogy a helyzeteket, szavakat, tényeket kiforgatva tárják elénk. Ami meggyőzően hangzik, az nem feltétlenül igaz és helyes, és a Fiú válasza is ezt tükrözi: felteszi a kérdést, hogy ugyan miért kellene az embernek a saját dicsőségén dolgoznia, amikor nincs mire büszkének lennie.

Ez a gondolatmenet elsősorban természetesen a Szentírást behatóan ismerő közönség számára érthető, azonban bárkinek érdemes lehet elgondolkodni rajta. A magunk boldogulása és dicsőségének keresése teljesen elfogadott törekvés, de ez nem jelenti azt, hogy minden esetben helyes is. A szöveg megfelelő kontextusban alkalmat adhat a különböző világnézetek és értékrendek megvitatására is.

A fordítás szokatlanságát az adja, hogy a magyar változatot folyamatosan olvasva nem tipikus prózai szöveggel találkozunk, a szókincs, a jelzők, az utalószavak inkább egy költemény struktúrájába illeszkednek, ugyanakkor a forma nem a megszokott verset tükrözi. Ez sajátos hangulatot kölcsönöz a magyar szövegnek, amelyet meg kell szokni, de mivel ez a hangulat következetesen végigvonul az egész művön, így hozzájárul az eposz koherenciájának kialakításához is, és ritmust kölcsönöz a szövegnek. A prózai fordítás jelen esetben csak azt jelenti, hogy a fordító nem tűzte ki célul az angol versforma magyarra való átültetését, a magyar változat tartalmilag mégis visszaadja a sajátosságokat.

A prózai szövegfordítás azt is lehetővé teszi, hogy visszaadja az eposz saját gondolatmenetére vonatkozó reflexiót is, amely szintén Milton nyelvezetének sajátja. A mondottak azonnali megkérdőjelezése, kiegészítése, az ellentétek párhuzamba állítása – amely az eredeti szöveget is gyakran megállítja – érthetővé válik a fordításban. A szöveg a

kritikus gondolkodás komoly gyakorlata, hiszen a szereplők mindenáron igyekeznek fogást találni egymás logikáján, és nem tűnik fel, hogy a költő valójában önmagával vitatkozik, vívódik.

A kötetet a tartalmas utószó teszi teljessé, amely rávilágít az érdeklődésre méltán számot tartó eposz történetére. Különösen abból a szempontból, hogy miért gondol egy szerző egy-egy már létező történetre (jelen esetben egy bibliaira) úgy, hogy érdemes újra formába önteni. Van-e értelme adaptálni egy már megírt történetet, és ha igen, melyiket? Mit fog üzeni ez az újraírt történet?

Ugyanígy releváns kérdés, hogy mit üzen egy új fordítás. Egyedülálló módon a kötet azokat a bibliai részleteket is tartalmazza mind eredeti görög, mind angol, mind magyar fordításban, amelyek Krisztus megkísértését beszélik el. Így filológiai is egyedülálló élmény ugyanannak a történetnek az évezredekben átívelő szöveggé válását és újraértelmezését látni és olvasni. Bár a legtöbbször számára csupán esztétikai élmény a görög szöveg, mégis érdemes belegondolni abba, hogy egy arámi nyelven beszélő ember görögül megírt történetéből egy angol eposz születik, amelyet most magyarul is élvezhetünk. Sőt tudatosítja bennünk, hogy az emberi civilizáció univerzális és kortalan. A kötet végén a bibliai források rámutatnak arra is, hogy az evangéliumok közül csak kettő, Mátéé és Lukácsé írja le Isten Fiának ezt a különös találkozását a sáttal. Ez a kis kötet magában foglalja mindezt a távlatot.

Vajon tartalmi szempontból releváns-e, kell-e foglalkoznunk a lázadó Milton 17. századi problémáival? Kiemelkedik az a részlet, amelyben a sáttan Isten Fiát szembesíti azzal, hogy kapcsolatok, jó ismerősök, támogatók nélkül lehetetlen érvényesülni a világban, bármilyen nemes és jó szándék vezérel is valakit, bármilyen céljai legyenek is: „A nagy tettekhez nagy eszközök kellenek, ám te ismeretlen vagy, nincsenek barátaid, származásod alacsony, úgy tudni, egy ács az apád, te magad szegénységben és nélkülözésben nevelkedtél otthon, itt pedig elvesztél a vadonban, és mardos az éhség.” (2.413–416) A sorok a ma is jelen lévő korrupciót és nepotizmust idézik, amely a sáttan eszköze, és

ezek az ő szavai. A *Harmadik ének*ben a fiú pedig a közösségi médiát is meghatározó csordaszellemet kritizálja: „És mik az emberek? Zavarodott csorda, szedett-vedett söpredék: alantas dolgokért rajonganak, amelyek nemigen érdemelnek dicséretet (ha helyesen ítéljük meg őket). Nem is tudják, kit vagy mit dicsérnek és csodálnak, csak egymást követik.” (3.49–53) Ez az idézet bárkinek elevenébe találhat. A sok közül ez csak néhány példa arra, hogy a korabeli dilemmák igenis rezonálnak a mai valósággal, és a kísértés kontextusában megértjük, hogy bár ezek a dolgok nagyon is igaznak hatnak, ezek csak szölamok, amelyekkel el akarnak tántorítani minket törekvéseinktől – talán éppen a nehéznek tűnő fordítástól?

Személy szerint üdvözlöm azt a tendenciát, hogy klasszikus művek újabb és újabb fordításai jelennek meg, hiszen minden fordítás egyben párbeszéd az eredeti művel. A fordító a saját gondolatait, küzdelmét jeleníti meg az adott szöveggel, ami segítséget adhat újabb értelmezésekhez. A szövegekkel való munkát sosem szabad abbahagynunk, nélkülük elveszne az eredeti mű célja, mondanivalója is.

Számomra mint olvasó számára a fordítás közelebb hozta az eposzt, amely a korabeli irodalom sajátosságait ismerő közönség számára sem könnyű olvasmány. Ilyen módon a fordítás Milton örökségének folytatása, hiszen a költő maga is közelebb hozni, magyarázni és értelmezni igyekezett a kereszténység tanait, ezért dolgozott fel nehéz epizódokat belőle. Ugyanakkor irodalmi kuriózumként és elgondolkodtató írásként is tekinthet rá a potenciális olvasó.

Mint Péti Miklós legújabb könyve, az angolul megjelent *Paradise From Behind the Iron Curtain – Reading, translating and staging Milton in Communist Hungary* (A paradicsom a vasfüggöny mögül – Milton műveinek olvasása, fordítása és színpadra állítása a kommunista Magyarországon; UCL Press, London, 2022; *Literature and Translation*) is mutatja, Milton művei olvasása, fordítása és színpadra állítása a kommunista Magyarországon; UCL Press, London, 2022; *Literature and Translation*) is mutatja, Milton művei ismertek és olvasottak voltak még a 20. század második felében is Magyarországon. Kivéve egyet: a *Visszanyert paradicsomot*. Hogy miért, adjon erre választ maga a könyv. ■

Tudomány és költészet

→ FENYVESI FÉLIX LAJOS

PETRŐCZI ÉVA 2022. *Szent Hagyaték. Tanulmányok.* Hernád Kiadó, Sárospatak, 2022. (Nemzet, egyház, művelődés 15.)

Most, amikor Petrőczi Éva ötödik sárospataki kötet is megjelent – nehéz, halálvírusos esték után –, és szövegét kézbe (pontosabban gépbe) kaptam, azonnal elkezdtem tallózni a változatos tematikájú és gyönyörű című-címlapú könyv anyagában. Már maga a cím csalogatja és elgondolkodtatja az embert: miért írta az irodalomtörténész és egyben költő-prózaíró szerző a századokon átvonuló kötetnek az élére éppen ezt a szókapcsolatot: *Szent Hagyaték*?

Válaszoljon erre ő maga mint erre a leghivatottabb, tömörségében is tanulmányértékű előszava alábbi részletével: „Feltétlenül magyarázattal tartozom arra nézve, miért adtam ennek a tanulmánygyűjteménynek a *Szent Hagyaték* címet. Egy bizonyos: egyáltalán nem valamiféle mértéktelen és hivalkodó önmegszentelési szándékból. A »szent hagyaték« még véletlenül sem a saját munkáimat és sorsomat jelenti itt, hanem Pápai Páriz Ferenc, a test és a lélek betegségeinek egyik legnagyobb magyar gyógyítója nevezetes bázeli gyászbeszédének címét módosítva jeleztem, hogy akikről itt szót ejtek, kivétel nélkül egy ilyen *megszentelt örökség* képviselői érzelmeim és tanulmányaim világában.”

Nézzük ezek után, mi mindent kínál az a szerző, aki az evangélikus költő-műfordító asszony, Petrőczi Kata Szidónia vezetéknevét választotta hivatalos írói nevéül éppen ötvenkét esztendeje, s akivel sokáig együtt dolgozhattunk az *Evangélikus Életnek* s más egyházi hátterű lapoknak, irodalmi műhelyeknek. A *Medgyesiana* című fejezet azt bizonyítja, hogy Petrőczi kétnyelvű (magyar–angol) Medgyesi Pál-kötete óta is kutatja az evangélikus pietistákhoz

is közel álló Medgyesi Pál munkásságát, szellemi, lelki örökségét. Ennek a fejezetnek a legérdekesebb darabja Medgyesi Pál szépunkakjáról, a Nagykőrösön a 18–19. században esperesként szolgáló Medgyessy Pálról szól, aki egy 1807-ben Vácott megjelent háromszerzős kötet egyik teológus-írójaként a híres szépapa méltó utódának bizonyult.

A *Hít és költészet* című fejezet három tanulmánya azt bizonyítja, hogy sem az angolszász, sem a magyar puritán líra művelői nem voltak pusztán alkalmi tollforgatók, s egyben azt is, hogy a magyar puritán versszerzők műveinek színvonala nem maradt el angol pályatársaikétól. Megerősíti ezt többek között Pápai Borsáti Ferenc barokkos Rákóczi Zsigmond-síratója vagy a világhírű Sir Philip Sidney zsoldárparafraízisai, például a 23., vagy éppen Anne Bradstreet egyik legszebb házastársi szerelmes verse, a *Drága, szerető férjemnek*, amelyet Petrőczi Éva fordításában olvashatunk; tehát a kutató, a régi magyar és angolszász vallásos irodalom tudós kutatója mellett szerzőnk költői énjével is találkozhatunk. Éppúgy, mint a Sir Henry Wotton és John Donne barátságát bemutató írásban – itt különösen a *boldog élet természete* címet viselő Wotton-vers utolsó, mindmáig érvényes záró versszakára szeretném felhívni a figyelmet: „E férfit nem zaklatják szolgál-gúzsok. / Emelkedés reménye, s rettegető bukás: / Ő önmaga ura, akire nem vár birtok, / Semmije sincs, de világa tág.”

A *Járványok, imák, gyógyítás* című fejezet fáj-

→ Fenyvesi Félix Lajos (1946): költő, író, újságíró. Hosszú éveken át volt az *Evangélikus Élet* munkatársa. Húsz kötete jelent meg nyomtatásban, verses és prózai munkák, legtöbbször a Napkút Kiadó gondozásában. Legutóbbi könyvei: *Halálpróba* (versek, 2019); *Az idő jelei – Napló 1986–2020* (2021).

dalmasan időszerű, de ugyanakkor megnyugató is, legyen szó magyar és angol puritán betegség idején mondott imákról vagy éppen Pápai Páriz Ferenc orvos, teológus, író és nagyenyedi professzor ifjúkori svájci pestisélményeiről. Ez utóbbi dolgozat legnagyobb nyeresége egy német nyelvből készült fordítás, Ulrich Zwingli (1484–1531) svájci reformátor híres, nálunk eddig ismeretlen *Pestliedjének* (*Könyörgés, pestis idején*) magyar szövegrészlete: „E nagy bajban / segíts, Uram! / Itt a halál a kapuban. // Krisztus, maradj velem, / hatalmad ezt legyőzheti, / Érted kiáltok én, / hogy vigyázzon ránk Valaki.”

Ebben a „járványos” fejezetben két, a gyógyításnak és betegségmegelőzésnek elkötelezett hívő nagyszony is felbukkan, a magyar–cseh evangélikus Lobkowitz-Poppel Éva (1590 körül – 1640) s a Magyarországon is járt angol s természetesen anglikán Lady Mary Wortley Montagu (1689–1762), a kiváló „útlevelészerző”, a feketehimlő-oltás meghonosítója.

A *Leyda és Franekera magyar neveltjei* címet viselő fejezet a szerző hat hollandiai útjának tapasztalatait és kutatásait tükrözi. Hollandia déli egyetemi városaitól egészen a frízöldi Franekerig a főleg a 17. században itt élt, tanult és – fájdalom – nem egy esetben itt is halt magyar peregrinusok, teológus vándordeákok útját követi, akik közül Czeglédi István, a sokat szenvedett kassai prédikátor jóvoltából részletes beszámolót kapunk a deventeri akadémia vízparti kisvilágáról éppúgy, mint Csúzi Cseh Jakab felvidéki lelkész franekeri élményeiről. Ő gályarabtúlélő is volt egyben, méghozzá olyan „Krisztus bajnoka” egyéniség, aki a mártíriumot, a mártírszerepet elutasítók közé tartozott.

Mindebből nyilvánvaló, hogy ez a nagyon tudatos szerkesztésű tanulmánykötet – amelynek összeállítása a szerzőnek is lelki szabadságot biztosított a hosszú bezártság idején – nekünk, olvasóknak is sok-sok utazást, változatos élményeket s ugyanakkor megnyugvást is kínál. ■

Lelki, zenei, szellemi szimbiózis megtapasztalása az evangélikus hittanórákon

A 348. evangélikus ének megjelenése J. S. Bach és Liszt Ferenc zenéjében

→ VÁRAY RITA

Környezetünkben léteznek olyan jelenségek, fogalmak, amelyeknek a mai napig nem tudjuk pontosan a meghatározását, nem látjuk át a folyamatát, pedig szinte mindennap találkozunk velük: ilyen a hit és a zene is. A hitről azt olvassuk a Bibliában, hogy „a remélt dolgokban való bizalom, és a nem látható dolgok létéről való meggyőződés” (Zsid 11,1). A zene pedig értelmes és értelmező anyagszerűsége révén „nyelvnek tekinthető”.¹ A zene életünknek egy olyan

kommunikációs területe, amelynek egészen sajátos jelrendszere van. Ahhoz, hogy használni tudjuk, ezt is meg kell ismerni, tanulni, hogy képesek legyünk megérteni és továbbadni üzenetét. A zene mint nyelv képes Isten dicsőségét, valóságát hirdetni, hasonlóan a hithez, amely bizonyosságot tud adni arról, amit nem láthatunk. Sem a hitünket, sem pedig a zenét nem tudjuk – funkcióját illetően – betölteni és átélni, ha magunkban tartjuk vagy magánügyként

→ Váray Rita (1985): zongoraművész és -tanár, az Evangélikus Hittudományi Egyetem doktorandája.

kezeljük. Mindkettő olyan ajándéka Istennek, melyet közösségben tudunk igazán méltóképpen és helyesen használni. De mit is élünk át ennek a két jelenségnek a szimbiózisában? Isten formáló erejét a Szentlélek által.

Isten a legbölcsebb, a legjobban szerető, a leg gondoskodóbb pedagógus, aki nevel, oktat minket a hitünkön, a zenén és egymáson keresztül. A görög eredetű *paidagóosz* szó gyermeket kísérő nevelőt jelent. Egész életünket végigkíséri Isten feltételek nélküli szeretete. Szeretné, hogy az ő útján maradjunk, és ezt az ajándékot (vagyis az életünket) boldogságban és teljességben megéljük.

Luther Márton és J. S. Bach életében a hit és a zene együtt, egyszerre kapott fontos szerepet.

1503-ban történt ifjúkori balesetét követően a reformátor arra használta az ágyhoz kötött időt, hogy elsajátítsa a lantjátékot.² Később is igen nagy hangsúlyt helyezett a muzsikálásra, egész életében hangsúlyozta a zene jelentőségét, és nem győzte ismételni, milyen fontos, hogy a fiatalok már gyerekkortól ismerkedjenek a hangok világával és a hangszer-játékkal. „A muzsika szépséges, csodás adománya Istennek, és közel áll a teológiához. [...] Az ifjúságot mindegyre rá kell kaphatni erre a tudományra, mert az emberek finomak és járatosak lesznek tőle.”³ Az éneklésről ezt mondta: „Az éneklés a legjobb tudomány és gyakorlás, nincs a világgal semmi dolga, sem a civódásokhoz és a viszályokhoz nincs köze. Az énekeseket nem is nyomasztják a gondok, vidám emberek ők, és a gondokat énekszóval űzik messzire.”⁴ A zenével való foglalatosságot más alkalommal is megerősítette: „A muzsika búskomor emberek vigasztalója; a szívet megbékélteti, megújítja, felüdíti. A muzsika magában is tanítómester és fél tisztesség, mert az emberek szelídebbek, nyájasabbak, erkölcsösebbek és okosabbak lesznek tőle.”⁵

A hit és a zene együtt a szépség és a tisztaság megtapasztalását, a tökéletességre való törekvést kínálja nekünk. Mindkét ajándék növeli az akarat-erőt, békességet és kiegyensúlyozottságot ad. Saját magunk előtt is meg tud szégyeníteni (Isten nagyon tapintatos!), amikor kiderül, hol és miben van még hiányosságunk, így gyakorlásra ösztönöz, ezáltal

pedig alázatra és szelídségre hív. Összekapcsol másokkal, mindkettőben jelen van az ökumené. Mindkettő hallásból van, tehát a hit az igéből táplálkozik, üzenete az evangélium, célja pedig, hogy egyre jobban megismerjük Istent, megszentelődjünk, megigazuljunk, hogy békességünk legyen Istennel, önmagunkkal és embertársainkkal.

Az Isten dicsőségéről írt zene a zeneszerző hitének egyfajta megnyilvánulása, amelyben előfordulhatnak egyházi, liturgikus zenei elemek, szimbólumok, bibliai képek (a szerző fantáziájától függően), és üzenete a Jézusba vetett hit dicsőségének és gazdagságának felismerése, az evangélium megértése és továbbadása. Célja, hogy aki hallgatja a zenét, erősödhessen hitében, és ezzel dicsérhesse a Mindenhatót. Hit és zene egymást segítik, erősítik. Egy ilyen közegben lelki, zenei és szellemi szempontból egyaránt sokrétűen fejlődhet és gazdagodhat a gyermek. Ezeknek a lelki jelenségeknek az egyidejű jelenléte olyan kiegyensúlyozottságot ad, amely a lehető legjobb hatással van a testre és az egészségre is.

Az evangélikus hittanórák a zenélésre is sok lehetőséget adnak az imádkozás és a bibliai történetek üzeneteinek megbeszélése mellett. Egyházzenei alapos és szorgalmas munkájának, kutatásainak köszönhetően számos kotta, könyv és gyűjtemény jelent már meg,⁶ melyekből az ünnepkör aktuális időszakához igazíthatjuk a tanulni kívánt énekeket, amelyeknek a szövegük is meghatározó, ráadásul az énekelve megtanult szövegtartalom maradandóbb módon épül be a memóriába.

Az Istenről vagy Istennek szóló zene imádság is egyben. Ereje van. Képes távol tartani bennünket a rossztól. Az ember zenélés közben minden megnyilvánulását, figyelmét csak Isten felé irányítja. Pont úgy, mint amikor imádkozik, akár egyedül, akár másokkal együtt. Az imádság Isten dicsőségét és embertársaink javát szolgálja. Összeköti a földit és mennyei dimenzióval.

Hittanórákat, gyülekezeti alkalmakat, istentiszteleteket énekkel kezdünk és fejezünk be. Keretet ad az együtt töltött időnek. Az iskolai tanórák

alkalmait (főleg egyházi intézményekben) például az *Iskolai énekeskönyv* segítheti, melyben az *Evangélikus énekeskönyv* énekei havi és heti bontásban találhatóak. Ezek a heti énekek rendjével egyeznek meg, vagyis liturgikus élet és oktatás egymást segítik, támogatják. Ebből az is következik, hogy az évek során a diák az énekek nagy részét elsajátítja, megtanulja szövegükkel együtt, és olyan kincs birtokosa lesz, amelyet egész élete során kamatoztathat.

Az idei tanév böjti időszakában két második osztályos hittanosommal a tankönyvük hátoldalán található „Mit Isten tesz, mind jó nekem...” kezdetű éneket kezdtük el tanulni (EÉ 348). Bár besorolása szerint nem a böjti énekek sorába tartozik, szövegének tartalma olyan imádság és bizonyosságtétel, amely meglátásom szerint Jézus nagyheti szenvedéstörténetével és keresztény hitéletünkkel is párhuzamba állítható.

Mivel mindkét hittanos diákom zeneiskolai órákra is jár, furulyázni tanulnak, és az evangélikus óvodában már iskolás koruk előtt sokat énekeltek, sok örömet jelentett mindannyiunknak a közös éneklés. Megbeszéltük az ének legfőbb jellemzőit.

Dallamát Severus Gastorius írta, aki a németországi Jena városában, Weimar közelében született 1647-ben. A dalt 1681-ben komponálta, amely a *Weimarische Gesangbuch* című gyűjteményes kötet része lett. Az ének szövegszerzője Samuel Rodigast, aki 1649-ben született Jena közelében.

Érdekes, hogy a német nyelvű evangélikus énekeskönyv ennek az énekek hat versszakát tartalmazza, míg a magyar csak ötöt, az utolsó versszak tartalma mindkettőnél megegyezik.

Bach ugyan négy különböző kantatában is felhasználta ezt a korált, most csak a BWV 12-es *Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen* című kantátát szeretném közelebbről is bemutatni.

A mű körülbelül félórás, és hét különböző részből épül fel. Először a lassú *Sinfonia* bevezetőtétel hangzik el f-mollban, majd a kórus következik

szintén f-mollban megszólaló dallammal. Az elején kis szekund eltolt lefelé lépegetéseivel hallhatjuk a szólamok újabb és újabb belépését, amely különleges megrendülést vált ki a hallgatóban. Ezután következik a *recitativo* c-mollban, majd három ária (c-moll, Esz-dúr, g-moll). A mű végén pedig fölcsendül Samuel Rodigast *Was Gott tut, das ist wohlgetan* kezdetű korálja B-dúrban. Bach e kórustétel közbülső részének zenéjét élete utolsó évtizedében más szöveggel újra fölhasználta a *h-moll mise Crucifixus* tételében. A darabot még életében kétszer is előadták, először 1714. április 22-én, majd 1724. április 30-án Lipcsében.⁷

Miután hittanos diákjaim szépen megtanulták furulyázni a koráldallamot, eljátszottuk együtt zongorakísérettel a korálkötetből.

Mivel a böjti időszakban a nagyhéthez közeledve sok aggasztó kérdés merült föl bennünk Jézus elárulása,

szenvedése és kereszthalála kapcsán, sokat beszélgettünk, és megígértem, hogy megmutatom nekik Liszt Ferenc romantikus zeneszerzőnk egyik zongoradarabját felvételen. Arra kértem őket, hogy ha hallanak ismerős dallamot vagy részt, csöndben tegyék majd fel a kezüket. Először az elejébe hallgattunk bele, aztán a közepébe és végül a lassú, halk átvezető után mosoly ült az arcukra, mert felismerték azt a korált, amelyet pár perccel ezelőtt közösen énekeltünk.

Liszt Ferenc *Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen* című zongoravariációját első lánya, Blandine halála után, 1862-ben komponálta. Két évvel korábban fiát, Danielt veszttette el. Vajon miért választhatta pont ezt a témát Liszt körülbelül kétszáz évvel Bach után? A cím jelentése: *Sírás, panasz, aggódás, csüggedés*. Egy ilyen súlyos, gyászos időszakban talán nem is meglepő ez a téma, hiszen két év alatt két gyermekét is elveszítette. De miért pont Bachot idézi? – kérdezhetjük joggal. Liszt már fiatal zongoraművészként is gyakran találkozott Bach zongoraműveivel, szívesen és gyakran játszotta darabjait, főleg a

*„A diákokkal együtt haladva ezen az úton,
a zeneművek felfedezése színesítheti a tan-
anyagot, gazdagíthatja érzelmi világukat,
és nyitottá teheti őket a művészet iránt is.”*

▼ Paul Piech: Három imádkozó, 1951 (litográfia, 30,5 × 27,3 cm, Cooper Hewitt, Smithsonian Design Museum, New York)

Wohltemperiertes Klavier prelúdiumait és fűgáit, a *Goldberg-variációkat*, és orgonaműveiből is átírt néhányat zongorára. Így nyilatkozott Bachról 1863 szeptemberében Carl Gille barátjának Rómából: „Händel iránti minden tisztelem ellenére továbbra is mindenekelőtt Bachért rajongok; és ha beteltem Händel hármashangzataival, a passió, a h-moll mise kincset érő diszszonanciái és a bachi polifónia más csemegéi (fűszerei) felé húz a szívem.”⁸

Liszt sok művét, például a *Szent Erzsébet legendáját*, a *Krisztust*, a *Via crucist*, a *B-A-C-H fantázia és fűgát* is mind Bach ihlető hatása alatt írta. 1859-ben Liszt prelúdiumot komponált Bach *Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen* kantátájának témájára, és csak ezt követően írta ugyanerre a témára ezt a variációsorozatot, amelynek darabjai „a kantáta bevezető kórusának ostinato basszusát dolgozzák fel drámai fokozással érzékeltetve a tetőpontjára érő kétségbeesés, csüggedés és reménytelenség tragédiáját. A darab dramaturgiai megoldása a kantáta zárókoráljának felidézésében rejlik.”⁹ 1863-ban ezt a zongoravariációt átírta orgonára is, mindkettőt hasonló gyakorisággal tűzik műsorra.

A mű súlyos felkiáltó akkordokkal, kromatikus mozgásokkal indul, majd halk, de igen zaklatott

részsel folytatódik, amelynek félhangokkal lefelé lépkedő mozgásai a bachi kantáta második kórus-tételét idézik. Bachnál a basszusban, a *continuo* részben a tizenkétszer elhangzó kromatikus kíséretre épül a zenei anyag.¹⁰ Ugyanezt a tematikát figyelhetjük meg Lisztnél is. Érdekes, hogy a fölfele lépő kvart jellemzi az egész darabot, és az eredeti koráldallamban szintén gyakran megfigyelhető: rögtön egy kvartlépéssel kezdődik. Viszont Liszt a korál dallamát nem mindenhol a mai énekeskönyvi dallam hangjai szerint írta, hanem az eredeti Gasparius-féle változatnak megfelelően.

Ha megnézzük a zongoradarab kottáját, különös élményben lehet részünk. Amikor a mű végén fölhangzik a korál, a kottakép fölé oda van írva a szöveg is. Ez azért furcsa, mert hangszeres műről van szó – vajon milyen funkciója van a szövegnek? Ha összeszedjük Liszt életrajzi adatait (a szomorú, sőt tragikus eseményeket), és Bach hittel teli, őszinte, mélyről fakadó zenéjére gondolunk, megérthetjük, milyen hatalmas jelentőségű volt Liszt Ferenc részéről feltüntetni ennek az éneknek az utolsó versszakát, amely tartalmi szempontból összegzi az ének összes versszakát, és összefoglalja mindazt a sok fájdalmat, terhet, amelyet Liszt Ferenc ebben az életrésztében érzett. A korál utolsó versszaka magyarul így hangzik: „Mit Isten tesz, mind jó nekem. / Ezt vallo, bármi éjjen. / Ki benne bízik szüntelen, / Megőrzi száz veszélyben. / Bármily sors vár, gond, baj, halál, / Tudom, el nem hagy engem. / Hagyom, hogy ő vezessen.” Úgy gondolom, ez egyfajta hitvallásként értelmezhető. Aki a legnehezebb élethelyzetben is képes azt mondani, hogy minden úgy van jól, ahogy Isten akarja, az Istent Atyjának, vigasztalójának, barátjának, pajzsának, megmentőjének, Megváltójának, útmutatójának, egyetlen segítőjének tartja. A hittanoktatás szerves része az aktuális tananyaghoz köthető igék memorizálása is, hogy a különböző élethelyzetekben eszünkbe juthasson az aktuális útmutatás és segítség. Liszt Ferenc életének ebben az időszakában vigasztalás, támasz volt ez a pár sor, amelyben kapaszkodót talált. Természetesen személyisége, jelleme is folyamatosan változott, formálódott, fejlődött. A korábban kicsapongó, könnyelmű

életet élő és Európa-szerte ünnepezt zeneszerző, akinek élete jórészt utazásokkal telt, és nagy népszerűségnek örvendett a hölgyek körében, idővel egyre kevesebbet foglalkozott a mulandó, földi javakkal. Egyre többet viszont a múlthatatlan, örök kincsekkel, a papi tisztség felvétele is erről tett tanúbizonyságot.

Diákjaimmal választottunk néhány ígét, amely kapcsolódik ehhez az énekhez. A memoriterek az óra anyagát is teljesebbé teszik, és a gyermekek gondolkodását is segítik, hogy jobban megérthessék az énekszöveg mondanivalóját: „*Azt pedig tudjuk, hogy akik Istent szeretik, azoknak minden javukra szolgál...*” (Róm 8,28) „*Lábam előtt mécses a te igéd, ösvényem világossága.*” (Zsolt 119,105) „*Hagyd az Úrra utadat, bízzál benne, mert ő munkálkodik...*” (Zsolt 37,5) „*Ha a halál*

árnyéka völgyében járok is, nem félek semmi bajtól, mert te velem vagy: vessződ és botod megvigasztal engem. [...] Bizony, jóságod és szereteted kísér életem minden napján, és az Úr házában lakom egész életemben.” (Zsolt 23,4,6)

Hitéletünkben a mindennapos igeolvasás mellett fontosnak és izgalmasnak találok megismerni a csodálatos tehetséggel megáldott zeneszerzőknek azon műveit, amelyek Isten dicsőségére irányítják fülünket, gondolatainkat, figyelmünket. Vizsgálatuk, felfedezésük az utókor számára is lelki táplálékot, akár Istennel való találkozási élményt és tapasztalatot is adhat. A diákokkal együtt haladva ezen az úton, a zeneművek felfedezése színesítheti a tananyagot, gazdagíthatja érzelmi világukat, és nyitottá teheti őket a művészet iránt is. ■

JEGYZETEK

- 1 RIEMANN, Brockhaus 1983. *Zenei lexikon*. 3. köt. Zeneműkiadó, Budapest. 683. o.
- 2 GREINER, Albert 1983. *Luther Márton, az igazság megszállottja*. Móra Kiadó, Budapest. 14. o.
- 3 LUTHER, Martin 2014. *Asztali beszélgetések*. Szerk. Csepregi Zoltán. Ford. Márton László et al. Luther Kiadó, Budapest. (Luther válogatott művei 8.) 198. o.
- 4 Uo. 199. o.
- 5 Uo. 197. o.
- 6 BENCE Gábor (szerk.) 2015. *Iskolai énekeskönyv*. Luther Kiadó, Budapest. Agendaszerkesztő és Liturgiai Bizottság 2007. *Gyülekezeti liturgikus könyv*. Az *Evangélikus énekeskönyv kiegészítő kötete*. Luther Kiadó, Budapest. ECSEDI Zsuzsa 2017. *Énekkincstár*. *Evangélikus énekeink kézikönyve*. Luther Kiadó, Budapest. BENCE Gábor – ECSEDI Zsuzsanna – Soós András (szerk.) 2016–. *Protestáns műzenei antológiák*. 1. köt. *Korálfeldolgozások a lutheri reformáció első századából*. Szerk. Bence Gábor – EcseDI Zsuzsanna – Soós András. 2. köt. *Korálfeldolgozások és motetták a lutheri reformáció második századából*. Szerk. Bódiss Tamás. 3. köt. *Kora barokk egyházi koncertek és kantáták*. Szerk. Bódiss Tamás – Dinnyés Soma. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem – Magyar Egyházzenei Társaság, Budapest. (Egyházzenei füzetek. Egyházi kórusművek 33–35.) *Karénekeskönyv*. 1., 3. köt. Szerk. Csorba István. 2. köt. Szerk. Rezessy László. Luther Kiadó, Budapest, 1989–2021. BENCE Gábor – ECSEDI Zsuzsa – Pócs Miklós (szerk.) 2020. *Általa élünk. Úrvacsorai kórusművek*. Luther Kiadó – Kántorképző és Egyházzenei Intézet, Budapest.
- 7 DÜRR, Alfred 1982. *J. S. Bach kantátái*. Ford. Rácz Judit. Zeneműkiadó, Budapest. 269–270. o.
- 8 LISZT Ferenc 1959. *Válogatott írásai*. Szerk. Hankiss János. 2. köt. Zeneműkiadó, Budapest. 566–567. o.
- 9 PÁNDI Marianne 2006. *Hangversenykalauz*. 4. köt. *Zongoraművek*. Sziget Könyvkiadó, Budapest. 249. o.
- 10 DÜRR 1982, 270. o.

Hitvallomások

→ KERTÉSZ ESZTER

▼ Közelség, 1965 (Fortepan/Chuckyeager tumbler)

Boldog pulzálás
vagyok és vagyunk között:
hétköznap, ünnep.

Szólalsz, tehát vagy.
Szólok, tehát vagyok.
Hallgathatunk is.

A vagyok ad fényt.
A vagyunk ad meleget.
Szerelemvallás.

Vagyokban vagyunk
minden igeidőben.
Levetem sarum.

Vagyunkban vagyok.
Az egyre nincs hasonlat.
Közelségtartás.